

SZABÓ DEZSŐ

TANULMÁNYOK
ÉS JEGYZETEK

A TÁLTOS KIADÁSA BUDAPEST, 1920

Minden jog a szerzőé.

Levél a fiataloknak.*

*Io mi dibatio, maledico e piono,
Ma passa il monda e ride e non mi sente.*

Jóhiszemű ember nem fogja elolvasni ezeket a tanulmányokat anélkül, hogy ezeket a bevezető sorokat el ne olvassa. Egy lélek történetét vázolom, egy leiekét, mely vergődésében, lázadásában s kétségbeesett ölelkezésében hanyatló faja felé: keresztmetszete volt egész tragikus korának. Ezek a tanulmányok csak kiszakadt darabjai, kihangzó tört hangjai egy egyetlen célú akaratnak, egyetlen halálos szeretetnek.

Mert aki e tanulmányokat írta, úgy szülelett, hogy erdő, hegy, elgurult kő, régi könyvek, lakodalmas nép, elítélt emberek: a teremtett világ minden kacagó bősége és minden jajgató valósága az ő életének-boldogsága vagy sajkása legyen. A roppant világegyetemben nincs közömbös dolog számára. Külön mindennapi személyes viszonyban van egy összefaragott vén fatuskóval, a porrá lett Dávid Ferencsel, egy tóra hajló nyírfával, ez indiai erdőkben hallgató dermedt istennel s a Brest sziklái harsogó tengerrel. A mérhetetlen világon minden úgy fáj vagy olyan jól esik neki, hogy mindent saját testének örvend vagy saját betegségének jajgat.

Mert ezek a tanulmányok nem a filológus-eunuk fejcsóváló, megállapítható, krakogó-köhécselő tipegése az élet nagyszerű üzekedése körül. Verlaine, Corbière, Zola csak alkalmak voltak nekem, hogy körültoporzékoljam fajom, hogy fülébe harsogjam az élet, a serkentés harso-

* Ez az előszó előszava egyszersmind „Egyenes úton” c. kötetemnek. Viszont amit annak az előszavában mondok, talál e kötet tanulmányaira is.

náit, hogy sebeire zuhogjam fájdalmas szeretetemet, hogy rásuhintsam eleven húsára a harag ostorait és rádöbentsem a készülő koporsóra. Mint a megevett hús, a megivott víz, Verlaine, Corbière, Zola, a futurizmus, minden olvasott, látott, hallott, érzékelt .megbővülése, volt életakaratomnak, hogy fajom életévé tágulhassak.

Nem az öregeknek, nem kortársaimnak írom ezeket a sorokat. Ők a nagy öngyilkosság bűnösei, náluk olcsó a gyanakvás, ők a hideg gúny meddői. Feléd fordulok, jövő termés reménye, felétek, most nyíló szemek, most zsendülő akaratok. Óh, hogyha mozdító erő, megtárgult horizont, új életre fűrésztő élet lehetne bennetek az én

életem!

*

Születtem Kolozsvárt 1879 június 10-én. Aki ismerni akarja mindazt, ami fájdalmasan magyar, ami ebben a széthulló fajban mégis ezer év hitével törhetetlen élet-” akarat: menjen el ebbe a valótlanul szép városba. Itt még teljes zengéssel beszél a múlt s a századok nagy hárfájáról egy húr sem hiányzik. Itt megvan minden szenvedésünk, szépségünk, akaratunk hangja. Hogy lehetne idegené ez a város, mikor minden téglája a mi fájdalmas húsunk, a mi megölhetetlen lelkünk.

Tragikus volt a család, melyben születtem. Ős kálvinistaság, ős ellenzékiesség rajongása izzott a lelkekben. Zabolátlan testben, féktelen lobogású lélekben örökölt végzet árnyéka súlyosodott a szomorú ház fölött. De anyám a bölcsöm fölé hajolt és ezt mondta: – Te fogod megtörni a kígyó fejét. – Es ő lett az én megváltó egészségem, a kivezető ut, a megmutatott hivatás.

A farkasuccai vén kálvinista gimnáziumban tanultam tizenkét éven át, a csonka, öreg református templom tövében. Ott vén zsoltárok, Isten szelíd kőművesei építették belém a nagy orgonát, ahol minden emberszívnek megvan a sípja. És jó bácsi tanárok rakosgatták belém a tudományt. A görög-tanárom nem tudta minden ige

aorisztoszát, a matematika-tanárom rá-ráhibázott a levezetésre, hiányos tudósok voltak ezek az egyszerű profeszszorok: de egész emberek voltak. És belém hangolták egész fajom s az egész csodálatos Erdélyt. Szálljon feléjük az elbujdosott fiú hálája s mint szelíd imádság lebegjen a temető fölött, hol magyar földdé porlik testük, Erdély földévé.

1899 júniusában tettem érettségít s ez év augusztusában jöttem Budapestre. A kabátom bélésébe húsz forint volt bevarrva s lelkemben egy alakatlan fényes rajongás: hogy „megváltom” Magyarországot, hogy új reggele leszek fajomnak. Egy anyámból, Jókaiból, Erdélyből összeverődött mitológia zsúfolt világa volt bennem s a szabadság, függetlenség, egyenlőség s más nagy szavak trombitáltak fiatal erőmben. És egy nagy esküt ástam el még zsenge gyermekhúsomban, amikor Gracza negyvennyolcas története lúdbőrözött át rajtam, hogy Magyarországot kitépem az „átkos Bécs” karmai közül, újból három tengerrel veszem körül, hogy felviszem a hegytetőre a ledőlt szobrot. Soha ember nem volt inkább erdélyi: buzgó és romantikus, végtelen ölelésű, de erős szemű, mint ez a Pestre jövő kukac Don Kisott.

A fővárosba jöttem, ahol Budapest, valóság és nyomorúság volt. Egyetlen jogászi évem gazdag szenvedések termő éve volt. Nem lettem sem Kossuth Lajos, sem az egyesült európai köztársaságok elnöke. De kegyetlenül megmosolyogtak, de éheztem, lerongyolódtam, temetőben háltam és temettem, temettem. A fényes szavakat, a széthulló mitológiát, a nagy ellenzéki illúziókat temettem.

A következő év szeptemberében bejutottam az Eötvös-kollégiumba. Életem egyik döntő pillanata volt, mikor nyelvismereteim megvizsgálása után magamra hagytak a könyvtárszobában. Az evangéliumi tüzes szél fujt át rajtam, könnyek csordultak a szemeimbe és kitértam karjaim a könyvek felé. Tudni, megismerni, átárasztani életemen a millió ízű emberiséget, végtelen lenni minden

emberi aggyal, emberi szívvel! És rögtön készen volt az életprogram is: örökkévaló szisztémába építeni be fajom nyelvét. Egy óriási boltozatot fogok felépíteni: megcsinálom a finn-ugor nyelvek összehasonlító mondattanát. A régi humanisták éhségével vettem magam a finn-ugor nyelvészetnek, de közben tanultam sok román filológiát, történelmet, a nagy irodalmakat és olvastam, olvastam.

Már finn-ugor babérkáim voltak, mikor az egyetemi tanulmányok s a tanári próbaév után Tisza István jóvoltából kimentem Párizsba. És itt láttam:

1. Hogy minden, ami sub specie aeternitatis szép, nagy és nemes, a régi nagy lelki egységek termése volt. Egység, egység, egység: ez lett életem örök refrénje.

2. Hogy a katolicizmus, gyermekkoromnak ez a máglyás, inkvizíciós, Arbuez Péteres, Johanna pápás prikulicsa az embertörténet legnagyobb csodája volt. Hogy örök időkre rátalált az emberi lélek azon törvényeire, melyek alapjai minden közösségnek. Hogy dogma, hierarchia, disciplina nélkül nincs emberi termés.

3. Hogy nincs szép a szépért, irodalom az irodalomért, tudomány a tudományért, hogy minden az emberért van s minden vagy életszerző fegyver vagy megkiáltó szó. Hogy bűn egy fiatal életet meddő ziccféljstudománykába ölni. Szegény finn-ugor nyelvészetem örök jobblétre szenderült.

4. Hogy álmodó fajom bele kell sodorni az életbe. A kereszténység és magyarság életkérdése, hogy minden életképes gondolat szárnya legyen, hogy a legszélesebb emberiségei s a legmodernebb, a legtágasabb szociális haladást jelentse. Hogy a kereszténységnek és magyarságnak kell az örök emberi forradalom élére állani.

5. És láttam a vármegyés, arisztokratás, dzsentris, zsidós Magyarország minden halálos bűnét, láttam ez egész magyar öngyilkosságot.

Hazajövet egy év múlva – első dolgom volt készülő mondattanom huszonötezer céduláját elégetni. Meg kellene alapítani az elégetők tudományos akadémiá-

ját, hátha akkor többen követnék példámat. Székesfehérvárra mentem helyettes tanárnak.

És szegény kis helyettes tanár itt először kunkorodott be a nagy kegyetlen emberi harcba. Cikkeket kezdett kukorékolni, hogyan lehetne megteremteni egy nagy termő lelki egységet. Természetesen nekibotlott a zsidókérdésnek. És akkori – (1906-7) írásaim mutatják, hogy már akkor úgy láttam mindent, ahogy a mostani legtisztábban látók látják.

Az emberek mondták: – ni, ez a fiatalember mer, kiált, ösztönöz: bizonyára valami titkos nagy hatalom áll mögötte. És mind mellém álltak, mind a kis kakas merészségével voltak bátrak, az ő kukorékolásában kiáltották ki eldugott valójukat. A kis kakas pedig nagyon prófétának hitte magát.

Az okos ellenség egy félőrültet bérelt fel ellenem. A kis kakas párbajt vívott. Kegyetlenül, táviratilag helyezett át Nagyváradra. És akkor kiderült, hogy nem áll senki mögötte. És elhagyta mindenki, mindenki: a föl-kent példa, a buzdító pap, a családapa, a fiatal barát, a lelkes nép: egyetlen segítő kéz sem nyúlt feléje. Oh milyen zuhanással zuhant az egyedülvalóságba, az emberismeretbe, a nyomorúságba!

És mikor láttam, hogyan hagyott el mindenki, aki víg osztozó társ lett volna a győzelmemben, mikor halottam az álcázott gyávaság mentegetőzéseit: – Jaj, nekem családom van ... – Az én állásomban nem exponálhatom magamat ... – Tudja, hogy lélekben magával vagyok, de . . . – etc. etc. Mikor az Egyház katonája is csak dugva fogott kezet velem azért, mert mertem keresztény lenni és nyilvánosan nem ismert, akkor egy kétségbeesett harag telt belém: hát a kereszténység már nem tud senkit hőssé tenni, hát Európa ragyogó epikája sunyi szepegéssé züllött ezekben a törpékben. És halottnak láttam a világtörténelem legtermőbb erejét. Másban, másban kell az egységet keresnem.

Nagyváradon zsidó intellektuellek vettek körül. Nagyon megértőnek, nagyon embernek és magyarnak mutatták magukat. És lelkem mélyére felselkedt a kérdés: nem lehetne-e ez erős, okos és merész faj legjobbjaival összefogni fajom érdekében?

Két évig nem történt semmi: tanultam és néztem az életet. Közben kineveztek Székelyudvarhelyre rendes tanárnak. Miért ebbe a kis fészekbe? – Azért, nehogy azt higgyék, hogy jutalmaznak. – És aki ezt mondta, a hitvány, a legmerészebb keresztények közé tartozott!

1910 végén nyomorgó tanártársaim kérésére megírtam azt a riadót, melynek egyes sorai közszólássá váltak. A felhívás éppen szorongó kiáltás volt az elkövetkezendők elhárítására s egy nagy magyar aggodás feljajdulása volt. A végzetes vezér, Tisza István el sem olvasta, végigvert rajtam a hazaáruló szóval. És fogelfráj lettem, minden kis pimasz stréber jutalmazható gonoszsága.

És akkor a Nyugat okos zsidói felém jöttek és mondták: – Miért hagyod némán a tehetségedet? Vágysz nyaranta külföldre és nincsen pénzed, tele vagy mondanivalóval és hallgatsz. Mi teret adunk neked, ahol kibeszélheted magad és pénzt adunk, hogy utazhass. Feltételünk az, hogy nincs feltételünk, hogy írd őszintén azt, ami benned van. (Bűnös, botor magyar faj, mikor szólsz így legjobb erőidhez!)

A nyomorult tanári pályán átláttam meg Magyarországot egész öngyilkos szociális politikáját. És a székesfehérvári összehullt eposz elvette szívem a kereszténységtől. Amit tettem, legharagosabb felmozdulásomban is, fajomért tettem. De a kis hit-stréberek, az impotens Tartüffök pillanatra igazságtalanná tettek a kereszténység ellen. A mindennapi harcban éles azértis-szavak támadtak ajkaimon s oda ütöttem, ahol leginkább önmagam találtam. Hibáztam, de hibámban bátor és tiszta voltam.

1913-ban már döbbenve hallottam a közeledő világfelfordulás lépteit és élesen láttam azt a szerepet, amit a

nagy tömegek s a szervezett munkásság fognak játszani. És Magyarország vak vezetői mind makacsabban csinálták a halált. A szerencsétlen tékozló faj legjobbjait kergette a hódító idegen karjaiba. A koldus középosztály öngyilkos rabszolga-ideológiában bódult s úr és zsidó rabolt és politikát sportolt. Mind kétségbeesettebben kiáltottam, hogy álljunk mi a forradalom élére, csináljunk mi szocializmust, hogy a jogos emberi elégtelenség bennünk lássa legszélesebb horizontját, hogy a munkásság s a forradalmi ideák a magyarság kezében legyenek élet-hódító fegyverek, nekünk jelentsék azt az erőt, amit jelentettek és jelentenek a zsidó fajnak. Izgága voltam, istentelen voltam, hazaáruló és immorális voltam.

A háború első pillanatában láttam minden eljövendő tragédiát. És a háború alatt láttam meg újra a kereszténységet, az egész kereszténységet, teljes nagyságában, tisztán a napi küzdelmek indulataitól. Es láttam, hogy az egész végtelen emberi haladás beállítható a kereszténység kereteibe s hogy a keresztény morál örök higiéniája minden emberi közösségnek. Ungvárott mérhetetlen szenvedések szántottak fel s felszínre hoztak bennem minden termő csirát. Itt láttam meg, örökre belém döbbenőn, a könyörtelen zsidó imperializmus egész pszichikai gépezetét, minden titkos céljaival és irtózatossá eszközeivel.

A Károlyi-kor volt számomra a legtűrhetlenebb szenvedések kora. Élesen láttam, hogy van egy út, melyen mindent megmenthetünk. Ha a közeledő kommunizmus kikerülhetetlen – és az volt! – csináljuk meg mi, magyarok, mi álljunk a rohanó idő élére, legyen az összes faji energiánk kirobbanása. És lenne most integrális Magyarország, a rabló idegen minden harácsolása magyar tőke lenne s az entente másképp beszélne az erőssel! Bűnösök, buták, gyávák és széthúzó voltunk.

A kommunizmusnak kendőzött zsidó uralom alatt az irodalomban az egyetlen merész és kiáltó tiltakozása voltam a kereszténységnek s a magyarságnak. Ennek volt

a természetes következménye az, hogy az uralom bukta után a gyávák és gazemberek engem támadtak legerősebben. És jött azután a „keresztény nemzeti kurzus”, amikor a kis impotensek jóllaktak,

a kötnivalók vádoltak és ítélték. És szegény magyarság még eddig ebbe sem halt bele, de nagyon beteg és jaj, mit hoz a holnap?

*

Itt adom – két kötetben – visszhangjait az elzúgott csatáknak. Adom úgy nyersen, öklözéseik, csókjaik élő valóságában. Csak egypár helyen tompítottam, csak egypár helyen hagytam ki a múltó indulat ökölcsapásait: kiadóm kérése meggyőzött, hogy ez nem változtat a kép őszinteségén és sok jogos érzékenységet nem idéz fel.

Fiatal élet, akinek építő hited és megváltó akaratod van: járd be e kiáltó lapok világát. Sokszor igen öblös az ütés, igen dacos a dac s néha lázadás burjánzik a tiszta akaratra. De te már láttad életem, ismered egységét s a szavakon át látni fogod a lelket. Te tudod, hogy a pillanatnyi tagadások mögött egy nagy egység, egy termékeny jövő kétségbeesett vágya van. És a letörhetlen szándék: hogy a magyarságot minden egészséges haladás, minden praktikus jószág, minden életképes gondolat hazájává tegyem.

Én nyugodt vagyok s az örök számadás bármely percben készen talál. Arra születtem, hogy nagyon szeressenek és nagyon gyűlöljenek s amíg élek, mindig harc lesz körültem, mint minden zászló körül. De az egyéni érdekek, bármily éhesek, elhálnak, a kis irigységek, bármennyit esznek, elmúlnak egyszer: és ha majd a magyar Kolozsvár temetője visszafogad rögei közé, fajom – ha megkésve is – szeretettel fog hajolni elnyugodott harcosa fölé: mert tiszta szándék volt és végtelen szeretet.

Somogyvámos, 1920 június 24.

Szabó Dezső.

I. TANULMÁNYOK

JULES LAFORGUE

Lassanként minden múlttá züllik, amiben fontosnak érezhettük magunkat. Milyen jó volt körülhemzsegni a nagy teremtők őseit, ízekre boncolni apjukat, anyjukat és minden megelőzőiket, napfényre exhumálni egy-egy „hasznos lelki vonást”. Ez az eruditiósdi kötetekre termékenyítette a legimpotensebb irodalmárt, mert minden zseni csak meglehetősen sok egyéneken át juthatott az ősejtől önmagáig. Azután jött a másik feladat: kimutatni, hogyan determinálta a faj az író lelkét, népszerűen: keresni a nemzeti elemet. Hálás feladat, mely egy speciális nemzetiszínű esztétikai skolasztikát eredményezett. Sok ennivalót adott a szorgalomnak a milieu is. Bámulatossá pontossággal tudtuk megállapítani, hogy egy sápadt anya, egy hátbautás, egy zsarnok apa vagy egy zokszó milyen ható ok volt a „lelki fejlődésben”. Soha egyén még olyan minden ízében kész lelki fejlődésben nem látta magát, mint amilyen ezekben a tanulmányokban konfekcionáltatott.

Az új irodalom sokszor komikussá, sokszor lehetlenné teszi ezt az omnibus módszert. A mai irodalmi és művészeti sokféleségben az egyén mindjobban elkülönözik előzőitől és látszólagos milieujától. Maga keres szellemi elődöket s belső életében majdnem kikutathatatlant milieut teremt magának. Hallja a világkultúra harmóniáját és saját fájának hangja harmadlagos tényezővé szelődül. Így az író tanulmányozásánál mindjobban előtérbe lép a sokszor nagyon is elfelejtett mű. Sőt igen sokszor műve az egyetlen dokumentum. Így végre kényeszerülünk az író művével foglalkozni, ahelyett hogy keresnők, hogy a tizenharmadik században kit. és miért bicskázott fel egyik őse.

Laforgue rövid, szomorú külső élete egyszerű és eseménytelen.* Rengeteg sokat olvas. Különösen szereli az angol és a német irodalmat. Nagy hatással vannak rá Shakespeare, a budhizmus, Hartman és Nietzsche. Élete mindennapiságát csak a művészet tudja eltűrhetővé csilapítani s a Louvre része életének.

Ennél a szelíd, majdnem feltűnően udvarias; fiatal-embernél minden belül történik. Ez a kissé mutatott udvariasság is esek arra való, hogy körülzárja magát a bizalmasságok között. Ezt a belső életet belerögzíteni az örökkévalóba egy speciálisan egyéni művészettel: ez volt életének célja, egyetlen eseménye, minden vergődése.

I.

Első gyűjteménye: *Le sanglot de la terre*. Ezeket a verseket 18-23 éves korában írta. Csak halála után adták ki. Ez a harminc költemény már kimondja az egész Laforgueot. Tartalmilag alig fog újat mondani többi verseiben* Később meg fogjuk érteni, hogy miért nem bocsátotta szárnyukra ezeket a verseket.

Betegesen kifejlett érzékenység, mely mindenféle életet magáévá tud szimpatizálni, betegesen kritikus intellektus, mely minden életet idegenné taszít: e két vonás teszi kettőssé Laforgue énjét. Az egyik Laforgue éhsége,

* 1860-1887. Iskoláit Párizsban végzi. Nagyon szegény. Egy darabig Párizsban tengődik. Bourget közvetítésével II. Vilmos császár nagyanyjának: Augusta császárnőnek lesz a fölolvadója. Így az 1881-86. éveket Németországban tölti. Beleszeret egy angol tanítónőbe: Miss Leah Lee-be és elveszi. Nyolc hónappal házassága után meghal tüdősorvadásban. Életében kiadott művei: *Les complaintes* 1885. *Imitation de Notre-Dame la Lune* 1886. – Paul Bourget. – *Le Concile fêrique* 1886. – *Derniers vers* cím alatt megjelentek: *Deus fleurs de bonne volonté*, *le Concile fêrique*, *Derniers vers*. – Más műve: *Moralités légendaires* 1887. *Mélanges posthumes*. Itt csak verseiről lesz szó.

szomjúsága: szeretet. Dolgok és személyek rokonává képzei magát. Mindegyre felcsuklik belőle a vágy: bár szeretnének, bár lelkem szerint testvérem volna valaki. Az embereken és a dolgokon keresztül az ismeretlenbe nyújtja bele karjait: hátha van valaki ott, aki megért és szeret, hátha „szív” van a minden élet közepén. A másik Laforgue fél az érzések banalitásától, nem akar az elmúló dolgok balekje lenni. „Tout miroite et puis passe Nous leurrant d'infini par le Vrai, par l'Amour.” Komikusnak találja az ember-bogár kétségbeesett tipegését, hogy rést találjon, melyen át csápjait a végtelenbe dughatja. Pedig őt bántja leginkább a „soif d'infini martyre”. És tréfásan panasolja:

... mes grandes angoisses métaphysiques
Sont passées à l'état de chagrins domestiques.

Akiben minden gondolatot ilyen erős érzelmi, minden érzést ilyen erős kritikai reakció követ: az fatálisán egyedülvaló lesz mindenütt. Kétfélekép élhetem magam közösségbe a külvilággal: a megismeréssel, vagy pedig az érzéssel. Mindkettő bizonyos odaadást, magamról való megfélelkezést követel. Ha a világot mint képzeteim rendjét nézem: a tünemények szükségszerű kapcsolata, a gyűlölet és szeretet nélkül való Universum nagyszerű tovahömpölygése elfelejteti velem kis éneket, mely érzésekkel kapaszkodik a tovasikló tüneményekbe. A látvány szükségszerűsége feleslegessé teszi az érzelmeskedést, nagyszerűsége megvigasztal. Ha érzésemmel élem magam a mindennapi tüneményekbe: teljes énemmel játszom a szeretet, gyűlölet, önzés, odaadás játékát. Életem intenzitása az érzésben elfelejteti velem a játék kisszerűségét és múlandóságát. Laforguenál ilyen megfélelkezés, ilyen egygyélevés lehetetlen. Erős hajlama van az abstrakcióra, a filozofálásra. De a legelvontabb gondolat is valóságos fizikai fájdalmat okoz neki. Lidércnyomása, hogy az életben csak rendet, de célt és szeretetet nem tud találni:

. . . Je brûlais de pleurs noirs un mouchoir réel,
 Parceque, débordant des chagrins de la Terre
 Et des Frères Soleils et ne pouvant me faire
 Aux monstruosités sans but et sans témoin
 Du cher Tout, et bien las de me meurtrir les poings
 Aux steppes du cobalt sourd, ivremort de dou'e,
 Je vivotais, altéré de Nihil toutes
 Les citernes de mon Amour.

És ez az ember, aki a nagy Kozmosztól is szerelő
 cirógatást vár, nem tudja átadni magát a mindennapi
 jelenetek melegségének. Meri szeme mindent sub specie
 aeternitatis néz. Komikus szemében a szerelem extázisa
 és minden emberi érzés és cél a nagy érzéstelen mulan-
 dóság előtt, mely az egyedüli Való. Ez a kritikai önma-
 gáranézés, a dolgok és énje folytonos analizálása ide-
 genné teszik őt ebben az életben, mely emberek folytonos
 megfélekedzése. A karzat kedves burzsoái testvérekké
 lágyulnak a közös elérzékenyülésben vagy nevetésben.
 Ő, aki önmagával sem tud egy lenni, sohasem asszimi-
 lálódhatik egy „közbe”. Innen az egyedülvalóság folytonos
 fájása. De ez a fájdalom nagy gögös gyönyörűségnek a
 a szülője: Rokontalan, egyetlen egy példányban előfor-
 duló én vagyok. Az élet fatális előrendeltséggel lett ön-
 tudattá énem formájában, hogy soha nem hallott hangon
 kikiáltta céltalanságát.

Első verseiben ez a Moi inédit még sokszor az
 első romantikusok hajlépésével, vagy Richepin-féle Titán-
 laciskodással jelenik meg.

Ez a kiáltás a Richepin torkából is jöhetne:

Non! avec ses Babels, ses sanglots, ses fiertés
 L'Homme, ce pou rêveur d'un piètre mondicule,
 Quand on y pense bien est par trop ridicule,
 Et je reviens aux mots tant de fois médités.

Es egy pillantást vetve az Universum életére, így
 végzi:

... Oui m'avait donc grisé de tant d'espoirs menteurs?
Éternité! pardon. Je le vois, notre terre
N'est dans l'universel hosannat des splendeurs
Qu'un atome ou se joue une farce éphémère.

Még mer szavalni és még elég naiv gyönyörűséget:
é n-t találni a pózban. Meri őszintén megvallani, hogy
didereg az élet nagy céltalanságától s nem veszi észre,
hogy ezt már sokan és sokfélekép elsírták:

Oh! la vie est trop triste, incurablement triste!
Aux fêtes d'ici-bas j'ai toujours sangloté.
Vanité, vanité, tout n'est que vanité
– Puis je songeais: ou sont les cendres du Psalmiste?

Még meg tudja ejteni a dolgok szelídsége s Rousseau
jóhízeműségével mondja: L'univers garde un coeur
quelqu'part en ses métamorphoses! Hozzá kell jutni
ehhez a szívhez, meg. kell kapni az élet mélyén levő
szeretetet. Szét kell szeretni azokat a korlátokat, melyek
elválasszák az élet különböző formáit egymástól. Hiszi,
hogy majd kiszabadulhatnak az egyének önmagukból:

Hurlons, perçons la nuit, que rien ne se repose
Avant qu'un cri suprême ait trouvé des échos.

Eljön az idő – és naivul lelkesedik ezen a gon-
dolaton – mikor mindenből ki fog törni ez a testvéri
visszhang. Az egyéneken elbörtönölt, emberekbe és dol-
gokba szaggatott élet egységbe fog újra visszatérni s egy
nagy szeretetben fogja tudni önmagát:

Oh! l'on finira bien pourtant par nous entendre!
On verra des signaux, et les Soleils un jour
Arrivant des lointains bénis viendront nous prendre
Et nous emporterons dans la fête d'amour.

Oh! spasme universel des uniques vendanges!
Dans le baiser qui fond le tout dans l'Idéal.

Bizonyára az ilyen extázisban még sok van az első
romantikusok nagy reménységéből a természet iránt.

Pedig szegény Laforgue későn érkezett ahhoz, hogy a természet állandó menedéket adhasson rokonságot kereső lelkének. Míedőn a kereszténység kihalt s az Isten megszűnt asyllum lenni az élet elől, a természet volt az első menedék. Itt vélték most örökkévalóságra, szeretetre, egységre találni az emberek. Az első romantikusok hatalmas pantheismusa az első foka az irodalmi dechristianisationának. Míg aztán sok szavalás és nagyszerű dythirambusok után észreveszik, hogy amint az Isten igen Isten volt: a természet igen emberi nélkül való, hogy megértse a mi emberi szenvedésünket s emberi vigasztalást feleljen rá. Komikusnak, szánalmasnak tűnt fel ölelkezéssel, panasszal rángatózni az érzésnélküli 'természet előtt. Az ember ép oly izolált lesz a természettel, mint Istennel szemben. Vigny, Laprade, Leconte de Lisle után a fiatal Loforgueban is tudatossá lesz ez:

Comme nous sommes seuls pourtant sur notre terre
 Avec notre infini, nos misères, nos dieux,
 Abandonnés de tout, sans amour et sans père,
 Seuls dans l'affolement universel des cieux.

A romantikusok másik nagy menedéke az irgalom, az emberiség volt. Az első romantikus generáció számára ez a két szó vallásos extázist jelentett. Úgy látszott: talán itt végtelenné élheti az ember magát. És mikor a költő magára ölt minden ember-formát, kisírta mindenki könnyét, azt hitte, hogy ő az idők teljessége, hogy benne harmonies egységbe jön az egymásnak futó emberek világa. Univerzális orvosnak, mágusnak, vetésnek, megváltónak hitte magát. A fiatal Laforguenál az ember még: L'homme au front vers l'azur, le grand maudit, le roi. De nem tudja sokáig céllá lelkesedni az emberiséget, mert: l'homme entre deux néants n'est qu'un jour de misère. De azért még sokszor a világ szívének hiszi magát, melynek hivatása mindenkiért szenvedni:

Je suis le coeur de tout, et je saigne en démence
 Et déborde d'amour par l'azur constellé,
 Enfin! que tout soit consolé.

Pedig itt is későn érkezett. A gyorsan fejlődő demokrácia csakhamar lehetlenné tette a romantikusok megváltói illúzióját. A minden eszköz versenyében a költő kijátszottnak érezte magát. Az újonan félpénzesedéit burzsoázia zsíros vegetációja még jobban bántotta, mint az arisztokrácia gögje. Ezt a sok kicsinyes törtetőt, érdektelen zsebmetszöt nem érdemes „emberiséggé” lelkesedni össze. Az irgalom balekségnek, vagy untig kihasznált demagóg póznak látszott. És Flaubert dagadó erekekkel szaval ellene. Gyalázatos lesz minden érzelmesség, mely közösségbe hoz ezzel a csöcselékkel. A művészetbe, objektív művészetbe menekülnek ez elől az élet elől s megindulástalan szemmel próbálják visszatükrözni az élet formáit. De a Parnasse is leéli magát s művészetéből üres technikai virtuozitás lesz.

Végül – és nagyon is akarata ellen – Baudelaire hatása is megkapja az érzékeny gyermek-embert. Különbözni beteges, perverz szenzációkkal s a plebs megbotráncozásában érezni énem intenzitását. Ezt Baudelaire is írhatta volna.

Voici venir le Soir doux au vieillard lubrique.
 Mon chat Murr accroupi comme un sphinx
 héraldique
 Contemple, inquiet, de sa prunelle fantastique
 Marcher à l'horizon la lune clorotique.

Baudelaire-hatás vonul végig a Rosace en vitrail c. költeményén is.

II.

Miért nem adta ki ezeket a verseket Laforgue? Mert észrevette – és itt kezdődik költői pályájának gyötrelmes keresése – hogy ezek a versek nem adják a Moi inédit-et.

Ha úgy szenvedünk, hogy szenvedésünk páratlan-

nak, különös énünk sajátos elrendeltetésének hisszük: ez a szenvedés kincs, gög és gyönyörűség. Ha különböző formában tornázzuk ki ezt a fájdalmat s e szereppel teljesen egyek tudunk lenni, úgy, hogy teljes életünknek hisszük azt: felséges kvalitásnak látszik fájdalmunk és énünk emberfeletti értékének. A szenvedés akkor kezd kéjnélküli eleven fájás lenni, mikor észrevesszük, hogy mindezt mások is végigjártottak. Kritikára ébred szemünk: szerepünk póznak tűnik fel. Énünk különböző formái egymásután lesznek tegnappá s mi mindeniket gyerekesnek, komikusnak látjuk. A jelen én idegennek, ellenségesnek érzi magát volt éneivel szemben. Ugyanekkor gyanú támad: vájjon mostani énem is nemcsak egy ilyen póz? nem fogok-e nevetni holnap mai siró gesztusaimon? Félek képzeletemtől és nem merem odavetni magam semmilyen emóciónak. Kritikai énem gyanakvó gúnyos szemmel néz belém és én feszélyezem önmagamban magamat.

Lelki diszpozíció és olvasás egyaránt idejuttatták Laforgueot. És itt kezdődik az a változás, mely sok vergődéssel új művészethez vezette. Végigolvassa kritikával ezeket a költeményeket, melyeket a teremtés lázában csakis önmagának érzett. És sűrű irodalmi visszhangozások ütnek meg fülét: Itt Baudelaire voltam, itt Richepin, itt Leconte de Lisle. A soif d'infini martyre, a magánosság érzése, az élet miéértje másokból is hasonló hangokat tépett ki. Ha tehát lehetetlen a későn jött embernek ujat szenvedni: olyan hangon kell ezt a szenvedést bekiáltani a művészetbe, mely csak a Laforgué és minden időben csakis az övé lehet.

Ennek az új fejlődésnek egymásra következő étapejai: *Les complaintes*, *L'Imitation de Notre-Dame la' Lune*, *Le Concile féérique*, *Des fleurs de bonne volonté*, *Derniers vers*. Ez a fejlődés nagy hatással van kortársaira is s a lyra legnagyobb fokú megegyénítését jelenti.

Ha saját énem is folytonosan a múltba siklik és

szánalmas, vagy komikus lesz új énem előtt: a monumentális, nagyszerűsége törekvő lyra lehetetlenség, vagy szánalmas póz. Nem szabad érzésem, gondolatom „témává” állandósítani. Adjam pillanatnyi énem a maga futásában s nyelv és forma fejezze ki, hogy ez egy továsikló valaminek a pillanatnyi felvétele. Fejezze ki azt is, hogy bár e pillanat akkor egész élete a szerzőnek, érzi énjének tovahullámzását: nem veszi túlságosan komolyan önmagát. A fájdalom most is ugyanaz marad, mint amelyik fiatal lelkét naiv pózokra ragadta: de mint Shakespeare, megkorbácsolt bolondja, clownja lesz önfájdalmának. A legnagyobb egyéni gőg oda ezeti, hogy udvari bolondja legyen önmagának s lehetetlen zizzagokban rángatózza ki szenvedését. Új művészi eszközei a következők:

A párnássziszfák megkövült formái: a szonett, az alexandrinus, melyekben első verseit írta, nem alkalmazások, igen komolyak, igen pretentiosusak erre a pillanatnyi felvételre. De azért sok esetben meghagyja e komoly formát. És egy-két sorban hagyja őszintén folyni az érzést. Aztán egyszerre egy Heine-szerű cinikus trivialitással adja tudtunkra, hogy azért nem felejtette el magát:

Ah que de soirs de mai pareils à celui-ci;
Que la vie est égale; et le coeur endurci!

Je me sens fou d'un tas de petites misères,
Mais maintenant, je sais ce qu'il me reste á faire.

Qui m'a jamais rêvé? Je voudrais le savoir!
Elles vous sourvent avec áme, et puis bonsoir.

Primo, mes grandes angoisses métaphysiques
Sont passées á l'état de chagrins domestiques.

– Voici l'oeuf á la coque et la lampe du soir.
Convalescence bien folle, comme on peut voir.

De igen gyakran a legszeszélyesebben változó formákat választja, hogy híven jelezze a hangulat futó játé-

kát. Közbe-közbe népies dallamú strófákat használ, melyeknek futó rythmusa, chablonos szentimentálizmusa szelíden komikussá teszi legtragikusabb érzéseit:

Au clair de la lune,
 Mon ami Pierrot,
 Filons, en costume,
 Présider la haut!
 Ma cervelle est morte.
 Que-le Christ l'emporte
 Béons à la Lune
 La bouche en zéro
 Inconscient, descendez en nous par réflexes;
 Brouiller les cartes, les dictionnaires, les sexes.

Tournons d'abord sur nous-même, comme un fakir!
 (Agiter le pouvre être avant de s'en servir etc.)

Másik példa:

Falot, Falotte!
 Et c'est ma belle âme en ribotte,
 Qui se sirote et se fait mal,
 Et fait avec ses grands sanglots,
 Sur les beaux lacs de l'Idéal
 Des ronds dans l'eau!
 Falot, falot!

Néha tudományos, szótár-szagú szavakkal ad bizarr formát érzéseinek: ·

Hélas! agacer d'un lye
 La violette d'Isis!
 Hélas! m esquinter, sans trêve encore.
 Mon encéphail anomaliflore
 En floraison choir par guirlandes d'ennuis!
 O mort, et puis?

Majd eltorzítja a szavakat, hogy a hangulatot unott, gúnyos mellékizével együtt fejezze ki. A clown nyomóréknak tetteti magát.

Voyons, qu'est ce que je veux?
 Rien. Je suis t il malheureux!

Ilyen szavai: volupté (volupté) éternullité (éternité)
etc. Bizarr szókölések:

Oh! pauvre mutilé d'un: qui m'aime me suivre!

Más:

Un air divin et qui veut que tout s'aime,
S'in-Pan-filtre.

Néha furcsa rímekkel, komikus átvittel (enjambement) éri el ugyanezt az effektust:

Je t'aime! comprend-on? Pour moi tu es pas comme
Les autres; jusqu'ici c'était des messieurs, l'Homme.

Más példa:

Or voilà des spleens infinis que je suis en
Voyage vers ta bouche, et pas plus en présent
Que toujours . . .

És mindez a szabadság, bizarrság, nyelvfintorgatás nem tudja megfelelő képét adni pillanatnyi énjének. Ezekben a formákban még mindig sok az idegen elem, ezek még mindig nem csak őt adják. Követni híven a formával énjének minden villanását: ez a szükség vezeti a vers libre-hez, melynek egyik megteremtője. A francia verset a szótagok száma és a rím tette verssé. A középkori és a Lafontaine-féle szeszélyes versformák is szabályos, bár nagyon különböző soroknak voltak az összetételei. A romantizmus a középkori és 16. sz.-i versformákat új életre támasztja, de ezt a két princípiumot általában érintetlenül hagyja. A legáltalánosabb versforma az alexandrinus lesz. A Parnasse újból megszüri a formákat s túlnyomólag az alexandrinust alkalmazza. Verlaine nagyobb szabadságot enged meg magának az alexandrinus struktúrájában (vers libéré). Ez és híres receptje a vers impair-ről megkezdik a forradalmat. Laforguegal és Kahnnal bevonul a vers libre a francia irodalomba.

A vers libre mintegy középforma a szabályos vers

és a poème en prose közt. PrINCÍPIUMA: csakis a rythmus, csakis a zeneiség. Új instrumentum, mellyel a hangulat minden mozzanatát követni lehet s a verset formájában teljesen egyénivé teszi. A kifejezendő együtt születik a formával s nem kell megfelelő formát keresnie a meglévők közt. Ez a formai megegyenülés sok keresésébe, gyötrődésébe került Laforguenak. A Des fleurs de bonne volonté gyűjteményét abbahagyja s ugyanazokat a témákat vers libreben dolgozza fel a Derniers Vers-ben. A szegény clown a halál küszöbén megtalálja azt a módot, melyben bizarr szomorú énjét teljesen kitáncolhatná. Es a nagy elhallgatás élőit ezen az új hangon mondhatja el egész élete kívánságát:

Ó! que
 Devinant l'instant le plus seul de la nature, ,
 Ma mélodie, toute et unique, monte,
 Dans le soir et redouble, et fasse tout ce qu'elle peut
 Et dise la chose qu'est la chose,
 Et retombe, et reprenne,
 Et fasse de de la peine,
 O solo de sanglots,
 Et reprenne et retombe
 Selon la tâche qui lui incombe.
 Oh! que ma musique
 Se crucifie
 Selon sa photographie
 Accoudée et mélancolique.

III.

Íme így szüli újjá a francia lyrát az a csodálatos betegség, mely kialakító tényezője a 19. sz. lyrájának: az én betegsége. Az izoláltság érzete és a különbözőség beteges szüksége. Ez az izoláltság nem azt az egyedülvalóságot jelenti, melybe a körülmények sodorhatnak. Ez az izoláltság tragikus érzése annak, hogy igazi énünk egyetlen és senki mástól meg nem érthető. Hogy magunkba vagyunk zárva és senki soha meg nem ölelhet a lelkünk mélyéig. Amiel így mondja naplójában: Le plus précieux de

notre moi-même ne se montre jamais . . . Notre monade peut être influencée par les autres, mais elle ne leur en demeure pas moins impénétrable dans son centre, et nous mêmes, après tout, restons à l'extérieur de notre propre mystère. Egy nagyon jellemző adat van Laforgue egyik lánytestvéréhez írott levelében: „Hier dimanche, je me suis tellement ennuyé, j'avais le coeur si serré de mon isolement dans ces foules se promenant, que cela devenait pour moi une sorte de jouissance d'artiste”. Ez az izoláltság, a nagy romantikus betegség, az akcióba nem ömlő energia befeléfordulása. Ez a szenvedés az extázist adó pusztaság s a gyönyörűséges cilicium. Laforguegal ez az izoláltság az egész érzéstelen Kozmosz hidegét érezteti. Az egész világ egyénekre izolált életek társ után való sóvárgása:

Un chien perdu grelotte en abois à la Lune . . .
 Oh! pourquoi ce sanglot quand nul ne l'a battu?
 Et, nuits! que partout la même Ame! En est il une
 Qui n'aboie à l'exil ainsi qu'un chien perdu?

Non, non; pas un caillou qui ne rêve un ménage,
 Pas un soir qui ne pleure: encore un aujourd'hui!
 Pas un Moi qui n'écume aux barreaux de sa cage
 Et n'épluche ses jours en filaments d'ennui.

És ez a szegény költő, kit szenzibilitása univerzális ölelkezésre hajtott és aki olyan nagy izoláltságtól volt beteg, „ ki oly különböző akart lenni és félt az érzések banalításától: megszeret egy nyelvtanító angol misset, elveszi s tüdősorvadásban felesége karjai közt hal meg. A nő elkapja tőle a betegséget s pár hónap múlva utána hal. Nem olyan ez a vég, mint egy szabólegény és egy varróleány sokszor megisméltődött, sablonosán szentimentális históriája?

1911.

JEAN-ARTHUR RIMBAUD

Bár volna szó, melybe bele lehetné tömöríteni egy egész életet. Bár lehetne oly művészetté tenni a nyelvet, hogy intuitív megvillanásban megmutatná az egyént speciális élete egész komplexumával. Hogy megértésünk egy lélegzéssel beszívhatna egy külön ember-világot. Hogy ne szorulnánk az analízisre. Mert az analízis nem élet s a folyton folyó én élő sokfélesége helyett praeparatumot ad.

Rimbaud alakja bizarr a lehetetlenségig. Tettei mintha momentán akaratok kisülései volnának. Dosztojevsky megszállottjai közt is a legbizarrabb volna. Úgy látszik, mintha a morál csak mint negatív, dacra készítő elem jönne nála számításba. ,

Ezért nézték sokan botránynak az irédalomban is. Azok, kiknek erkölcsi értéke a megbotránkozásban gömbölyödik láthatóvá, hajmeresztő pap-ijesztővé démonították. A megértők, de didaktikusuk pedig szentté próbálták meszelni. Sokan – a romantikusok – bizarrságáért bálványozták s egy földreszakadt gyermek-Titánt láttak benne.

I.

1870 szeptemberében megszökik hazulról.* A tizenhatéves gyermek, ki most szabadult ki a líceumból, nem bírja tovább az otthoni életet. Nincsenek erős impressz-

* Szül. 1854 okt. 20-án Charlevilleben. Atyja – kapitány – távol él a családtól. Anyja erősen vallásos, princípiumos, szigorú asszony. Rimbaud maga csak az *Une Saison en Enfer* (1873) c. művét publikálja s ezt a kiadást is rögtön megsemmisíti. Meghal 1891-ben. Itt csak

sziók, nincs akció, melyekben felélhetné túl-sok életét. És túrhetetlen izoláltsága is. Idegen mindenkivel szemben, anyjával is, ki nem tudja kisillabizálni ellentétes, gyanakvó, zárkózott fiát:

Et la Mère fermant le livre du devoir,
S'en allait satisfaite et très fière sans voir,
Dans les yeux bleus et sous le front plein
d'éminences.
L'âme de son enfant livrée aux répugnances.

Tout le jour, il suait d'obéissance; très
Intelligent; pourtant des tics noirs, quelques traits
Semblaient prouver en lui d'acres hypocrisies.

Anarchikus, lázadó kölyök-Rousseau, aki minden civilizációban idegennek, betegnek érzi magát. Finom művészlélek, ki a kultúrélet legraffináltabb „szenzációit élvezi. Cinikus és kihívó vigyorgással illetlenkedik bele az elérzékenyülésbe vagy ünnepélyességbe. Csodálatos szimpatikus képzelete van s mások legsajátosabb életfolyamatát is magára tudja élni. Zárkózott és hangtalan s csak akkor rúg ki egy szemtelen megjegyzésben, mikor hallgatnia kellene. Nagy bizalmi, szerelmi rohamai vannak s a gyanakvás kegyetlenségével bánik az emberekkel. Anyja előtt látszólag meghunyászkodik, de amint teheti, elmenekül köréből, bárhova, csakhogy egyedül legyen, hogy zavartalanul élhesse önmagát:

- - - - - L'été
Surtout, vaincu, stupide, il était entêté,
Á se renfermer dans la fraîcheur des latrines.
Il pensait là, tranquille et livrant ses narines.

A magába zárt féktelen energia nagy képzelődésekben nyargalja ki magát. A meg nem értett gyermek büntetés és kinevetés félelme nélkül nyújtózhatnak ki minden vágyaival, ha egyedül van. Nagy kóborlásokra, kalandokra vágó vére megálmodtatja vele tarka jövőjét:

Des rêves l'oppressaient, chaque nuit, dans l'alcôve.
Il rêvait la prairie amoureuse, où des houles

Lumineuses, parfums sains, pubescences d'or,
 Font leur remûment et prennent leur essor;

– – – seul et couché sur des pièces de toile
 Ecrue et pressentant violemment la voile! . . .

Ez a vágy kergeti el hazulról. Pénze nincs és jegy nélkül lopózik fel egy Párizs felé menő vasúti kocsira. Megcsípik, vallatóra fogják, makacsul hallgat. Kiteszi magát annak a veszélynek, hogy német kémnek nézzék. Megtudják kicsoda s fedezet alatt haza viszik. Egy év múlva újból Párizsba szökik, gyalog. Valahol a szemébe ötlük André Gillnek, a festőnek a neve és agyon-fáradva, éhesen beállít a műtermébe. Gill nincsen otthon, Rimbaud végighever egy dívánon és elalszik. Gill megérkezik s felébreszti az ismeretlen csavargót. Rimbaud, mielőtt megnevezné magát, durcásan mordul rá, hogy miért nem hagyta aludni. Azután kijelenti, hogy ő Rimbaud, 17 éves és költő és reméli, hogy Gill segíteni fogja. Gill megsajnálja az idegen gyermek zsenit és próbál gondoskodni róla. Rimbaud hála és meghatottság nélkül, mint debitu-mot fogad minden szívességet. Sokáig nem lehet kibírni, el kell jönnie Gilltől. Sokféle csavargás és nyomorúság után résztvesz a Commune zavaaraiban és szeret hajmeresztő dolgokat sejtetni magáról. Majd haza megy, levelezni kezd Verlaine-nel, kinek több versét megküldi. Kedvező válasz után felutazik Verlaine-hez s megkezdődik az a szomorú viszony, mely a szegény gyermek-asszony Verlaine-t outlaw-vá teszi. Verlaine a természetellenes szerelem fatális erejével szereti a tizenhétéves gyermeket, kit ebben a korban így írnak le: Rimbaud, dans la beauté de son jeune visage, dans le charme de son corps d'éphèbe, était décidément trop joli, trop affiné. Il était grand, bien bâti, avec des cheveux châtain-clairs et des yeux d'un bleu pâle inquiétant. Son visage parfaitement ovale charmait et inquiétait à la fois par tout ce qu'il y avait de fougue dans ses yeux étincelants,

par tout ce qu'il y avait de charme esthétique dans la pureté de ses lignes. Cet étrange éphèbe attirait et repoussait à la fois. En tout cas, personne ne pouvait passer auprès de cette beauté baudelairienne et perverse sans être frappé de son originalité.

Megkezdődnek a nagy szellemi és testi débauche-ok a két író közt. Rimbaud cinikus, kihívó magaviseletével mindenkit elidegenít Verlainetől. Egy társaságban törrel rohan Carjat-ra, ki őt tisztességre intette. Ha le nem húzzák róla, gyilkosa lesz. Verlainet pedig örökre meggyűlölteti feleségével.

Az otthonát vesztett Verlaine Rimbaudval Belgiumba, majd Angliába megy. A szerencsétlen asszonyembernek lerázhatatlan lidércnyomása Rimbaud. Gyerekcsínyekkel, nagy ivásokkal töltik az időt. Együtt szedik a haschist és más toxikus szereket. Londonban Rimbaud nagyhirtelen ráun Verlainere, kit állandóan pumpolt. Hazautazik s nincs benne sem hála, sem szánalom, mely visszatartaná a rimánkodó Verlainenél. Verlaine beteg lesz és vissza tudja jajgatni barátját. De az együttlét nem tart sokáig. Bruxellesben Rimbaud egy uccai lány kegyetlenségével vágja a Verlaine szemébe: elmegyek, itthagylak. Verlaine rá lö és börtönbe kerül. A sebéből felgyógyult Rimbaud-t kitiltják Belgiumból. Ezután jön a kóborlások és kalandok hosszú sora. Többféle katonáskodás s egyéb életpróbák után Abessiniába megy. Elfelejtí Verlainet és az irodalmat. Műveit fiatal kora örülségének mondja. Erejét folytonos vállalatokba, tervekbe éli. Az Olaszország ellen készülő Négusnak szállít fegyvereket, midőn hirtelen megbetegszik. Haza indul s 1891 november 10-én meghal egy marseillei kórházban.*

* Hires portréja Fántin-Latour-tól a Luxembourgban van. A kép címe: Coin de table s rajta vannak még: Verlaine, Léon Valade, E. d'Hervilly, C. Pelletan, Bonnier, E. Blémont és Jean Aicard.

II.

Milyen szavakat, milyen formát fog találni ez a gyermek, (irodalmi pályáját 20 éves korában fejezi be), hogy hypertrophikus bizarr énjét kitombolhassa? „Mert nála a művészet is – mint a haschis, az alkohol, az óriási kóborlások, a kaland-kergetés – keresése valaminek: amiben végtelenül, korlát és kijózanodás nélkül kiáradhasson. Ezeknek az abszolútra, végtelenre üzekedő lelkeknek művészet, ópium és alkohol mind metafizika és vallás. És ezeknek a szavaknak és formáknak a lehetetlenségig egyéniüknek kell lenniök, hogy csak az ő társtalan, rendkívüli énjének legyenek sajátos kifejezői.

A 70-es évek kezdő íróit négy nagy irodalmi hatás szuggerálja: Hugo, Baudelaire, a Parnasse és a Naturalizmus. Rimbaud első versei mind a négy hatást visszahangoztatnak. Az Étrennes des Orphelins, a Forgeron Hugo nagy irgalmi tirádáitól duzzadoztak. És az irgalom sokszor komoly megilletődés, a hatalom és gazdagok elleni gyűlölet pedig mindig őszinte. A Bal des Pendus Baudelaire-féle macabre képzelet-játék. De már első verseiben jelentkezik egyik legsajátosabb vonása: erős érzékiség, mely a legelvontabb pszichikai folyamatokat is testi eseményeknek erezi. Kevés író van, akinél az egész test annyira az egész lélek, mint nála. A lelki történés az egész testben történik: szeret, emlékezik, borzad egész testével. A gyermekköltők „tavasz” témája is ezen az érzékiségen keresztül egyénül meg nála:

On sent dans les chpses ouvertes
Frémir des chairs.

Így tud néha apró impressziókkal mély lelki átéléseket festeni:

Par les soirs bleus d'été j'irai dans les sentiers,
Picoté par les blés, foulet l'herbe menue;
Rêveur, j'en sentirai la fraîcheur à mes pieds.
Je laisserai le vent baigner ma tête nue.

Je ne parlerai pas; je ne penserai rien.
 Mais l'amour infini me montera dans l'âme;
 Et j'irai loin, bien loin, comme un bohémien,
 Par la Nature, – heureux comme avec une femme.

Csakhamar e különböző hatások Rimbaudban összeolvadnak egy sajátos naturalizmussá s az ember lélegzet-fojtva nézi: vájjon ebből a hatalmas költő-csiréből nem csak egy közönséges Richepin fog fejlődni. A romantizusból megtartja az ideák théátrális scenirozését, a Parnaséból a formákat (bár állandóan él Verlaine-féle szabadságokkal) és a *point* keresését, a naturalizusból – és igen sokszor Baudelaire hatása alatt – az élet beteges, szemetes folyamatainak keresett kitalálását. Sok mindenfélét szórakoztak már igazsággá az emberek, de talán még a romantizmus sem volt merészebben valótlan való, mint a naturalisták valósága. Ez az idő, midőn a Zola nagyszerű lírai eposzainak hatása alatt kis irodalmi ganaj-túró bogarak nyüzsgik tele Párizs bas fonds-jait, hogy nyomtatásba hordják össze mindazt, ami az életben bűdös és undorító. A gyermek Rimbaud a pubertásnak obscenitásra mohó képzeletével turkál az ilyen jelenetekben. Természetesen ott lappang az elmaradhatatlan romantikus vágy is: *épater les bourgeois*. Példa:

VÉNUS ANADYOMÈNE.

Comme d'un cercueil vert en fer-blanc, une tête
 De femme à cheveux bruns fortement pommadés
 D'une vieille baignoire émerge, lente et bête.
 Montrant des déficits assez mal ravaudés,

Puis le col gras et gris, les larges omoplates
 Qui saillent, le dos court qui rentre et qui ressort.
 La graisse sous la peau paraît en feuilles plates,
 Et les rondeurs des reins semblent prendre l'essor.

L'échiné est un peu rouge'; et le tout sent un goût
 Horrible étrangement. On remarque surtout
 Des singularités, qu'il faut voir à la loupe.

Les reins portent deux mots gravés: Clara Vénus.
 – Et tout ce corps remue et tend sa large croupe
 Belle, hideusement, d'un ulcère à l'anus.

Kérdés; lehet-e az undort ily mértékben esztétikai tényezővé tenni? Ennél szörnyebb s talán leglúdbőröz-
 tetőbb verse Les Assis, melyből, mint az előbbi versből
 is, erős Baudelaire-hatás szaglik ki.

Ennek a naturalizmusnak sajátos színezetet ad és
 verseit sokszor a Richepin-féle szavallásokhoz (különösen:
 Les Blasphèmes) közelíti: gyűlölete a kereszténység ellen.
 Az életre éhes, féktelen gyermek utálja a kereszténysé-
 get: mert szisztéma és fegyelem, az élet szempontos meg-
 nyirbálása. Még nincs tizenhatéves, mikor panaszkodik:

Je crois en toi, je crois en toi, divine mère,
 Aphrodite marine! – Oh ! la route est amère
 Depuis que l'autre dieu nous attelle à sa croix.

Később a Premières communionsban kiköpi gyűlö-
 letét a Krisztusra, mert, szerinte, perverz szerelemmel annyi
 életet tett meddővé. És semmi szó nem elég erős, hogy
 boszut álljon a sok szentté fonnyasztott testért:

Christ, ô Christ, éternel voleur des énergies,
 Dieu qui pour deux mille ans vouas à ta pâleur,
 Cloués au sol de honte et de céphalagies
 Ou renversés, les fronts des Femmes de douleur!

A hang nem új és még most sem hangzik el vissz-
 hangtalanul. Ismerjük Leconte de Lisle anathémáit a
 kereszténység ellen. Hypathie sorait mindenki tudja könyv
 nélkül.* Richepin blasphèmesjei az unalomig fogják
 kopogtatni dobhártyánkat. És ezekre a költeményekre a
 rezonálás még mindig nem tisztán esztétikai. Mert mi

* Le vil Galiléen t'a frappée et maudite ...

Dors! l'impure laideur est la reine du monde,
 Et nous avons perdu le chemin de Paros.

még mindig igen közel vagyunk ezekhez a dolgokhoz, hogy magunkat ne érezzük bennök. Milyen nevetséges volna, ha valaki ma haragosan szavalna a görög hit formái, vagy az öreg Jupiter ellen. Mert elég távol vagyunk az ó-kortól, hogy igazságosak legyünk. Hatalmas kultúr-tényezőt látunk vallásában, mely művészet, bátorság és vigasztalás volt. Pedig Sokratest ezzel a hittel gyilkolták meg! Így fogjuk megítélni valamikor a kereszténységet is, mikor már senkinek sem fog fájni, használni vagy ártani. Amíg politikai tényező is egy vallás, addig lehet hinni benne, vagy gyűlölni, de a történelmi ítéletet még nem lehet kimondani felette.

És ez az elkeseredett kiáltás a kereszténység ellen: romantikus. A renaissanceszal kezdődő individuális rebelliónak legegységesebb formája: a romantizmus. Extatikus látszatok, templomos külsőségek után a romantizmus némely formáiban a kereszténység renaissanceát vélték és vélik látni. A tévedés a dolgok gyökeréig ér: a romantizmus éppen a kereszténység helyett jött valami és legvallásosabb megnyilatkozásaiban is destrukciót jelent a kereszténységre. Mert az első romantikusok is, mint a katolikus Chateaubriand és a protestáns Mme Staël, a vallást nem mint változhatatlan, tőlünk független pozitívumot, törvényt és szisztémát dicsőítették. Hanem mint extázisf, mint hangulatot, az e g y é η életének egy intenzív módját. Ez a vallás már nem egyház és dogma, nem rend és törvény, hanem: líra és egyéb semmi. S mivel a legnagyobb dolgok:* Természet, Halál, Művészet, Szerelem, Emberiség hasonló nagy hangulatokkal lobbanthatják fel az életet, természetes, hogy a vallásos képzetek, melyek legkevésbé tudtak bekapcsolódni a

* Az első romantikusokban mér részben végbe megy az a folyamat, mit Guyau a jövőre jósol. (L'irréligion de l'avenir.) – Azért foglalkozom bővebben e kérdéssel, mert az egész új költészet folyamán újra meg újra találkozunk vele.

modern képzetek közé, állandóan veszettek intenzitásukból. A felszabadult egyén előtt egyszerre annyi ablak nyílt a végtelenre, hogy a régít elhanyagolhatta. Különbösen is, mihelyt nem úgy élem a vallást, mint tölem független, életet kialakító szabályt, hanem mint művészi hangulatot, a vallás objektív pozitívuma elvesz és a vallás egyéni változásaim hangulatává egyénül. Rousseau, Chateaubriand, Hugo istenei nem egyebek, mint az univerzumba kivetített Rousseau, Chateaubriand vagy Hugo. És ezek az istenek megölték a romantikusokban a keresztény egyházak hivatalos Istenét.

Úgy látszik, mintha Rimbaud idejében már sokkal tovább volnánk ezzel a feloldó processussal. Mintha ekkor már ez a nagy erő csak azért-is életet élne. Ilyen azért-is élete minden nagy eszmének megvan. Mikor már csak azért él: mert élt valaha és sokan akarják eltemetni.

Rimbaud naturalizmusának egy másik sajátosságát szimpatikus képzelete adja. Ez a képzelet szeretet, megértés, magára-élés. Folytonos transzsubstantiációja énjének azzá, mit művészi szimpátiájával meglát. Így keletkeznek azok a képek, melyekhez hasonlót Richepin a *Chansons des Gueux* legsikerültebb darabjaiban fog csinálni. Ilyek Rimbaudnál: *Les Effarés*, *Les chercheuses de poux*.

Hogy tud így más életté lenni az, ki olyan vadul harapta el magától az embereket? Ez is csak játék keresése energiájának, mint a botrányhajhászás? Mind bizarrabb lesz a költészetben is, szakít a szociális poézissel s mindinkább az utánozhatatlanul sajátost, a pathologikusan egyénit keresi. Első ilyen darabja a *Voyelles* c. hírhedt szonett:

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles,
 Je dirai quelque jour vos naissances latentes,
 A, nok corset velu des mouches éclatantes
 Qui bombillent autour des puanteurs cruelles,

Golfe d'ombre; E candeur des vapeurs et des tentes,
Lance des glaciers fiers, rois blancs, frissons
d'ombelles;

I, pourpres, sang craché, rire des lèvres belles
Dans la colère ou les ivresses pénitentes;

U, cycles, vibrations divins des mers virides,
Paix des pâtis semés d'animaux, paix des rides
Que l'alchimie imprime aux grands fronts studieux;

O, suprême Clairon plein de strideurs étranges,
Silences traversés des Mondes et des Anges;
O, l'Oméga, rayon violet de Ses Yeux !

Lehet, hogy ennek a költeménynek egy pillanatnyi vizió volt a szülője. Az bizonyos, hogy ő maga vette a legkevésbé komolyan és később huncutságnak mondta az egészet. Nem így a botránkozók és bálványozók. Az elsők kényszer-ing után kiáltoztak, az utóbbiak költői iskolává lelkesedtek tőle. Csak természetes volt, hogy a keresés korszakában egy ilyen meglepő játéknak nagy hatása volt.

Rimbaud legértékesebb s a következő lyréra legfontosabb költeménye a: Bateau ivre.*

Comme je descendais des Fleuves impassibles,
Je ne me sentis plus guidé par les haleurs:
Des Peaux-rouges criards les avaient pris pour cibles,
Les ayant cloués nus aux poteaux de couleurs.

La tempête a béni mes éveils maritimes,
Plus léger qu'un bouchon j'ai dansé sur les flots
Qu'on appelle rouleurs éternels de victimes,
Dix nuits, sans regretter l'oeil niais des falots.

Et, dès lors, je me suis baigné dans le poème
De la mer infusé d'astres et latescent,
Dévorant les azurs verts où, flottaison blême
Et ravie, un noyé pensif parfois descend,

* Itt csak egy-két jellemző stróféját adom, az egész 25 str., és Rimbaud egyik leghosszabb verse.

Où, teignant tout à coup les bleuïtes, délires
 Et rythmes lents sous les rutillements du jour,
 Plus fortes que l'alcool, plus vastes que vos lyres,
 Fermentent les rousseurs amères de l'amour!

Mi ez a bateau ivre? A korlátokból, tradíciókból, társas bűnökből kiszabadult lélek vergődése a több élet, az abszolút, egyénekre nem halódó minden élet felé. Nostalgia egy nagy nirvánás visszaölekezésbe.* De ha a költemény allegorikus megoldását próbálnók, az elemzéssel csakhamar megakadnánk. Itt nem két képről van szó, melyek között identitásokat, megfeleléseket konstatálhatunk. A költő olyan életrészbe éli bele magát, mely ugyanazt a hangulatot irradiálja, mely benne kifejezésre törekedett. Itt valóságos átlényegüléséről van szó, hol a kifejezendőt többé nem lehet elválasztani a kifejezőtől. A bateau ivre szimbólum. Első hajtása egy végletesen egyéni költészetnek.

Két prózai, helyesebben poème en prose műve is van Rimbaudnak: Les Illuminations és az Une Saison en enfer. Mindkettőben versek is vannak.

Az illuminations **: a formákban ki nem fejezhető vízióknak, hangulatoknak kizáporozása rövid mondatokban. Brunetiére haraggal, Kahn a csodáló szeretetével jelenti ki, hogy: érthetetlen. Az Une Saison en enfer lázas képekben, ditirambikus felkiáltásokban kivergődött aulobiografia élete fordulóján. Mikor nemsokára örökre odahagyja az irodalmat. Mindkettőben nagyszerű villanások vannak. Sok diszparat és sok – misztifikáció.

* Érdekes összevetni a szimbolizmus egy másik korai termékével: Mallarmé Les fenêtres c. költeményével, melynek tárgya körülbelül ugyanaz.

** Jelentése: színes metszetek, lelki életének kinematografikus kivetése.

III.

Ez az egy kötetnyi vers és próza, mit a szerző bolondságnak nevezett* és ki akart felejteni életéből, a következő líra egyik legösztönzőbb tényezője. Sok eljövendő extravaganciáért ő felelős és szükséges új dolgoknak ő a forrása. Baudelaire, Verlaine és Mallarmé mellett van helye, ők négyen az új líra ősei. Naturalizmusa visszahat Richepinre, de hat Laurent Tailhadere, Verhaerenre és másokra is. Voyelles szonettje egy egész iskolát teremt. Prózai költeményei nyomán bizarr vegetáció támad és Paul Fort, Remy de Gourmont és sok más hasonló alkotásaiban része van. És e prózai költemények rövid, kifejező rithmusú mondatai átmenetet képeznek a vers libre-hez.

Miért hagyta ott a húsz éves fiatalember az irodalmat, miért undorodott rá gyermeksége egyetlen szerelmére? Talán mert észrevette, hogy énjének abszolút sajátos megörökítését nem érheti el az irodalomban? Talán észrevette, hogy a líra az egyénülés egy bizonyos fokán túl vagy zenévé lesz vagy – őrültséggé.

1911.

* Megjelent még egy kötet levele: Lettres de J. Arthur Rimbaud. Mercure de France.

PAUL VERLAINE

Dekadencia: erre a szóra lúdbőrözött a hetvenes és nyolcvanas évek burzsoázija. Mint mikor az ezeréves bűnös világ összeomlását várták, olyan megbotránkozásal igyekeztek utat egyengetni maguknak a paradicsom felé. A Max Nordauk az új irodalomban örültek és perverzül betegek delíriumát látták.

A rémkiáltás régi. És felhangzik mindig, mikor új pszichikai eseményekre tágul a meg nem értők szeme. D. Nisard – a szelíd Nisard – 1836-ban a Chants du crépuscule megjelenésekor Hugóról, erről az energia-tenger-ről „kimutatja”, hogy dekadens költő!

Dekadencia, – úgy gondolom – csak egyet jelenthet: az élet apadását, folyton kevesbedő életet. A dekadens emberben csökken a vitális erő: kevesebb ernotióra képes. Képzelete nem tudja az élet adatait új összetételben tenni élete részévé. Gondolatával képtelen új összefüggéseket látni meg az élet komplexumában. Akarata befullad ösztönös testébe. Reflex folyamatai ráburjánoznak a teremtő énré s mechanizálják életét.

A dekadens kultúra és irodalom nem ad újat. ismét. Visszakérőzi a teremtő korok gondolatait s különösen formáit. Erős individumai nincsenek. Meddő, tehát: didaktikus és moralizál.

Ilyen dekadens irodalom van a 15. század második felében nyugaton. A kereszténység minden vitális erejét kiszülte a középkor költészetében. A nagy eposzok burzsoává zülленek; ostoba kalandok szövevényes pró-

gorikus gyilkos didaktika. (L. a beshaireket, lapidaireket etc.) Ez az irodalom a középkori aratás kicsépeelt szalmája.

Ilyen értelemmel mondani rá a dekadenciát a hetvenes és nyolcvanas évek francia irodalmára: annyit jelent, mint ellenkező terminussal jelölni valamit.

Ez az irodalom-születés. Új gondolatok, formák születése, eddig hangra nem talált emóciók kifejezése. Az új impressziókkal öntözött élet színes „kibomlása új művészetben. Ez az irodalom több életet jelent.

És a dekadencia vád mégis érthető. A borzongás elmaradhatatlan volt.

A megbotránkozók – hívők vagy moralisták – szisztémába nézik bele az életet, szempontokba sorozzák a sokféleképen történő embert. És ami kikiált ebből a szisztémából, az fáj nekik, mint a húrukba tört szálka. Felborzadnak ellene, mert életüket fenyegeti. Mert nem tudják éntüké asszimilálni.

Hívő és moralista csupán „akarattá” nyirbálják az embert. Lehet egy élet megérzéseiben, gondolataiban, képzeletében új értékék forrása: jaj neki, ha olyant fejez ki az emberből, ami az úgynevezett szabadakarat gyengülését jelenti.

Pedig az ember: egész élet. Az élet pedig nem szisztéma, nem szempontok szerint való. Az élet igen és nem, hives és tagadás, rend és anarkia és végtelenül mindenféle. Az irodalmak élettani feladata: kifejezés. Mind teljesebben fejezni ki a humánomot, az életet. Énünk eddig ismeretlen folyamatai beszélnek ki magukat a szociális öntudatban: a művészetben.

Tragikus testünk mindig fátum és determináció volt betegségre, bűnre, perverzításra. De régen a bűn ellenség, csúnyaság, vesztett élet volt. A vallásos középkor irodalmában minden emberi perverzítás ki van találva. Színpadon hihetetlen gesztusok és szavak lehetségesek. De ez az erotika nem lesz művészté. A betegség itt undo-

rító és embert gyűlöltet. Ez az élet még ellenség, kívülem áll. A humánus egy részét, nagy részét, én, Isten protegált Ábelje, nem élem át, nem értem meg.

A legkegyetlenebb fogalom: a tökéletesség. Aki boldogja, el kell futnia önmagától. Meg kell ölnie a megölhetetlen élet egy részét. A ki nem élt élet pedig képzeletté és félelemmé lesz. Szent Antal képzelete képtelen perverzítások kermessze. A félelem új életre masszírozza a kifáradt kísértést. A képzelet bele hallucinálja a fáradt testbe a bűnt.

Vajjon életem destruktív folyamatai kevésbé élet? Nem lehet-é érték ez is? Vajjon futnom kell-é a bűnemtől? Nem jobb-é, ha elmélyedem bűnöm ismeretében? Ebben az elmélyedésben a humánus több hangjára hangolódik énem, mélyebb ölekezésben testvéresülök benne az emberrel. Bűneim is hozzájárulnak énem maximális értékének megéléséhez. A „legyetek tökéletesek” embertelen reménytelensége helyett: nem teljesebb életet ad: legyetek ráhangolva minden tökéletességre?

Az új irodalomban kétségtelenül nagy betegségek beszéltek ki magukat. De ezt a bűnt, betegséget nem úgy adja, mint valamit, amiben az embert, az életet gyűlölnöm kell. Közös emberi testfátumunk legmélyebb megnyilatkozásai ezek. Itt a destruktív folyamatok is az élet alkotó tényezőjévé: széppé, művészetté lesznek. A költő élete minden folyamában testvéremmé szuggerálja magát, lehető ént fejez ki számomra. És ez az emotio, amit így bennem kelt, individualiter a legtermékenyebb, szociális vonatkozásban a leghasznosabb akaratot teremt bennem. Így a művészet, mint az. egész élet kifejezője, a legmagasabb morállá lesz bennem. Nincs többé destrukció: erővé, életté látunk mindent, mint a természet életében.

II.

ő volt a dekadencia cég-illusztrációja. És tényleg: ő a felfakadó új lyra legfőbb, leggazdagabb forrása. A legpredesztináltabban, a természeti jelenségek közvetlenségével élte azokat a hibákat, melyek új perspektívákat nyitottak az emberbe.

Morális szempontokon át nézni – mint azt sok ellenség és barát naiv csatározásokban tették – annyi, mint önmagát látni Verlaine helyett. Ha azért teszem, hogy megbotránkozásban, vagy száanalomban mozogjam intenzívvé életem: jól van. Itt van alkalom rá bőven. De ha megismerés a célom, ha élete ellentétes jelenségeit az okozatosság természetességébe akarom belelátni: le kell vetkeznem magamat. Le kell tennem a civilizált ember szempontjait, előítéleteit s hagynom magamra ömleni verseit. Friss énje körülvesz, mint egy folyton változó athmoszféra. Belélegzem, magamra élem életét: megértem. Verlaine * gyermek mindig, halálig. A gyermek epidermis

* Művei végleges kiadásában (Oeuvres complètes de Paul Verlaine Paris. Vanier-Messein vol. és Oeuvres Posth. 1 v.) a köv. rendben vannak: Poèmes saturniens (1866). Fêtes galantes (1869). La bonne chanson (1870). Romances sans paroles (1874). Sagesse (1881.). Jadis et Naguère (1884). Amour (1888). Bonheur (1891). Parallèlement (1889). Chansons pour elle (1891). Liturgies intimes (1892). Odes en son, honneur (1893). Elégies. Dans les limbes. Dédicaces. Épigrames. Chair. Invectives. Prózaí műven Les poètes maudits. Louise Leclercq. Les mémoires d'un veuf. Mes hôpitaux. Mes prisons. Confessions-Quinze jours en Hollande. Les hommes d'aujourd'hui. Utóbbi köteteiben leginkább kicsikart, muszájból irt versek vannak s inkább csak biographiai értékük van. Ez a tanulmány nem akar műveinek részletes ismertetése lenni. Azokat az értékeket keresem, miket elsősorban Verlaine adott az új költészetnek. Ezek – természetesen – az ő költészetére is a legjellemzőbbek. Különben is a szöveg analízáló magyarázatát bizonyos – igen megszorított – határon túl, megengedhetetlennek tartom.

mély érzékenységgel. És életének azon jelenségei, melyeket a moralista az erény; vagy a bűn etiquetteje alá lajstromoz: mind a gyermek mohó élet-majszolása. Mintha lélek volna egész epidermisében: a természetet, az italt, a női húst, Istent egész mohó testében élvezi. Merész és riasztólag egyéni eseményei a gyermek fáradhatatlan játéka, hogy erős szenzációkban érezze magát. És ha játékában megüti kezét, megégeti szívét: haragosan toporzékol, hogy az élet nem énje szerint való. Vagy sírva menekül az anyának képzelt Máriához: Anyám, az élet megütött, fáj, gyógyíts meg.

Cinikus, kihívó tréfái a bevett morál ellen: a gyermek harcot kereső huncutsága. Nagy misztikus eláradásai: a gyermek anya-keresése az ismeretlenben, melyet nem tud jóság és pártfogó nélkül elképzelni. Finom hangulatkiolvasásai: a gyermek elbámulása, friss borzongásai e mese-világ újsága előtt.

Pedig az alap szinte ábraszerűleg „példás” és burzsoá jobbat nem kívánhat fiának. Jó gyermek, szereti szüleit, vallásos és hazafi. A törvényes rend iránt a padratett kezű tanuló kritikátlan, félő tiszteletét érzi. Szereti a békét lehellő otthonias életet és a falut. Militarista és egész életében imponál neki a katonai és papi uniformis. Államra és Egyházra megnyugvást jelent az ilyen polgár és az ilyen bárány. Csakhogy mindezekben nem élhette ki egész nagy gyermek-életét. Innen vannak a durva lumpolások, erotikus lakmározás, a finom hangulatokra, sokszor perverzítésra, bizarrságra bomló élet. Mindent elkövet, hogy túlradó életét kidobja magából és mindegy neki, hogy művészetbe vagy a sárba. Innen magyarázható nostalgija a középkor intenzív élete után:

C'est vers le Moyen-Age énorme et délicat,
Qu'il faudrait que mon coeur en panne navigât,
Loin de nos jours d'esprit charnel et de chair triste.

Quel temps! Oui, que mon coeur naufragé rembarquât
Pour toute cette force ardente, souple, artiste!

Őt is az egészen ki nem élhető energia teszi beteggé. Mi az oka, hogy Rousseautól kezdve nagy egyének lehetetlenül egyéni művészetben és tettekben próbálják kigimnasztikálni életüket? Vajjon nem az átmeneti kor jelensége ez? Szeretik a világot vénnek mondani és a civilizáció holnapnélküli végét emlegetni. Vajjon nem csak az első világtörténelmi korszak halódásánál vagyunk? Annak a kornak, melynek életerege Istenbe és a harcba ömlött ki. Vajjon Isten és harc nem olyan kifejező mozgása volt az emberi életnek, olyan kifelé folytatása a felnövekvő energiának, mint a mimika, a beszéd, a szerelem, tánc és dal? S most, hogy a polgárisán berendezkedő világ mindinkább lehetetlenné teszi a harcot és a hit a költők egy részében kihál, nem a két tárgytalanná lett funkció alakítja át ezeket az egyéneket bizarr művészekké vagy filozófusokká? Vajjon ha Napoleon nem lumpolhatja ki energiáját folytonos akcióba, nem lesz-e „romantikus” vagy „dekadens” költő, vagy Wagner, vagy Nietzsche? Vajjon a Rousseaukban, Châteaubriandokban, Byronokban Stendhalokban etc. nem volt-e egy félig avortait gögös Napoleon? Amint már többen mondták, ezek a filozófusok és költők: a szentek és hősök új korra teremtett alakjai. A középkor Paladinjei, Anachorétái most a belső világ kalandorai, Don Quijotei lesznek. S klasszifikálja őket a moralista bármily csoportba: nagy egyének új kort, új művészetet alkotó túlsok életéről van szó.

És ez a fejlődés – kétségtelenül – anarchikus fejlődés. Rousseautól kezdve az irodalom fokozatosan halad a teljes anarkia kifejlődéséig. De kell-e ezért jajgatni? Nem a szociális élet szükségszerű öntermékenyítő folyamata ez? Mint a legszociálisabb jelenségben: a nyelvben, úgy a társadalomban is minden egyéni kezdeményezésből ered. A klasszikus korok, *midőn bizonyos* szociálissá lett vezető eszméknek még megvan a teremtő erejük, megengedhetik maguknak azt a luxust, hogy elnyomják az egyént, ha nem áll bele a kor uralkodó

áramába. De midőn ezek az eszmék meddővé vénülnek, az egész kor széttülik: az egyének szükségszerűen mind nagyobb szabadságot nyernek, Kell, hogy az egyén korlátlanul fejlődhessen, minden értékét kiélhesse. És az egyének e féktelen tombolásában, ebben a termékeny anarkiában születnek azok az erők, melyek egy új kor kialakító szociális tényezői lesznek. Az átmeneti korok szükségszerűen anarchikusak.

III.

A nagyon eleven gyermek roppant büszke a papa egyenruhájára és nagyon szereti mamáját. Es már vannak hangulatai és szerelmei. A ki nem fejlett sexuális ösztön gyakori tájékozatlanságával hol lány-, hol fiútársába szerelmes. Vidékről Parisba jönnek.* Az iskola – mint legtöbbünkénél – nem jelent eseményt életében. A kamaszba szökő ifjú felfedezi Baudelairet és macabre s obacen verseket farag. Ugyanaz a kezdő „naturalizmus”, mit Rimbaudnál, Laforguenál látunk és amely Richepinnél, L. Tailladenál kellemetlen eredményekre vezetett.

* Szül. Metzben 1844 márc. 30-án. Apja kapitány. Legmélyebbre pillantó tanulmány Verlaineről: Charles Morice: Paul Verlaine, l'homme et l'oeuvre, Paris. Vanier 1888. Legjobban dokumentált életrajza: Lepelletier: Paul Verlaine Sa vie Son oeuvre. Paris. Soc. de Mercure de France 1907. Részletes bibliográfiáját l.: A. Van Bever et Paul Léautaud: Poètes d'Aujourd'hui. Ez az anthologie nélkülözhetetlen az új fr. lyra tanulmányozásánál. Ilyen fontos könyv még: Beaunier: La poésie nouvelle. Paris. Soc. de Mercure de France 1902. Az anthologia bibliográfiáját a következőkkel toldhatom meg: Contreras; Los modernos (Pablo Verlaine etc.). R. Zena: P. V. Gaz. letteraria XX. n. 4. E. Giannelli: P. V. Roma letteraria IV. n. 5. E. Montecortoli P. V. Nuora Antológia LXII. f. 8. G. Gomulicky P. V. Kraj XV. 1, 2, 3. A. Brunemann: P. V.. Intern. Litt. Berichte III. η. 2. Dullaert: P. Q. Magazin litt. XIII. Alp. Séché et Bertrut; Verlaine (La vie anecdotique et pittoresque des grands écrivains gyűjt.-ben.)

Tanulmányai után elég hamar állandó hivatalt kap Parisban a városházánál. Barátságot köt a Parnasse fiatal költőivel. (Léon Valade, A. Méral, Mendès, Coppie, Dierx, Heredia és leginkább E. Lepelletier.) Jól van Banville-lal és kegyes fogadtatásban részesül Leconte de Lisenél és később V. Hugónál is. Már ekkor jelentkezik nagy szenvedélye: az erős italokkal öntözött végtelen szellemi vitatkozás. 1866-ban kiadja első gyűjteményét. (Poèmes Saturniens.) De első köteteit csakis írói körökben ismerik és méltányolják. Szerelme és házassága adja a Bonne chansont. Ez a gyűjtemény már egészen Verlaine. De sem ez, sem a csodálatos Romances sans paroles nem tudja felverni a közérdeklődést. Paris szorongatott napjaiban – bár hivatala felmenti a katonáskodástól – magára lelkesedi a garde nationale uniformisát. A hosszú unalmas posztok s két napi áristom újból a poharas barátságok felé hajtják. Egész patriotizmusa annyit használ, hogy hanyag lesz mint hivatalnok, mint katona és mint férj. Iszákos modorával lassanként kiengesztelhetetlen ellenséget növel feleségében. Mind több félreértés gyűjt bennük keserűséget egymás ellen. Verlaine néha térdén állva könyörög, fogadkozik, néha piszkos sikátor-szavakat zuhanyoz feleségére *éè* kezét emel rá. Így viselkedik anyjával szemben is. Néha jó a gyermek sokféle hízelkedésével, máskor abba tép bele, akit legközelebb talál.

Megjelenik Arthur Rimbaud és véglegessé teszi a szakadást Verlaine és felesége között. Verlaine egész valójával sodródik e felé a bukott angyal felé (*ange en exile: Poètes maudils*). Felesége az elhanyagolt nőtény irigy, megvető gyűlöletével indít harcot férje ellen. Verlaine és Rimbaud kóborolni mennek Belgiumba és Angliába. Vad csínyekkel, testi és szellemi lumpolásokkal töltik az időt. Azután jön az ismert jelenet: Rimbaud ráun Verlainere s le akarja rázni a nyakáról. Verlaine rá lö Rimbautra. Két évig van egy belga börtönben s itt tudja meg, hogy

nejétől elválasztották. Itt szuggerálja rá a börtönben levő kereszt a megtérést és itt írja a Sagesset. Kiszabadulása s rövid bolyongás után nyelvtanár lesz. Itt csakhamar egész életével dobja magát egy új szenvedélynek: tanítványa, Lucien Létinois iránt. Ez egy falusi földműves fia és Verlaine lemond a tanárságról, elmegy Luciennel Coulommes-ba és együtt gazdálkodnak. Az idill hamar megszakad, Lucien meghal s Verlaine az Amourban jajgatja ki fájalmát. Parisba menekül maga elől s részívesz a kezdő szimbolista mozgalomban. Majd újból ráér földszomja és anyjával megint Coulommes-ba megy. Az alkohol fokozott mértékben vesz erőt rajta, szegény szülő anyját gyötri, megüti (vagy csak meg akarta ütni) és két óra újból elzárják.

1886-ban meghall egyetlen védőszelleme: anyja. Jön a szomorú legendák ideje. Parisban vegetál és reumatikus lábával hol egyik, hol másik kórházban kap menedéket. Mikor „saját lakása” van, rettenetes fészkekben lakik. Paris legaljasabb alakjaival érintkezik (Bibi-Purée etc.) s nagy gyermekszerelmét olcsó utcai lányoknak dobja és ezeket énekli meg. Közben ismertté lesz a szimbolista fiatalság áhítattal veszi körül, ha valamely kávé- vagy abszinthelebujban rá tud bukkanni. Dolgozik több lapba, a Lutècebe, majd a Vogueba és különösen a Décadentba etc. Leconte de Lisle halála után kikiáltják a költők királyának. Nyomora, iszákossága, erotizmus mind piszkosabbá teszik életét. Ha kiadójától (Vanier) kicsal egy-két aranyat, megissza és elfetrenghi Szajnáival, És közben folyton hangoztatja, hogy ő egyszerű, tiszta élet.

Ő maga is a gyermek iránti elnézéssel néz önmagára. Muszáj költő lesz, kiből kiadója minden aranyért egy-egy darab zsenit akar kitépni. A falánk gyermek türelmetlenségével siránkozik vagy követelődik a pénz után, mely italt és szajhát jelent. A kórházból írja Kahnnak:

Vanier m'a dit que vous lui aviez dit avoir suggéré à Dujarden l'idée de me demander un roman pour la Revue indépendante. Je vous en suis bien reconnaissant; mais je ne puis rien donner s'il ne m'est fait une avance d'argent. Dans la situation atroce où je me trouve, j'ai absolument besoin de cet incitamentum.

Ugyaninnen megszámlálhatatlan levélben pumpolja Vaniert: Venez me voir quelque jour que ce soit avec votre manuscrit de Bonheur que je puis maintenant compléter. Si vous êtes gentil, nous parlerons de cinq cents balles, pour sa cession absolue. Et si vous êtes coulant pour la répartition des dites cinq cents balles, j'ajouterai deux ou trois petites pièces.: Un sacré coeur, une tribune des cinq cents, et une machine sur les Jeunes qui sont là (Là c'est mont front.)*

Szegény prostituált zseni! Mintha eltanulta volna az uccai lányok gerince alkuvását: Si tu me donnes deux francs de plus, je serai très gentille avec toi.

A fiatal költők hódolattal küldik meg neki munkáikat és δ Hugói méltósággal válaszol biztatást nekik. Minél inkább árokban van az élete, gőgös rohamai annál gyakoribbak. A tornászó gyermek izom-örömeivel csengeti saját fülébe e szavakat: Paul Verlaine, le plus grand poète-du monde 1

Egyszer csak nem tudja kifizetni szobáját. Kidobják és Szajnájához, egy Krantz Eugenia nevű olcsó utcai lányhoz menekül. Ez aztán kihasználja és piszkos szavakkal korbácsolja írásra: írj verset, mert ha nincs pénz, én is kidoblak. Együtt mennek a kiszadistázott versekkel Vanierhoz: kiduzzogni egy-két aranyat és aztán meginni. Majd elmegy Hollandiába, Angliába, Belgiumba konfereciákat tartani. Örömmel írja a leánynak: lesz pénz! csak szeress I

* L. a M. Donos: Verlaine intime.

Eközben egy másik ucca-lány is vonzani kezdi. Azután a betegség egyszerre leveri. 1896 január 6-án meghal a szomorú Descartes-ucca egyik szomorú házában. Franciaország szellemi arisztokráciája kíséri ki a Batignolles-i temetőbe.*

IV.

Érdekes – és ez mutatja egyéni predestinációja erejét – Jupiter Hugo hatása majdnem semmi nála. Baudelaire hatását ő maga is erősnek és állandónak mondja. És nem egy kritikusa elhiszi és hangsúlyozza. Pedig a dolog tündetőleg nem igaz. Baudelaire és Verlaine olyan természetű különféleségek, hogy az egyik nem lehetett termékeny hatás a másiknál. A különös és bizarr Baudelaireben egy raffinait kultúrember keresett perverzítése. A különöst és bizarrt Verlaine a gyermek-test természetes kíváncsiságával érzi ki a világból. Baudelaire vallásos miszticizmusa és Verlaine Isten-ölelései között ugyanez a különbség. Baudelaire-hatás – tudatos hatás – érzik többé-kevésbé a következő verseken: *Mon réve familier*, *Grotesques*, *Nuit de Walpurgis classique*, *A Horatio*, *Le squelette* (Baudelaire: *La Charogne*), *Les loups*, *Un pouacre* etc. És ezek leginkább a *Jadis* és *Naguère* gyűjteményben vannak, mely a legkevésbé Verlaine.

Verlainenél az első és utolsó és egészen soha el nem vesző- termékeny hatás: a *Parnasse*. Mindig fel-felbukkan a *Parnassien* belőle és erről igen megfélekedtek. Akkor is ír még *Parnasse* darabokat, mikor már teljes kifejlésé-

* Verlaine-t sokan és találóan hasonlították szatírhoz, tehát Szokrateszhez is. L. Cazals rajzát: *Verlaine intime*. A *Sagesse* Verlaine-jét *Carrière* festette meg és a *Luxembourg-múzeumban* van. L. még többek között: *Pantin-Latour*, *Coin de table* csoportképét. Verlaine ál-név alatt szerepel *A. France Lys rouge* c. regényében.

ben önmaga. Itt nem a Jadis és Naguère megfelelő darabjaira célozok. Ez a gyűjtemény visszaesés és Hugohatás, sőt még coppée- és richepinszerúségek is vannak benne. Hanem parnasszi versek az Amourban pl. Louis IL de Bavière, Parsifal, A Léon Valade, A Ch. Morice, A propos d'un centenaire de Calderon etc. Vagy a Parallèimentsban: Sapho, Séguidille, Lombes etc. Banville, Mendès, Glatigny azok, kiket a fiatal kezdő költő szeret (Confessions). Különösen nagy gyönyörűsége: hogy trombitál az élet a szegény Glatigny* verseiben. Első két gyűjteménye: A Poèmes Saturniens és a Fêtes galantes teljesen Parnasse-alkotás.

Sokan, akikben még erős az ellentét romantikája, szeretnek csodálkozni azon: hogy a spontán és erősen egyén Verlaine hogyan kerül a Parnasse „igájába”. Hisz a Parnassenál az objektivitás, sőt az „impassibilitás” volt a belépőjegy. Pedig Verlaine – sok vonásánál fogva – szükségszerűen lett parnasszista s ezért nem volt a Parnasse múlt jelensége nála.

Mi volt a Parnasse? A XIX. századi irodalmi individualizmus nihilizmusa. Formában talán Hugo (les Orientales) és T. Gautier (Émaux et camées) a kezdete, de lelki atyja: Vigny.

A Parnasse impassibilitása: izolálás a körüláradó demokráciával szemben. Menekülés követhetlenül művészi formába. Reakció a lyrizmus ellen. Hugo papa és követőinek nagy érzelmi összeolvadásai a vulgussal banálissá lettek.**

* Glatigny (1839-1873) nagy tehetségű, szerencsétlen poète-misère. Kóborol, mint komédiás, Parisban mutatja magát, mint rögtönző művész. Tüdőbetegség és nyomorúság megöli. L. Oeuvres complètes, Pans, Lemerre.

** Hugót az új iskola – a fiatal jelen szükséges tiszteltlenségével – megtépdeste. A rettenetes Beau a Decadentban reprodukálhatatlant ír róla. Verlaine sokszor a legnagyobb hódolattal, sokszor ellenkezőleg beszél H.-ról.

Vigny után jelszó lesz: a demokráciában kellő helyet nem talált, meg nem értett költő izolálja magát a művészettel.

Az objektív Parnasset* a legintenzívebb individuális gőg szülte: a költő kívül áll időn és életen. A múlt jelenségeknél a forma örök életét adja.

Receptje: Az emóciók énem legmúlóbb része s egyzersmind ezekben hasonlítok leginkább a többi emberhez. Ezek tehát énem legértéktelenebb elemei. Vagy pedig, ha különleges, új, nagy jelentőségű emóciók: nem értik meg. Ne adjam hát oda magam a tömegnek, mely csöccselék, s mely az újdonság étvágyával csemcsegi körül a nagy egyéneket. Az egész Parnasse-generáció gőgjét mondja ki Leconte de Lisle:

Je ne livrerai pas mon âme à tes huées,
Je ne danserai pas sur ton tréteau banal
Avec tes histrions et tes prostituées!

A költő egyetlen célja: rányitni szemeit a világra és hagyni, hogy szemeiben a dolgok a maguk valójuk szerint tükrözzenek vissza, A költészettel visszaadott természetben ne látszódjék meg semmi a művészből. Mivel pedig a körülvevő életbe ezer gyökérrel gyökerezünk, lehetőleg távoli, exotikus világok, vagy időben messzi, múlt kultúra adják a költészet anyagát. így az impassibilitás teljesebb lesz. A forma általában az alexandrinus, mely plasztikájával és komolyan hömpölygő ritmusával olyan anyag, mint a márvány a szobrászatnak. Tökéletes rímek, szigorúan betartott verstani szabályok biztosítják a költeményt a formai lyrizmus ellen.

A Parnasset tehát hibásan hasonlítja össze a 17. századi mesterember-zsenik objektivitásával. A magát különbözővé izolálni akaró gőgös romantikus én nihilizmusa. És Verlaine, kinél a művészi formák iránti érzék

* A Parnasse legnagyobb alakja: Leconte de Lisle. Kiválóságai: Banville, Hérédia, Dierx, Mendès etc.

egyik uralkodó szenvedély, legtermékenyítőbb iskoláját találta meg a Parnasseban.

És első gyűjteményében hűségesen követi a mesterek példáját. Telespékeli impeccable verseit Raghu, Ganga, Rhagavat, Kchatyra, Aèdes, Ko-Hinnor, Héliogabole, Sardanapol és más exotikus nevekkel.* És mégis: már két első gyűjteményében előérik énjének uralkodó sajátossága: az analizálhalallanul finom hangulatok, érzéksejtelmek, a megütött és befejezetlen akkordok mély perspektívája.

A vers vágása parnasszi, a képzelődés formája még baudelairei, de az utolsó finom jelzés – melyet annyit vitattak – egészen új és egészen Verlaine.

Mon rêve familial.

Je fais souvent ce rêve étrange et pérétrant
D'une femme inconnue, et que j'aime et qui m'aime
Et qui n'est, chaque fois, ni tout à fait la même
Ni tout à fait une autre, et m'aime et me comprend.

Car elle me comprend, et mon coeur, transparent
Pour elle seule, hélas! cesse d'être un problème
Pour elle seule, et les moiteurs de mon front blême,
Elle seule les sait rafraîchir en pleurant.

Est-elle brune, blonde ou rousse? Je l'ignore,
Son nom? Je me souviens qu'il est doux et sonore
Comme ceux des aimés que la vie exila.

Son regard est pareil an regard des statues,
Et, pour sa voix, lointaine, et calme, et grave, elle a
L'inflexion des voix chères qui se sont tues.

Másik példa:

Les sanglots longs
Des violons
De l'automne
Blessent mon coeur
D'une langueur
Monotone.

* Leconie de Lisle verseinek megértéséhez okvetlenül szükséges a budhizmus és a görög mythologia bizonyos ismerete.

Verlaine e költői sajátossága újat, gazdagodást jelent az irodalomnak. Az utána következő lyrának ez a sajátosság lesz egyik fő kialakító tényezője. Maga Verlaine így adja szabályul azt, ami nála először intuitio volt:*

De la musique avant toute chose
Et pour cela préfère l'Impair
Plus vague et plus soluble dans l'air,
Sans rien en lui qui pèse on qui pose,

Il faut aussi que tu n'aïlles point
Choisir tes mots sans quelque méprise,
Rien de plus cher que la chanson grise
Où l'Indécis au Précis se joint.

C est de beaux yeux derrière des voiles,
C est le grand jour tremblant de midi,
C est, par un ciel d'automne attiédi,
Le bleu fouillis des claires étoiles.

Car nous voulons la Nuance encor,
Pas la couleur, rien que la nuance!
Oh! la nuance seule fiancée.
La rêve au rêve et la flûte au cor.

* A nyolcvanas években csak úgy hull a sok „Préface”, „Manifeste” és „Art poétique”. Jellemző Besson Ait poétique-je (Le Décadent, 1888 jun.):

Le poète n'est plus le doux rêveur morose,
L'amoureux primitif aux faciles émois,
Qui, les cheveux au vent, par les sentes des bois,
Jouait des airs banals sur un mirliton rose.

A cette fin de siècle en proie à la névrose
Il faut des pleurs de sang, d'amers éclats de voix,
Le subtil examen de nos coeurs aux abois,
D'étranges vers” heurtés, aux allures de prose.

Or, le poète, s'est armé du froid scalpel;
A l'art de disséquer sombre il a fait appel;
Puis, sur le marbre, il a couché son âme nue,
Et maintenant, aux yeux affolés des passants,
Qu, exaspère l'ardeur d'une soif inconnue,
L'âme crie et se tord dans ses doigts frémissants.

Ez az Art poétique a szimbolizmus törvénytáblája. Tehát: a Parnasse egyenlő világitású, plasztikus képei helyett a belső történés egymásba surranó árnyalatai. Áttérés a képzetköltészetről a hangulat-, a plasztikus költészetéről a zenei költészetre.

Láncszeme ez a jelenség egy univerzális pszichikai reakciónak. A megfoghatóság pozitívizmusa, a naturalizmus verseny-szemétdombjai* után az emberek jóllaktak a külső világgal. A reakció mohóságával fordultak a szavakkal nem illusztrálható hangulatok, megokolhatlan korrespondenciák, tovasikló énünk legbensőbb megnyilvánulásai felé. Úgy érezték, mintha épen ezek a jelenségek volnának életünk alapfolyamatai, az élet egységéből kiszakadt én lappangó rokonérzése az universummal. Egy ismeretlenül maradt művész író: Jean Dolent már Verlaine előtt hirdeti: l'horreur esthétique de l'évidence. Es gondolatai közt vannak: L'indéterminé des formes est un moyen d'exprimer les mystères de l'Etre. – Etre indécis absolument. – J'ai pris le dédain des choses circonscrites. – De maga Renan is – s ez eddig teljesen elhanyagolt detail – hangsúlyozza, hogy az élet oly komplexum, mit megmagyarázni nem, csak szuggerálni lehet: Autant vaudrait essayer d'atteindre un insecte avec une massue que de prétendre, avec les serres pesantes du syllogisme, atteindre le vrai en des matières aussi délicates. La logique ne saioit pas les nuances; or les vérités de l'ordre moral résident tout entières dans les

* Pozitívizmus, Parnasse, Naturalizmus – azonos jelenségek. A reakció a budhizmus és egyes orosz és német írók miszticizmusának hatása alatt keletkezik. A budhizmus a 80-as években divattá lesz és egész írói iskolát teremt. A német írók közül különösen Novalis és Hartman lesznek következményesek. Érdemes olvasni: Victor Charbonnel: Les mystiques dans la littérature présente. Paris. Soc. du Mercure de France 1897. Remy de Gourmont: Le Latin mystique.

nuances. Már 1853-ban ezt írja Monodnak: En general, voue porter dans le langage métaphisique plus de détermination que moi. J'ai un peu moins de confiance dans le langage humain pour exprimer l'ineffable.

Mallarmé a legtovább megy: Nommer un objet, c'est supprimer les trois quarts de la jouissance du poème qui est faite du bonheur de deviner peu à peu.

Csakhogy a Mallarmé es Verlaine nüanszírozása között nagy különbség van. Mallarmé versei – egy-két kivétellel (pl. Les fenêtres) – logikai folyamatok, bizarr mondatrend, keresett szavak egyéni scenírozásában. Az értelem – a szerző akaratából – el-elbújik az olvasó elől. Az ilyen esetben az esztétikai öröm tényleg: a kitalálás, résztvevés az alkotásban. Verlainénél más az eset. Nála azokról a titkos cirógatásokról, szemünk, fülünk, epidermisünk, egész test-énünk kibeszélhetetlen örömeiről, levertségéről van szó, mit egy vonal hajlésa, egy hang tovább rezgése, mint ameddig hangzik, egy szín lányos erotikája okoz. Azokról a folyamatokról, melyek mély perspektívákat nyitnak énkbe. Kitaláltatás helyett rá-szugerálásról, kitalálás helyett átélésről lehet itt beszélni.* Ezzel a csodálatos érzék-képzelettel éli magára a Watteau-Greuze világot a Fêtes Galantes-ban. A Parnasse legbehizelgőbb alkotása ez a gyűjtemény. (Találóa állítják párhuzamba Watteau Embarquement pour cythère-jével.)

La Bonne Chanson már egészen Verlaine. És itt kell megemlítenünk – itt, hol még legtisztább formájában nyilvánul – Verlaine életének alapjelenségét. Ez a jelenség szabja meg egész szenzibilitását, képzelete formáját: a fáradhatatlanul, kielégíthetetlenül mohó nemi ösztön.

A 15 éves gyermek kíváncsi, sokféle árnyalatú nemi

* Baudelaire sok tekintetben kezdeményezője e költészetnek. (Pl. Az illathangulatok eszth. kihasználása.)

ösztöne ez. Egyenlően vonzza a brutális nemi torna és az immateriális finom nemi álmodozás. A test folyton felbuzgó életfeleslege. És ennek fele miszticizmus: a ki nem élt test lélekké exáltálódik.

Ez okozza, hogy fátum-erővel hull minden felé, ami lányosan finom, vagy különös hangulattal csiklandja. A nemi életnek az az egyetemes eláradása ez, midőn nem tudjuk, meddig érzéki vágy, meddig eszthetikai érzés; hol a test- és lélekdisztinkció csődöt mond. Viharos szerelme Rimbaud és Létinois iránt – minden valószínűség szerint – nem ismert durva, ízléstelen aktusokat. Az életerő társulási rohamai ezek a szerelmek, mely személyek és dolgok felé kergeti énünket. Az egyetlen Ős ösztön maximális kifejlése: midőn megértésünkkel, eszthetikai emócióinkkal, érzék-hangulatainkkal beleölelkezünk a körül folyó életbe. Fiatalságunk mohó szétgyökerezése, midőn kielégítést találunk a szeretett objectum atmoszférájában, magunkba szívjuk, életünké tesszük életét. Hasonlítsuk össze három költeményét. Az első a Bonne Chansonneból való, tehát menyasszonyáról írta:

Toute grâce et toutes nuances
 Dans l'éclat doux de ses seize ans,
 Elle a la candeur des enfances
 Et les manèges innocents.

Ses yeux qui sont les yeux d'un ange,
 Savent pourtant, sans y penser,
 Éveiller le désir étrange
 D'un immatériel baiser.

A következő költemény az Amourból való és Lucien Létinoisról szól:

Il patinait merveilleusement,
 S'élançant, qu'impétueusement!
 l'arrivant si joliment vraiment.

Fin com une grande jeune fille.*
 Brillant,, vif et fort, telle une aiguille,
 La souplesse, l'élan d'une anguille.

Des jeux optique Prestigieux.
 Un tourment délicieux des yeux,
 Un éclair qui serait gracieux.

A harmadik végre egy természeti kép átélése:

La lune blanche	L'étang reflète,
Luit dans le bois.	Profond miroir.
De chaque branche	La silhouette
Part une voix	<i>βu</i> saule noir
Sous la remée ...	Ou le vent pleure . . .
O bien aimée.	Rêvons, c'est l'heure

Un vaste et tendre
 Apaisement
 Semble descendre
 D'u firmament**
 Que l'astre irise ...
 C'est l'heure exquise.

Nem ugyanaz az élet-folyamat van-e mindhárom költeményben? Folyton életet kereső nemi ösztöne lehellet-hangulatokban, megsejtésekben éli magára, az embe-

* Verlaine hatása néha nagyon furcsán érvényesült. A jó Baju pl. így mutatja be Maurice Du Plessyst, a költőt olvasóinak a Decadentban: Fier et cambré sans la moindre raideur, il fixe vers les cieux où ses regards vont se perdre son front démesurément large; il a le déhanchement des cocottes et la désinvolture des clowns, pose le pied avec l'art suprême des savantes danseuses. – Aussi fort que Don Juan, aucun femme ne lui résiste.

** Viktor Hugónál:

Ruth songeait. Booz dormait; l'herbe était noire,
 Les grelots des troupeaux palpitaient vaguement;
 Une immense bonté tombait du firmament,
 C'était l'heure tranquille où les lions vont boire.

Ezzel nem akarunk hugói hatást látni e versben.

rck és a dolgok életét. Nem ez forrása egész lyrájának? Túlzás-e, ha azt mondjuk, hogy a nemi ösztön Verlaine faculté maîtresse-e?

És ezután Verlaine csak magát adja. A descriptió* és az epika eltűnik költészetéből. (Említettem, hogy a Jadis és Naguère darabjai között régebben írottak is vannak, azért kivételek.) Költeményei pillanatnyi lelkiállapottainak a megzenésítése.

A Bonne Chansonban beszélte ki legtisztább szerelmét:

C'en est fait à présent des funestes pensées,
C'en est fait des mauvais rêves, ah c'en est fait
Surtout de l'ironie et des lèvres pincées
Et des mots où l'esprit sans l'âme triomphait.

*

Költészetét legteljesebb kifejlésében azonban a Romances sans Paroles es a Sagesse adja.

A Romances sans Paroles: szavakba lehelt hangulatok, múló lelkiállapotok kifejezése adéquat szavakkal, lélekhez álló dallammal. Végzetévé lesz Rimbaud és észreveszi, hogy felesége sohasem volt lelke szerint testvére. Megtépett szerelme s új vonzalma nagy elbágyadáásokban, lágy melankóliában lesz kifejezéssé. Egyik leg-híresebb darabja:

Il pleure dans mon coeur
Comme il pleut sur la ville.
Quelle est cette langueur
Qui pénètre mon coeur ?

Il pleure sans raison
Dans ce coeur qui s'écoeuere.
Quoi ! nulle trahison ?
Ce deuil est sans raison.

O bruit doux de la pluie
Par terre et sur les toits !
Pour un coeur qui s'ennuie,
O le chant de la pluie !

C'est bien la pire peine
De ne savoir pourquoi,
Sans amour et sans haine,
Mon coeur a tant de peine.

* Az első romantikusoknál a descriptió inkább csak a hangulatok dekorációjául, vagy egyes jelenetek scenirozására van. A Parnasse leírásai önmagukért vannak. A szimbolista a természeti eseményeket is mint belső, szubjektív történéseket igyekszik feltüntetni.

Gyermek feleségét tisztább perceiben a megértés indulgentiájával cirógatja:

Vous n'avez pas eu toute la patience.
Cela se comprend par malheur, du reste;
Vous êtes si jeune! ...

Vous n'avez pas eu toute la douceur

Aussi me voici plein de pardons chastes,
Non, certes 'joyeux, mais très calme en somme,
Bien que je déplore, en ces mois néfastes
D'être, grâce à vous le moins heureux des hommes.

Felesége örökre életében marad. Sokszor – fellobbanó gyűlöletében – obscen szavakkal próbálja kikergetni magából. És ilyenkor látjuk, hogy ez életének elvezíthetetlen szerelme.

V.

A börtönben megtér Verlaine és így születik a Sagesse. Verlaine legszenzációsabb, legbeszéltebb kötete. Mi ez a megtérés?

Ismerjük Huysmans masochistikus megtérését. Hiszen az A Rebours-ban épen ő lanszirozza Verlaine Sagesse-ét. Tudjuk, hogy a megtérés divattá lesz (Coppée, Bourgel, Jammes, Rette etc. etc.). Isten a költői butika legutolsó reklám-clouja lesz. A piac nélküli poéta egyszerre csak azt érzi, hogy csordultig tele van a Krisztussal. És könyve több kiadást ér. Mert ez a kedvenc bukfenc, amiért a burzsoá pénzt dob DummerAugustnak. És a dolog nagyon könnyű: még logikai megokolást sem kell kiizzadni hozzá. A hit úgy üt bele az emberbe, mint az istennyila.

Mi volt az, ami ezt a művész-bűnöst Istenhez jut-

tatta?* Csak olvasni kell a Sagesset, az Amour megfelelő darabjait s a Confessions idevonatkozó részét és könnyű megérteni.

Verlaine óriási vitális erejét – amint láttuk – eddig két formában élte ki: 1. erotikus vagy toxikus tobzódásokban, 2. művészi hangulatokban, formákban.

Két évig el van zárva: kevés impresszió, megfogyott életnyilvánulások. Lelke háttérében a bűnbánás frissítő hangulata. Cellájában egy feszület.

Nem természetes-e, hogy felelevenülnek gyermek-kora misztikus hangulatai? Hogy pihent, tétlenségre kárhoztatott testének felnövekvő szerelme Isten felé ölelkezik. A lelkifurdalások kéjes fáradtságában Isten melegsége ömlik el testében és élvezi a miszticizmus mély erotikáját. De a primitív vadembert nem öli meg benne a keresztény, immaterialis csókokat küld Isten felé: és ugyanakkor obscen versekben táncolja ki hűsvágyait. Tehát mindkét formában csak régi önmagát folytatja. Így születik a Sagesse, a Bonheur mellett a Parallèlement.

Őszinte-é ez a vallásosság? őszinte – kétségtelesen – mint vonzódása az alkohol és a nő felé. De e mellett az őszinteség mellett van egy motívum, amit számon kell tartani a legújabb kor minden írójánál. És ez az, ami a sokszor emlegetett hasonlóságot Villon és Verlaine között gyengíti. És ez a motívum a következő:

Az írónak van valami egyéni sajátossága: kiválóság, betegség vagy bűn. Ez mikor kifejezést talál életé-

* A miszticizmus erotikus jellegét sokan hangsúlyozták. Egy orvos: E. Laurent (*La poésie Décadente devant la science psychiatrique* Paris. A. Madrine 1897) egyáltalában nem objektív pamphlet-jében az új költészet erotikus miszticizmusában látja a decadencia egyik fő bizonyítékát. A *Revue des Deux Mondes* ez évi július 1. számában jelent meg egy nagyon felületes cikk az új irodalom vallásos költészetéről, mely szintén hangsúlyozza az erotikus vonást.

ben és művében, bámulatot vagy megbotránkozást: de minden esetben feltűnést kelt.

Az író mármost tudatosan hangsúlyozza magában ezt a sajátosságát: mert ebben érzi énjét; mert a megbotránkozás és csodálat adja meg sajátos élete büszke önérzetét.

Innen erednek – Rousseaútól kezdve – az összes költői pózok.

Es ez természetes eredménye a demokráciának. Az egyének szabad versenyében kiáltani kell* a mindenféleképen blazírt tömegnek: Én még nem reprodukált speciális impresszió vagyok! Reklámmá kell tenni még a bűnt „is, ha szerencsésen: egyéni. így lesz a zseni zsonglőrje önmagának. Ilyen zsonglőr Rousseaútól Nietzschéig minden nagy egyénben van.

Ez nem azt akarja, mondani, hogy Verlaine pózol. Soha még emberi élet nem lett póztalanabbul, közvetlenebbül művészetté. De énje apró pathologikus jelenségeinek kitalálásában kétségtelenül ez vezet. Verseiben, – különösen utolsó verseiben – nemcsak mezítelenre vetkőzik, hanem mutogatja obscenitásait, mint egy felbosszantott cigányasszony. Tanúság rá:

Et de ce que ces vers maladifs
Furent faits en prison, pour tant dire,
On ne va pas crier au martire.
Que Dieu vous garde des expansifs!

On vous doune un liVre fait ainsi.
Prenez-le pour ce qu'il vaut en somme.
C'est l'aegri somrnium d'un brave homme
Étonné de se trouver ici.

* Ez természetesen egyenlően hat az író életmódjára és az irodalmi alkotásra. És talán ez a reklámszükség mindjobban fog befolyjni az irodalomra. Nietzsche tanácsolja, hogy a fiatal író harccal kezdje pályáját, hogy észrevegyék, Wildeban és D'Annunzióban a reklám-bizarrság majdnem egyenlő a zsenijükkel.

Ön y met „avec la bonnefoy*
 L'orlograffe à peu près qu'on possédé,
 Regrettant de n'avoir à son aide
 Que ce prestige d'être bien soi.

Ellentétes megnyilatkozásai tehát csak látszólagosan azok. Egyéni oka mindkettőnek ugyanaz s így egyiket nem lehet a másik őszinteségének a rovására magyarázni. A szemébe hullott emberben feltámad a tiszta gyermek:

O, mon Dieu, vous m'avez blessé d'amour
 Et la blessure est encore vibrante.
 O, mon Dieu, vous m'avez blessé d'amour.

Noyez mon âme aux flots de votre Vin,
 Fondez ma vie au Pain de votre Table,
 Noyez mon âme aux flots de votre Vin.

Más példa:

Il faut m'aimer! Je suis l'universel Baiser,
 Je suis cette paupière et je suis cette lèvre
 Dont tu parles, ô cher malade, „^vet cette fièvre
 Qui t'agite, c'est moi toujours! il faut oser.

M'aimer! Oui, mon amour monte sans biaiser
 Jusqu' où ne grimpe pas ton pauvre emeur de chèvre
 Et t'emportera, comme un aigle vole un lièvre,
 Vers des serpolets qu'un ciel cher vient arroser.

Másik:

Simplement comme on verse un parfum sur une flamme,
 Et comme un soldat répand sou sang pour la patrie,
 Je voudrais pouvoir mettre mon coeur avec mon âme
 Dans un beau cantique à la Sainte Vierge Marie
 Amour.

Néha mintha Szent Ágoston Confessiones-ét olvas-
 nók: nyugtalanul analizálja lelkét és látja, hogy eldobott
 kő a bűn felé és csak a kegyelem térítheti jobb útra
 (Voix de l'orgueil . . ., L'ennemi se déguise en l'Ennui...,
 Qu'en dis tu, voyageur . . . Mon Dieu m'a dit etc.)

És hogy másik megnyilatkozásában is lássuk, a vallásos* élanok után ilyenét ír:

C'est fait, littéralement je t'adore.
On adore Dieu, créateur géant,
Or ne m'as-tu pas, plus divine encore
Tiré de toutes pièces du néant?

Dieu que je bénis puisqu'il est le Père
Du moins pour nous faire avec moins que rien,
Toi* tu n'avais rien, mais rien pour me faire
Tel que me voici, ta chose et ton bien.
Rien, pas même du limon comme l'Autre.

Azt hiszem, Verlaine megtérése sohasem lehet theologiai érv. Ugyanazon életfolyamat különböző hangulatokra való beáramlásáról van szó. Ép ily extázissal éli be magát a nemi élet miszticizmusába a Parallèlement ver-seiben (Füles, Sur une statue de ganyméde, Pierrot Gamin, les passions . . . etc.).

VI.

A Verlaine-nel kezdődő új líra tehát nem statikai, nem akar a költő magán kívül objektivált képzeteket formákba állandósítani. A költészet ezentúl a folyton folyó ént akarja adni tovasiklásában, hajtásaiban, árnyalataiban. Verlaine egész műve és híres Art poétique-je is mutatja, hogy tudatában volt az új tendencia minden következményének. Művész és költő szerencsés elválaszthatatlanságban egy benne.

Tehát az egymást kergető lelki változások pillanatnyi képét kell bevetíteni a művészetbe. A leírás a leírásért, a témák, az epika, szóval minden egyéb: „littérature” és nem költészet. Póz és scenírozás gyűlöletes előtte.

* Verlaine nagyon természetesnek tartotta életének ezt a párhuzamát: az ember vétkezik, mert ember, azután megbánja, mert keresztény. Azután megint nyugodtan vétkezik, mert tudja, hogy megint megbánhatja.

De la musique avant toute chose
 Et pour cela préfère l'Impair
 Plus Vague et plus soluble dans l'air,
 Sans rien en lui qui pèse on qui pose.

Ebben a, zeneiségben – mint magában a zenében – forma és tartalom azonosul. A klasszikus formák: a 8, 10 és a 12 szótagú versek helyett a 7, 9, 11, 13 szótagú verseket ajánlja és használja, melyek a fülnek a bevégezetlenség perspektíváját adják. Guyau, sőt nagy híve, Charles Morice is hibáztatják a páratlan versek e kizárólagos szeretetét. De talán ez az új dolog szükséges hangsúlyozása volt.

A forma triviális riktását akarja tompítani azzal is, hogy a rímet igen gyakran assonansszal helyettesíti. Tudjuk, hogy a rím kérdésében a francia költészet általában és a Parnasse még fokozottabban – szigorú volt. Verlaine Sainte-Beuve és Banville-lal szemben írja:

Tu feras bien, en train d'énergie
 De rendre un peu la Rime assagie.
 Si l'on n'y veille^ elle ira jusqu'ou?

O'qui dira les torts de la Rime!
 Quel enfant sourd ou quel nègre fou
 Nous a forgé ce bijou, d'un sou
 Qui sonne creux, et faux sous la -lime.

De la musique encore et toujours 1
 Que ton vers soit la chose envolée,
 Qu'on sent qui fuit d'une âme en allée
 Vers d'autres cieux à d'autres amours.

Que ton vers soit la bonne aventure
 Éparse au vent crispé du matin
 Qui va fleurant la menthe et le thym . . .
 Et tout le reste est littérature.

Hogy hangulat-villanásait megfelelő rythmus-egységekkel fejezze ki, nem respektálja az eddigi költészet egyik legszigorúbb szabályát: a cezúra betartását. A pihe-

nőt nála mindig a tartalmi részek egysége szabja meg* (vers libéré). Ezzel a mobilis, vagy be nem tartott cezúrával és a gyakori enjambementtal előkészíti az alexandri-nust a vers libre kialakulására.**

A zeneiség emelésére az alkalom szerint nagyon sok eszköze van. Így pl. a belső rimek vagy asszonánszok:

Oh! la nuance seule fiance
Vagy Le rêve au rêve . . .

Orage, ta rage,
Tais-la, que je cause
Avec mon ami. . .

Ő tette általánossá az új költészetben – és ez is elsősorban zenei fogás – a fő akkord ismétlését:***

Parfois il restait comme invisible,
Vitesse en route vers une cible
Si lointaine, elle – même invisible . . .

Invisible de même aujourd'hui
Que sera – t – il advenu de lui?
Que sera – t – il advenu de lui.

Igen sokszor, hogy a hangulat bizarrságát kifejezze, vagy hogy melankóliáját formai komikummal szelidítse, népies szavakat használ:

Vous souvient-il, cocodette un peu mûre
Qui gobergez voz flemmes de bourgeoise
Du temps joli quand, gamine un peu sûre,
Tu m'écoutais, blanc-bec-fou qui dégoise?

* Például:

Mais, dans l'herreur dubois natal,
Voici le Lévrier fatal,
La Mort. – Oh! la bête et la bonté!

** A vers libre-t nem helyeselte és sokszor gúnyosan nyilatkozott a szimbolista ifjúságról.

*** Ezt az egyházi költészetben nagyon gyakori fogást Baudelaire is alkalmazta. És ez nem azonos a régi Refrainnel.

Gyakran szavakat újít fel, vagy latin szavakat tesz franciává és végül néha ő teremt különböző elemekből furcsa kifejező szavakat:*

Expression d'un ravissement presque adamique (Les Homme d'Aujourd'hui). Dogme entier toujours debout sous l'exégèse.

Même edmondscherersque ou francisquesarceyse.
(Jadis et Naguère.)

De egyik legfontosabb eljárása az új lyrára a transzpozíciók és korrespondenciák: **

Ta voie grave et basse
Pourtant était douce
Comme du velours.

Más:

O mon Dieu, votre crainte m'a frappé
Et la brûlure est encor la qui tonne.

Más:

. . . Une rouge traînée
De grands sanglots palpite et s'éteint sur la mer

Vagy:

Ton souvenir m'obsède *éi* puissamment enroule
Autour de mon esprit un regret rouge et noir ***

VII.

Verlaine napjainkig ható tényező a lyrában – és nemcsak Franciaországban. A szimbolista lyra összes

* Ezen a téren is annyira követték Verlaint, hogy 1888-ban szükségesnek látták egy szótár kiadását. Jacques Plowert: *Petit Glossaire pour servir à l'intelligence des auteurs décadents et symbolistes.* Vanier 98 p.

** Vesd össze: *Voix de l'Orgueil*; un cri puissant, comme d'un cor kezdetű versét Baudelaire: *Les Phares* c. költeményével.

*** A wágnerizmus ekkor kezd termékenyítő lenni Franciaországban. Igyekeznek, hogy a költői kifejezés minél több érzékhez beszéljen. A költészetben a zenei terminusok használata sokszor a szenvelgésig megy.

sajátossága: a belső, intuitív élet visszaadása, zeneiség korrespondenciák, az ő költészetében tűnnek fel először szuggeráló erővel, tanító tudatossággal. Hatásának – mint minden nagy hatásnak – voltak nem kívánatos következményei is. Akik tovább akartak menni a lyra meg-egyenítésében, vagy úgynevezett „zenei egységek”-be tépett mondat-rongyokhoz: kriptográf-költészethez, vagy egy deliriosus interjectio-költészethez jutottak. Az ő példájára reklámozták magukat sokan hívővé. De a példát hibáztatni sohasem lehet. A példa mindig csak alkalom egy úgylis mindenképen kitorő belső imperativus bolondság érvényesülésére.

Őt magát el kell fogadnunk – mint egy természeti jelenséget – összes életnyilvánulásai egész összefüggésében. Elválasztani benne a költőt az embertől: annyi volna, mint elválasztani a dallamot hangjainak rezgéseitől. Anarchikus elemei, destruktív folyamatai: nagy szociális értékekké lettek. A társadalomnak nincs joga ítéletet mondani rá: nem adott semmit neki és annyit kapott tőle.

Szegény, egész életében pazarul ajándékozta életét. És mindig csak szenvedést kapott azért, hogy szeretni született. Szerette feleségét egész életével s ez egész életének fájó alaphangja lett. Szerette Rimbaud-t s ezért a világ megköpte: Rimbaud pedig kihasználta és azután otthagya. Szerette Lucient, ez meghalt. És akkor elárvult szeretetét odaviszi az uccalányok közé, kik kizsákmányolják. Arisztokrata, forma-kényes természetével Párizs ember-iszapjában kell élnie. És barátai? Hányszor reklámnak használják. Hányszor kell egy kis pénzkölcsönt, egy kifizetett pohár abszintot szonettel fizetnie.

És mégis, ha jól belenézünk szemetén és infamián keresztül, egy tiszta, szűz életet látunk benne, mely nem tudja a szociális élet hitványságait. A nagy élet-folyam megtartotta forrástisztaságát Párizs árkaiban is. És bukásában is elhisszük neki:

J'étais né pour plaire à toute âme un peu fière,
Sorte d'homme en rêve et capable du mieux,
Parfois tout sourire et parfois tout prière
Et toujours des cieux attendris dans les yeux.

Toujours la bonté des caresses sincères,
En dépit de tout et quoi qu'il parût,
Toujours la pudeur des hontes nécessaires
Dans l'argent brutal et les stupeurs du rut;

Toujours le pardon, toujours le sacrifice

J'étais, je suis né pour plaire aux nobles âmes,
Pour les consoler un peu d'un monde impur.

1911.

AZ „ÉN” BETEGSÉGE: TRISTAN CORBIÈRE:

I

Valószínű, mert már kézzelfogható jelek mutatják: az irodalmi élet, az irodalomtörténet szerepe és a halhatatlanság lényegesen meg fognak változni. A fejlődésnek mind többféleképpen szaporodó lehetőségével az emberiség zseni- és tehetség – mondjuk egy szóval: – művésztermelése mind nagyobb lesz. Azután az irodalmi nyelv és technika is oda fejlődik, hogy erős akarattal éppúgy meg lehet egész jó művek alkotását tanulni, mint a csizmaszínálást. Franciaországnak jelenleg legalább négyezer olyan poétája van, kiknek mindenike írt legalább egy-két olvasásra érdemes dolgot. És ez a szám mind növekszik, egy kidőlt helyébe tízet hoz a holnap. És ez a tény befolyásolja elsősorban az író szerepét.

Az író beleszületik a versenyző demokráciába, ahol – és ezt minden szentimentalizmus nélkül mondom – a szellemi termék is elsősorban üzleti cikk s elterjedését mindenekelőtt üzleti érdekek irányítják. Előtte áll a kábitó vurstli, hol művész és sarlatán egybekeveredve impreszszárióskodik önmaga kapujánál: – Tessék belépni, itt egy még soha nem látott „én” táncolja új módon az életet. Ugy rándulok fájdalomban, ahogy még senki sem vonaglott, nevetésem még nem látott grimasz s szerelmem még Krafft-Ebingben sincs meg. Tessék belém érdeklődni, kötetenként csak két korona vagyok. – Ezer meg ezer kiáltásban, az éhség, az ambíció, a vágy minden hangján kiáltják magukat. Az elbódult közönség érdeklődésére egy folytonos reklámzapor tarka zuhataga hull. Mit csináljon a kezdő író?

akarja markolni a jelent: beáll a kiáltók közé. Kihasz-
nálja énjének minden különös sajátosságát, szerelme
mindé meglépését, élete minden finom rezdülését, hogy
azok riktó kivetítésével belerikoltsa magát a közérdeklő-
désbe. Kerítő és kokott egy személyben, percről-percre
kegyetlenül kell hajszolnia magát: – Fess magadra új
impressziókat, most ilyen fájdalommal szúrj magadba,
ma a síró pórt szeretik az urak, ma az izoláltságot, ma
pedig a cinizmust... – És boldog, ha egy percre magára
maradhat s a csend nemességében lesírhatja magáról a
festék-zsenit és festék-egyéniséget.

A másik út:* a költő passzív lélekkel született és
izmai nem súgnak harcot lelkének. Írogat, mint ahogy
füttyül vagy pipázik: művészete életét kísérő önkéntelen
kifejező mozgás. Természetesen örvend, ha barátjai fülü-
ket hegyezik dallamaira. Mert tudja, hogy ez mind vissz-
hang. A halhatatlanság mint vigasztaló perspektíva ott
állt a múlt költői mögött, kik egy időben voltak tízen,
ötvenen, százan. De a felnövekvő ezrek számára nincs
feltámadás, nincs halhatatlanság. Nem igaz, hogy minden
olvasásra érdemes könyv kap olvasóközönséget, hogy
minden visszhangra érdemes hangot vissza fog verni a
jövő. Napról-napra finom szenvedések, értékes álmok,
vigasztaló nevetések vesznek el örökre és soha senki
sem fogja az antikváriumokból új életté érezni őket. És ez
a nyomtalan elmúlás mind többek sorsa lesz s ezek között
mind több értékes lesz. Egy csillag lehullása milyen szét-
ágazó esemény subconscienciánkban. Az augusztusi éjszak
nagy pazarlásában hány hull alá anélkül, hogy emberi
lélekbe belevillanna.

* Nem a l'art pour l'art és a szociális költészet
különbsége ez, mindkét csoportban lehet mindkét felfogás
hive. Az első csoportba tartoznának az olyanok, min|
Rimbaud, Rétté, az utálatos Moréas, Signorét, Wilde etc.,
a másodikba pl. a csodálatos nagy, nagy költő: Lerberghe,
Rodenbach, Samaii, Guérin, Vielé-Griffin etc.

És így lassanként, mind jobban elkülönödvé két réteg irodalom fejlődik ki. Az egyik együtt zug az automobilok bugásával, az aeroplánok csattogásával, izgatott, izgató, változó és változásra ható eleme a gyorsuló életnek, a másik intim, inkább követi a régi modulációkat, elmélyedő, de szűkebbkörű. Mindkettő mélyen emberi s drága dicsőségében vagy néma elmúlásában egyaránt szimpátiát érdemel.

Az irodalomtörténet pedig – bármennyire is nőjön a szorgalom, a demokráciának ez a szükséges szomorú betegsége – az irodalomtörténet veszteni és nyerni fog ebben a fejlődésben s amit veszít, az nem lesz a kisebb nyeresége. Veszteni fog abban, amivel még életcél lehet azoknál, akiknél a szorgalom betegség és ízléstelenség. Abban a rohamosan növekvő óriási szellemi guano-rétegben nevetséges és lehetetlen lesz minden kis trágycsomó galambját* életre piszkálni. A megszükül halhatatlanságban felemelt helyárok lesznek s tízezrei maradnak ki az olyan Íróknak, akik ha egy-két példányban születnek, több oldalon át nyújtózkodnak bele az örökkévalóságba. Be fogjuk látni, hogy az emberi múlt egy részének el kell vesznie, hogy lehetetlen és hiábavaló mindent ismerni, csak azért, mert volt. Hisz a filológiai közlönyök, doktori értekezések szerzői most már egymást is csak akkor olvassák, ha ledorongolásra van alkalom.

* Tegyük fel pl., hogy az értékes emberek tisztelete a mai fétisimadás formájában marad meg. És tegyük fel, hogy minden értékes embernek – mint Deák Ferencnek – legalább egy pár cipőjét, vagy csizmáját megőriznők. Bár ez nem logikus, mert akkor minden lábbelije egyformán történelmi érték, de azért maradjunk az egy párnál. Az értékes ereklye-csizmák csakhamar úgy felszaporodnának, hogy ki kellene lakoltatni magunkat a kedvükért s így a halott halhatatlanok lábatlan csizmái kirugdosnák a halandó élőket az élők világából.

A céltalan, fotografikus újramotatása a múlt értéklenségeinek mindinkább magánjellegű maszturbációvá lesz, melynek erkölcstelen perverzítását csak ideig-óráig lehet a tudomány szóval leplezni.

De nyerni fog az irodalomtörténet tartalomban és a tanulság általánosságában. A nemzeti irodalmak mindinkább világirodalmi perspektívában fognak megjelenni. A szellemi élet terén sohasem voltak átugorhatlan várnok. Az újabb irodalom minden európai népnél világirodalmi jellegű. Termékeny gondolat-áramok futják át a világot s lesznek irodalomná, művészetté, politikává, gazdasággá: sokszínű, gazdag életté. Az egyén mindinkább éli az egész emberiség életét s az irodalom mindenütt mindinkább az egész humánurn hangja lesz. A nagy testvéresülés álma először az irodalomban valósul meg. A 16-ik század német humanistája közösen szeretett latin metaforában, görög versben szerette testvérvé a magyar, olasz vagy francia deákot. És vájjon tudni fog-e az ember emberre puskát fogni, mikor érezni fogja, hogy ugyanazon szépségek múltó egyesülését rontja meg, melyek saját lelkét teszik ki?

Az új irodalomtörténet célja lesz: kimutatni ezeket a nagy áramokat, kivonni belőlük filozófiai és szociális tartalmukat, meglepni az élet és a forma egyesülésének titkát. Mert külön esztétikai anilízis nincs s a külön formai taglalás annyi, mint a szépet: a legintenzívebb szociális életet skolasztikává szárítani.

Napról-napra rovom a Szajna partját, a nagy könyvházakat s az eldugott antikváriumokat és a körül verődő könyvtengerben hány elveszett élet merül elem. Emberek, kik mint a Peer Gynt szomorú bolondjai, örült kereset «éggel élték „önmagukat”, hogy halhatatlanokká legyenek. És itt vannak a nagy könyvtemetőben, hol sem könny, eem emlékezet nem keresi fel őket. Azután ott van azok csoportja, kiket rokon betegség ma még kézben és szájon tart, de akik el fognak múlni, mint az operált beteg kiál-

tása, az örült visitása, ha az élet majd más ujjakkal fogja csiklandozni az emberiséget. És ezek között a legszomorúbb, a legbizarrabb: Tristan Corbière.

II.

A phtizis és a köszvény rágta s futó betegségek léptenyomon beleharaptak.* Összeaszott nyomorult beteg testét, mint tragikus karikatúrát hurcolta magával. Párizsban napokig jár egyszer egy fiatal csinos nő után s az egy napon megfordul és alamizsnát nyom a markába. A breton parasztok „halál”-nak nevezték. A feléje néző szemet irtózat és szánalom öntötte el.

Ezen a testen, át egy égő, türelmetlen, betegesen érzékeny ember éli a világot. Vad, büszke bretonlélek, ki talán más korban más testtel – mint ősei – kalóz-kalandokban hajszolta volna az erősen érzett életet. Mint nagy földijeinek: Châteaubriandnak, Lammenaisnak, Rennannak, titkos nostalgijája van a nagy méretek, a végtelen felé. De mivé lenne a hős a rongy test vonaglásaiban 7 Akire ilyen ruhát adott az élet, az Hamlet szerepében is klaunná lesz a közönség nevetésében.

A lemondás, hallgatás vagy sírás nem az ilyen számára termett, ki úgy szomjazza a világot, a nőt és aki azzal a fátummal született, hogy minden percben kikiáltsa magából az énjévé levő életet.

Elfogadja, színezi, túlozza azt a szerepet, mit beteg, teste rádeterminált. Klaun lesz, ki az élet minden impresz-

* Edouard-Joachim Corbière (Tristan költői neve) szül. 1845.Coatcongarnban, Morlaix mellett. Meghalt 1875-ben. Verskötetete: *Les amours jaunes* először 1873-ban jelent meg teljesen észrevétlenül. Versei végleges kiadása Vanier utódjánál: A. Messeinnél jelent meg egy kötetben. (Ca - Lès amours jaunes - Raccrocs - Sérénade des Sérénades - Armor - Les gens de Mer - Rondels pour après.) L. P. Verlaine: T, Corbière (Les poètes mandits) R. Martineau: T. C. (Mercure de France.)

sziójára számárfüllel, röhögéssel, gúnyos gesztusokkal felel. Mint ahogy a legnagyobb beteget is vigasztalja az., ha azt mondják, hogy úgy szenved, ahogy még eddig senki soha nem szenvedett, úgy vigasztalja magát azzal, ha különösségeiben „önmagának” érzi magát. Bizarr, kiszámíthatatlan tettekkel lepi meg közelállóit. Nápolyban koldul az utcán – viccből. Ha valami akarata ellenére – szépség, nagyság – megkapja, grimaszban felel rá. És jaj annak a nőnek, akit szeret: halálra gyötri a bizalomra képtelen ember szádizmusával.

Mennyi gög van ebben az öngúnyban, mennyi lázadás ebben az elfogadásban. Ebben a szerencsétlen ember-rongyban éppúgy megkapjuk a romantikus lázadót, mint a romanticizmus nagy pathétikus képviselőiben (Rousseau, Chateaubriand, Byron, Schopenhauer, Kleist, Leopardi, Leconte de Lisle, Flaubert, Stendhal, a Goncourtok, Wilde, Nietzsche etc.). A póz mindeniknél más., a fájdalom, a kielégíthetetlen vágy más-más formában lesz művészetté, a betegség ugyanaz: az „én” betegsége. E betegség – a demokratikus kor legfontosabb lelki jelensége – oly tipikus esetben nyilvánult meg Corbièreben, hogy legalkalmasabbnak tartom benne rajzolni meg.

Egy Rabelaisnál, egy Cervantesnél, egy Petőfinél* az ész, a tehetség, a zseni és az egyéniség olyan, mint az izom, a jó fog, az erős, láb: harmonikus szervei egy erős életnek. Énjük minden sajátságaival egy teremtő szintézis s éppoly kevésbé jutna eszükbe, hogy egy egész

* És Aranynál is. A művészi alkotás lehetőségének ez a nagy egészség a legtermékenyebb, legtökéletesebb formája. Ez nem jelenti azt, hogy az illető nem lehet fizikailag beteg, hanem hogy szellemi élete egy teljesen harmonikus, egészséges szintézis. Különbözik erről lesz alkalmam beszélni egy közelebbi tanulmányomban, mely Petőfi művészetéről fog szólni. Úgy hiszem, sikerül majd megmutatnom, hogy a művészi egészségben, a szintetikus alkotásban Arany és Petőfi egyenlő jelenségek; egyik sem beteg, egyik sem bourgeois, mindkettő egészséges művész.

garde-robe külön „én”-jük legyen, mint hangsúlyozni azt, hogy fülük van a hallásra és szemük a látásra. A cselekvés és teremtés olyan náluk, mint mikor a szeretőjüket megölelik, vagy a rájuk támadót orrba ütik: egy gazdag élet kiloccsanása a behullott impressziók következtében. Mindig egészen benne vannak minden cselekvésükben, minden lelki történésükben. Mikor emberi és művészi szimpátiájuk egy más élet formájába önti énjüket, egész életük mohóságával egész énjüket élük abban s nem marad egy titkos valaki bennük, ki gúnyolja, vagy kritizálja az elragadtatást, a szánalmat, a mássá levest. Zseni és egyéniség egészség ezeknél s elválaszthatatlan szintézisben van egész énjükkel, mint hajuk és hangjuk színe elválaszthatatlan hajuktól és hangjuktól. A teremtés náluk olyan, mint a játszó gyermek nevetése, a tornázó kamasz izomöröme.

Nem így a romanticizmus betegeinél, nem így Corbièrenél. Corbière zsenije (vagy tehetsége) és énje – sőt énjei – olyanok, mint a rák a gyomorban, a fájós fog a szájban: a többfelé hasadt élet egy külön létté fájó része. Egy emócióban, egy akaratban, egy tettben sem tud egy lenni önmagával. Minden tettben, minden szenzációban mint tükörben nézi önmagát s a tükörképen kívül mindig ott van a másik Corbière, ki bírál, gúnyol vagy fáj. S mivel énjei folytonos tovamulását látja, nem tud hinni egyikben sem, mert látta, hogy a ma páthosza holnap komikus vitustánc, a ma szerelme holnap undorodás. De mivel a másik, a „néző” Corbière csak akkor érzi magát, ha új meg új Corbière vonul el a szeme előtt, erős impressziók injekciójával hajt új meg új „ént” idegeire. Viszont néző énjét, mely sohasem megy bele a neveltségessé levés lehetőségeibe, az élet minden más tüneményétől különböző, egyetlen való értéknek tartja. Csak ezt ne érje neveltség, szégyen vagy megbánás, többi énjét gondtalanul, vagy tüntetőleg hurcolja meg a világ piszkaiban, megvetésében, nevetésében. Gög és megvetés

a megalázkodása, a bohóckodása, a szerénysége. Egész-élete pózok sorozata, melyeket „én”-jeinek nevez s melyek egyikében sem mer egész önmaga lenni. Az „agg ellen-ség”: az analízis örökre mozaikra törte életét, művészete az egyensúlyát vesztett kötéltáncos visítása és hisztérikus nevetése.

III.

Ilyen volt a test és ilyen volt a lelki alkat: hogy és milyen művészetté lesz benne az élet? Az az időpont, melyben Corbière megfutja rövid költői pályáját, igen alkalmas arra, hogy a beteg test és szellem fufcsá-gait életre táplálja.

Ebben az időben: a hatvanas évek végén, a het-venes évek elején csüggedt elmével az irodalom csöd-jéről, a művészet kiszáradásáról lehetett volna beszélni. Úgy látszott, mintha az ember a szép illúzióinak minden formáját kiélte, lejáratta volna.

Lejárt az analizáló szentimentalizmus romanticiz-musa: az örökös önmagátsírás, rapszodikus önvallomá-sok, cinikus konfessziók, teátrális hajtépések.

Lejárt a nagy víziók és nagy szeretetek heroikus romanticizmusa. A „természet”, az „emberiség”, az „irga-lom”, a „szabadság” unott retorikává züllöttek.

Lejárt a l'art pour l'art romanticizmusa: a tour d'ivoire, a splendid isolation arisztokratikus póza.* Mikor miden kis Parnassien tour d'ivoire-nak nézte a jimecs-kéit, mikor mindenki arisztokrata lett, a tömeggé lett ma-gánosokból jó volt bemenekülni az igazi tömegbe s egy csomó arisztokrata lélek a csöcselék közönségességében kereste a különbözést.

* Az első eset nagy képviselői: Rousseau, Chateau-briand, Sénancourt, G. Sand, Stendhal, Sainte-Beuve, La-martine, Musset. A másodiknak: Rousseau, Chateaubriand, G. Sand, Hugo. A harmadiknak: Vigny, Laprade, Leconte de Lisle, a Goncourtok, Flaubert.

Egy hatás volt erős és mindinkább növekvő: a misztikus bűnök, a finom, ritka lelki folyamatok keresése: Poe-Baudelaire. És egy másik, mely ezt kiegészítette: a valóság szigorú megfigyelése, visszaadása bűneiben is, betegségeiben is -sőt leginkább ezekben: a Goncourtok és Flaubert.

Corbière befejezetlen, sok villanásu, de sokszor bántó, bosszantó költészete e beteg test, beteg kor gyümölcse.

Nagy érzékenységébe belelopják magukat a világ szépségei. De akkor lerántja az impresszióról az érzés leclét s csúfnak, bizarrnak, nyomorúságosnak mutatja be a „valóságot”. Ez az ócska tévedés, mely azt hiszi, hogy az érzett világ kevésbé való és alsóbbrendű, mint a gondolt világ. Mintha volna egy „meztelen” valóság. Meztelennek, sivárnak, céltalannak, rossznak, reálisnak, szóval: naturalisnak éppúgy mi öltöztetjük a világot, mint nagyszerűnek, szeretőnek, célosnak, irreálisnak, szóval: romantikusnak. Szegény törött tükör Corbièrenak jólesett, ha olyanak nevezhette az életet, amilyené benne torzult.

A művészi probléma tehát Corbière előtt ez volt: teljesen önmagában adni vissza a világot, olyan betegen bizarrnak, kegyetlenül csúfnak, cinikusan valónak, mint önmaga. Költészetet keresni, mely ennek a kiszámíthatatlan, beteg karrikaturának testhezálló ruhája legyen. Hogy minden szóban, dallamban megérződjék, hogy a gőg nem érzi a nyomorékság fájdalmát, mert „igazi” szemmel nézve a világ pathétikus nagyságai és szépségei is nyomorékságok. Szóval: egy még soha nem látott danse macabre-ban szatírává rikácsolni minden illúziót, még önmagát is, ez Corbière anarchikus nihilizmusa.

Először is magán tép ronggyá minden öltözetet s tetszeglő folytonossággal mutat rá beteg meztelenségeire, bizarr ellenrondásaira:

. . . Très mâle et quelquefois très fille

vagy:

Il ne naquit par aucun bout,
Fut toujours poussé vent-de-bout,
Et fut un arlequin ragoût.
Mélange adultère de tout.

A betegek éleslátásával analizálja saját lelki betegségét, mert ez büszkeség és vigasztalás a betegnek:

Ne fut quelqu'un, ni quelque chose
Son naturel était la pose.
Pas poseur, posant pour l'unique,
Trop naïf étant trop cynique.

És a baudelairei bizarrkodás:

Son goût était dans le dégoût.

Ezt Flaubert és a Goncourtok is elmondhatták. E folytonos analizálásban mintegy teljes példaként mutatja be a romantikus betegség minden folyamatát. Ő is

Trop soi, pour se pouvoir souffrir.

Es ez a trop soi a romantikus nagy izoláltsága, a lesvértelen zseni büszkesége és fájdalma:

Ressemblant à rien moins qu'à lui
Il s'amusa de son ennui.

Mikor ennyire önmagunk préokkupációjává válunk, mikor így szétanalizáljuk magunkat, nem kapunk semmit, mely a mozaiknak egységes értelmet adjon, semmit, mely megmondja az élet miértjét. Nem tudjuk, hogy a jövő percben miért és milyen „énünk” fog belénk bukkanni. Talánynak csodáljuk magunkat s innen a romantikusok örökös „meg nem értés” panasza, vagy tetszselgése:

Incompris . . . surtout de lui même.
Es a milliószor hallott felszisszenés:
Ah, si j'étais un peu compris.

Természetes, hogy a külvilággal sem fog szelídebben bánni, hisz az is önmaga. A mindenkitől csodált

Itáliát – éppen ezért – gúnyos rímekkel táncolja körül s mint egy cigánykölyök, ráemeli a pendelyét. (Veder Napoli poi morir, Vésuves et Cie, Soneto a Napolf, A l’Etne etc.) Lamartinet (Le fils de Lamartine et de Graziella) és Hugót (La fin) igyekszik a „meztelen valósággal” nevetségessé tenni. S a nőt minden rikácsolásban és grimaszban marja „valóvá”.

És milyen a forma!* Igen sokszor akaratosan sántít a vers egy lábbal, mint a csúfokodó utcakölyök. Máskor bizarr rímekben, rövid sorokban bokázza ki vad kedvét. Majd sablonosan szomorú népies dallammal teszi élelsebbé a tartalom vigyorgó cinizmusát, hogy ne csak a szavak szúrjanak, hanem a dallam is fájjon a verkli hangjának bántó, hosszú rezdülésével.

IV.

Pedig költő volt mélyen s a hisztrio vigyorgásaiból néha kiszabadul egy emberi mély őszinte zokogás. A régi tragikum: komédiázunk, toporzékolunk, hogy’érző magunkat ne halljuk:

Mon coeur fait de l’esprit ... le sot . . . pour se leurrer. Egy percre őszintévé fárad s kitör az ajkán a panasz, melyet Verlaine majdnem ugyanazokkal a szavakkal fog ismételni:

Il pleut dans mon foyer, il pleut dans mon coeur feu. Letagadott univerzális szeretete, irgalma a Gens de mer hatalmas, részenként csodálatosan szép darabjaiban ölelkezik a nyomorultak felé. Önmaga ellenére a Le bossu Bitardban a Victor Hugo-féle nagy szájalom áramlik. Az egész alak a Quasimodo realiztikus átköltése. Érdekes: mikor legőszintébben, legölelkezőbben ember, akkor leginkább művész, – akkor művész.

* A formáról mindig röviden a legjellemzőbbet mondom csak: magyar közönségnek írok.

Élete, költészete befejezetlen, egyenlőtlen, bizarr. Hatása nagy volt. Formáival, cinikus realizmusával, akaratossággal, érthetlenségeivel, finom, új költői találásaival hatott Verlainere (talán Rimbaud is ismerte, nagyon valószínű), Laforguera, Richepinre s a nyolcvanas évek generációjának igen sok más tagjára, ő maga valószínűleg el fog múlni majd s talán egy egészségesebb kor előtt érthetetlen hang zig-zag lesznek ezek a fájdalmas rikácsolások. De szomorú önjellemzésének szépségét megérdemli:

Ce fut un vrai poète: il n'avait pas de chant.
Mort, il aimait le jour et dédaigna de geindre.
Peintre: il aimait son art – Il oublia de peindre . . .
Il voyait trop. – Et voir est un aveuglement.

Chercheur infatigable: Ici-bas ou Ion rame.
Il regardait ramer, du haut de sa grande âme.
Fatigué de pitié pour ceux qui ramaient bien . . .

V.

Amint e szomorú lélek felé hajoltam, hozzáláttam fájdalmas testvéreit az új irodalomban: az ijesztő Rimbaud-t, a holdkóros Laforgue-ot, a szegény finom Dubust, a hisztérikus Cardonnelt, az örülten gőgös Signoret-t, a nevetségesen bolond Ghilt, a huncut Rettét és a többi. Mennyi nyomorúság, mennyi vonaglás és mindenikben a marionettet ugyanaz a betegség rángatja szomorú tánca, az én betegsége.

Vájjon az, amit adtak az emberiségnek, arányban van-e azzal a betegséggel, szenvedéssel, nyomorúsággal, ami voltak?

És valami régen gyűlő szomorúság lesz erős akarrattá bennem. És azt szeretném, hogy sokan gyűljenek körém és rám hallgassanak. Nem a felnőttek, azoknak megkérgesült életéről leperreg az új hit és az új akarat. Hanem a 15-20 évesek, akik most szedegetnek lelket maguknak mérges és jótékony betűkből. Szomorú, meleg

szavakkal vernék hidat a lelkükhöz, felém hajló figyelemükre rácirógatnám egy sokféleképpen élt élet tanulságát, mesehallgató szemükön át beléjük szeretném az új megváltást: a szintetikus életet.

Mondanám nekik: eddig az élet feladatának a minden-megértést tekintettem. Megérteni mindent, átélni az élet minden formáját, átlapozni az életet mint egy mesés-könyvet: ez a céltalan élet célja.

És most az utolsó évek hatása alatt beláttam, hogy ez a minden-megértés sokszor a gyáva maszkja, az önző pihenése, a cinikus bűne. Az élet elsősorban cél, akarat és tett és az élet egyetlen orvossága: nagyon élni.

Eddig azt hittem: a betegség előbbvaló mint az egészség, mert szenved és a szenvedés megértés. A betegség horizont, perspektíva, szellemi tökéletesség.

És most látom: az egészség* előbbvaló mint a betegség, mert az egészség alkotás és harmónia. Nem igaz, hogy a zseninek szüksége a betegség, a legnagyobb alkotók a legegészségesebb élet voltak. Azok . a virágok, melyek soha sem hervadnak el, mind erős élet nagy egészségében fakadtak.

Eddig azt mondtam: minden dolog ezer dolog. Bontsd szét és aztán megint bontsd szét. És azt se hidd egyszerűnek, amit nem tudsz tovább boncolni. És boncold különösen az embereket.

És most azt mondom: az analízis szomorúsága az élet tagadása, az akarat lehetetlensége. Az embereket éld meg egészségben a szeretet vagy a gyűlölet intuíciójával. Légy elfogult, mert csak az elfogult él és cselekszik.

Eddig azt mondtam: vigyázz, hogy minden percben önmagad légy. Az élet nemessége a különbözőség. A banalitás az egyén halála.

* Megint hangsúlyozom, itt az egészséget értem, min fizikai betegségek, gondok, praktikus kétségek nem fognak ki.

Most: amíg magúd akarsz lenni, nem magad élsz, hanem egy mesterkéltebb lény, akit gőgöd teremt. Az akart különbség époly függés, mint a hasonlóság, de szomorubb, mesterkétebb és a hasonlóság szociális erő. A banalitások az élet ritmusa.

Szegény Tristan Corbière, mire használtalak fel?

1913.

J. J. ROUSSEAU ÉRZELMI MORÁLJA

1.

A mindig elég gazdag Rousseau-irodalom az utolsó évtizedben szenvedélyes élénkséggel vett új lendületet.* A szenvedélyes jelző itt a lényeghez tartozik. Nem az eltérő esztétikai vélemények vagy irodalmi iskolák hevesége ez: akik írnak róla, akaratlanul is belesodrónak egy pártállásba, mintha az életnek egy most is élő tényezőjéről volna szó, kibe életérdekeinkkel kapaszkodunk, vagy akitől azokat féltjük. És tényleg Rousseau az új, demokráciába fejlődő átmeneti kornak talán leg-hatalmasabb, legállandóbb hatóeleme. Olyan újság volt ez az ember, milyent még csak egy pár – igen kevés – név jelent a történelemben. Es itt az újság szót meg kell magyarázni. Ha bármelyik zseni munkáját a kutató elemzés alá veszi, azt találja, hogy elemeiben megelőző gondolkodások munkája s ilyen értelemben új munka nincsen. Rousseau tartalmánál a történelmi előzmények kimutatása igen könnyű. Politikai gondolatai (La Boétie, Hoffman, Bodin, Mably stb.), nevelési tanai (Montaigne, Locke, Morelly) könnyen utána nyomozhatók. Irodalmi sajátságai közül igen sokat értet meg az akkor nagy divatba jövő angol irodalom és – amire tudtommal eddig még nem igen figyeltek – az előző pásztori költészet. De a társadalmi, művészi, irodalmi fejlődésben egy új gondolat sohasem annál kezdődik, aki azt kitalálta,

* Rousseau társadalmi ideáinak megismerésére az egész Rousseaut kell megismerni. Teljes gondolata talán sokkal élesebben és igazabban lén elő leveleiből s in-

hanem aki egyéniségének, művészetének szuggesztív erejével azt a gondolatot a könyvtárból kiriasztotta és az élet új tényezőjévé tette. Ebben az értelemben a nagymondás veszélye nélkül ismételhjük Rousseauról fönnebbi állításunkat. A vele kezdődő kor pszichéje oly csodálatos tömörítésben jelent meg benne, hogy szuggesztíója* száz év múlva is kiérzik a hisztérikus Nietzsche rángatózásaiból vagy az illuminait Tolsztoj hegyibeszédeiből. Mint szükséges forradalmi elem, mint póz, mint betegség: Rousseau kiirthatatlan eleme a modern léleknek.

il.

A társadalom fejlődése par excellence lírai. Ez alatt nemcsak azt értem, hogy a nagy tömegek pszichikai megmozdítója mindig érzelmi jellegű és hogy az előkészítő, átmeneti korok líraiak, szélsőségesen individuálisak, hanem hogy a társadalmi élet mechanizmusába új folyamatokat hozó nagy egyének gondolatainak lírai sajátosságok adták meg az irradiáló erőt. Tudom, hogy itt, legalább egyelőre és látszólagosan, ellentétbe jövök a most mindinkább elterjedő felfogással, mely az egyén jelentőségét Jehetőleg redukálni igyekszik és a történelmet tisztán társadalmi produktumnak tartja. Azt is tudom, hogy ez a történelmi felfogás szinte szükségszerű pszichikai előkészítője a szocializmusnak. De éppen Rousseau esetében lesz igen könnyű megmutatni, hogy itt nem ellentétről, hanem egy nélkülözhetetlen kiegészítésről, korrekcióról van szó.

A mindent intézményekben objektiváló egyházi monarchikus társadalom ellen három nagy individuális áram jelenik meg, melyek végzetes, logikus kapcsolatban

* Lehetőleg kerülöm az idegen szavakat. De különösen a szuggesztíó és funkció szó többször fog előfordulni, hiszen a társadalmi életben minden szuggesztíó és minden funkció.

vannak egymással: a protestantizmus, a karteizianizmus és a romanticizmus. Luther, Kálvin, Descartes, Rousseau nevei jelölik annak a szellemi fejlődésnek kanyarulatait, mely a hit, a megismerés és a morál terén egyrészt a modern anarkiákhoz, másrészt a modern szocializmushoz vezetett. Igen, a két egymástól legszélsőségesebben ellenkező világnézethez. És ez a tragikusnak mondható ket-tősség benne van mind a három jelenségben: mind a három anarchikus princípiumra, a tiszta egyénre épít szociális bizonyosságokat.

Mihelyt elvetette a protestantizmus a hitben a tekintélyi alapot s a Pál-féle – mindeneket megvizsgáljatok s ami jó, azt megtartsátok – mondatba belecsimpszkodva a szabad vizsgálódást, vagyis a tiszta ént tette a hitbeli megismerés kritériumává: logikusan elvetett minden dogmát, minden egyházat, minden az egyénen kívül álló „isteni kijelentést”. Mert a Bibliának mint isteni kijelentésnek s Isten létének a priori, a szabad vizsgálódáson kívül való elfogadása gyenge szofizma-cövek volt a logika kerekeinek. A belső ellentét nyilvánvaló volt: a protestánsnak kellett hinnie az Istenben, Jézusban és a Bibliában és szabadon vizsgálódhatott. Mármost megtörténhetett, hogy valaki megindult és végig is ment a szabad vizsgálódás útján és nem jutott sem Istenhez, sem Jézushoz, sem a Bibliához. Így az a tragiko-kómikus dolog esett meg vele, hogy saját protestáns kezeivel fogta meg önnön protestáns nyakát s protestáns buzgalomból kidobta magát a protestantizmusból. Ez az ellentét szüli aztán a sokféle szektát és az olyan szomorúan nagyszerű alakokat, mint Dávid Ferenc.

A megismerés terén Descartes megy el a szélső anarkiáig, mikor a tiszta ént teszi az igazság kritériumának. És mennyi szociális kényszer-bizonyosságot épít rá egy hamis okozatiság szofizmájával. De a gondolkodásnak ez az abszolút lírája hatalmas szétoldó erő volt: s a filozófiai szekták felburjánozhattak utána.

Â szétoldó individualizmus harmadik nagy történelmi lépését Rousseau teszi meg. Szerintem Rousseau ugyanaz a morál terén, mint Luther a hit, Descartes a megismerés terén. Azt hiszem nem tévedek, hogy működésének lényege, miből minden hatása árad, az, hogy a morális értékelés kritériumául a tiszta-ént teszi. Rousseaut époly rövid alapformulába lehet összefoglalni: így érzem, tehát így jó. Ebből a morális hitből származik az egész Rousseau.

III.

És tényleg a Rousseau pillanatában a morál terén ugyanazon probléma előtt állottak, mint a 16-ik században a hit, a 17-ik században a gondolkodás terén. Az értéktelenné, akadályokká lett tekintélyi formák kötőerejét fel kellett oldani valami módon. A „felvilágosodás” munkája tisztán értelmi természetű volt s általában véve romboló, szükséges rombolás. A „felvilágosodás” filozófusai a Raison tiszteletében hűséges folytatói a 17. századnak. Tisztán a tudat-ént fogadják el létezőnek s csakis a világos képzettartalommal bíró érzéseket veszik tényezőkné. Logikai eszközökkel az emberek logikájában igyekeztek megölni mindent, ami miszticizmus, sejtés, ösztön, subconsciousia. Hatása épen ezért széleskörű, demokratikus nem lehetett. Az új erővel felbukkanó materializmus nemcsak az egyház és a monarchia alól kapta ki az isteni támaszt, hanem a morál alól is. Az „ember-gép”, mely benne áll az univerzum nagy engrenage-ában s meghatározott mechanizmussal őrli életté az impressziókat, lehetetlenné tette a szabadakarat s az isteni jutalmazás és büntetés hitét. A gondolkozó kevesek elé mind kísértőbben meredt a probléma: ha én egy mozzanata, egy láncszeme vagyok az egyetemes életnek, ha minden tettemmel rezultánsa vagyok a rám ható erőknek: lehet-é egyáltalában morálról beszélni, kötelező morális törvényekről és valamilyen szankcióról?

Ha az emberek nem lettek volna sok száz éves elfoglaltságok uralma alatt, a felelet e kérdésekre valószínűleg már akkor így hangzott volna: a kutatás módszere itt csakis fejlődéstani lehet. Kétségtelen, hogy az ember születésével még, eltekintve az átöröklött diszpozíciók erejéről – éppoly kevéssé morális lény, mint egy macskakölyök. Viszont az is kétségtelen, hogy bárhol, bármilyen emberben megtaláljuk valamilyen morális lelki tényezők szuggesztív hatását. Kérdés tehát, hogyan fejlődött ki ez a lelki szuggesztív, mely jóra és rosszra értékeli az emberek tetteit s jutalmat vagy büntetést vár nyomukba? Vizsgálták volna tehát nem a morálok imperatív tartalmát – hisz ez végtelen sokféle lehet -, hanem azt, ami közös minden morálban, a morált mint lelki funkciót. És megtalálták volna, hogy az egyetlen adat, ami az etikai determináltság mellett is megmagyarázza és szankcionálja a morált: az emberi közösség, a társadalom. A természeti meghatározottságban az egyént ide-oda rángatják az élet áramai, sőt volt őseinek akaratai is fel-felriadnak testéből. De viszont meg kell jegyeznünk, hogy midőn „egyén”-ről beszélünk, az egy sohasem létezett, sehohsem létező, soha létezni nem fogó abstrakció. Az egyetlen tudományos reális egység a társult ember (nem társas, mert az csak socialist jelent: hajlandóságot, lehetőséget, míg az utóbbi befejezett tény). Az ember nem először volt „egyén” s azután társult, az ember mint természeti adat már társult ember. Ez csak látszólag van ellentétben azzal, amit fönnebb az egyén nagy történelmi szerepéről mondtam. Látni fogjuk később, hogy milyen reális értelme lehet az egyén szónak: beteges elfejlődés, szétváló erő, de egyszersmind szükséges elfejlődés a társadalmi típusból s épen a társadalmi élet eredménye. Mivel pedig az önfentartás és fajfentartás munkájánál a közösség erejében erőttöbbletet nyert az egyes (nem egyén), az életösztön szükségyszerűségével kellett kifejlődniök oly lelki ténye-

zöknek, melyek az akarat determinánsai között mind nagyobb hatást engedtek a társadalomnak, vagyis: azon lelki tényezők közé, melyeknek eredője az ember akaratára, a társadalom mind nagyobb számban akart olyanokat beidegzni, melyekkel föntarthatta önmagát. Ilyen kifejlődött lelki funkció volt a vallás és morál is. Maga a morál tartalmában változó, de mint lelki és társadalmi funkció, egyéletű az emberi társadalommal.

Így tehát az egyetlen logikus álláspont, mely nem jött volna ellentétbe sem az etikai determináltsággal, sem a történelmi fejlődéssel (végtelen ostobaság azt hinni, hogy a történelem és a történelmi érzék ellensége a haladásnak, ellenkezőleg: ez az igazolása a jövőnek s ezt kellene minél jobban belevinni a radikális gondolkodásba), sem pedig a szociális ideállal, az lett volna, hogy a morál alapjául, természetes egységül a társult embert vegyék s a morális szankció egyetlen forrásának a közösséget a társadalmat tekintsék. Ez azonban akkor még nem lehetett s ezt teszi érthetővé Rousseau alakja.

IV.

Téves minden olyan idea, rendszer, intézmény és történelmi tragédiát készít elő, mely az embernek csak bizonyos lelki vonásaira épít s a többivel ellentétbe jön vagy tagadja őket. Semmi sincs izolálva bennünk: amit mi tudatnak, gondolatnak, érzelemnek, akaratnak, képzeletnek, ösztönnek és subconscienciának mondunk, az mind különböző oldalról, szempontból való nézése a szétválaszthatatlanul egységes lelki történésnek. Ezért nem léphetett rögtön a misztikus morál helyébe egy tisztán szociális, inkább értelmi morál s a „felvilágosodás” filozófiája is csak abban az igen szűkkörű, tisztán intellektuális társaságban maradhatott eredeti értelmi alakjában, mely Párizs, Berlin vagy Bécs szalonjait népesítette be. A nagy tömeg, mely 17 száz év kereszténységének miszticizmusával volt átitatva, nem volt ily tisztán értelmi

preparátum. Hogy a hit sa társadalmi fejlődést gátló megvéhédtt morál lelki köttelékelt feloldódtanak, oly hitbeli és morális behelyettesítésre volt szűkség, mely az emberek megszokott szűkséges érzelmi tornájának tág teref nyitott.

És itt valamit – nem új dolgot s amit már egy zárójelben érintettem – újból hangsúlyozni akarok. Helytelenítem igen sok tiszteletreméltó Írónak, kiknek céljával egyetértek, azon módszerét, hogy egyes történelmi korokat – a mai szempontból – támadnak. Mint harci módszer, igen elhibázottnak, mint a történelmi valóság megértését, igen tévesnek tartom ezt az eljárást.

Megvallom, hogy én pl. a középkort egy önmagában megtámadhatatlan, szűkségszerű szociális produktumnak tartom. Az az egyház, az a vallás és az a feudalizmus egyetlen társadalmilag termékeny rezultánsa volt azoknak a rettenetesen anarchikus kavargásoknak, melyeket a széttűllő impérium raffinait idegű dekadensei s a nyersvérű beözönlők teremtettek. Hisz ez a társadalmi szűkségszerűség alakította át a kezdő kereszténységet azzá a lelki vaskényszeringgé, melybe az egyház belegyömösölte a zabolátlan húsú embereket. Az igen sokat emlegetett s retorikus szempontból igen hálás máglyák és börtönök a társadalom nélkülözhetetlen önfentartó, védelmi eszközei voltak a szociális morál beidegzésére. Ez nem rontja meg azoknak a nagy egyéneknek az értékét, kik nekimentek homlokukkal e társadalmi kényszernek s hogy miért nem» később fogjuk megérteni. És ez a minden kort a maga formájában megértő és értékelő történelmi felfogás a legnagyobb igazolása, a legerősebb fegyvere lehet a szociáldemokráciának. A történelmi fejlődés útján létrejött, akkor szűkségszerű munkafelosztás alapján a papság és arisztokrácia kezében voltak mindazon tényezők, melyek akkor valamely társadalmat lehetővé tettek. A papságot a középkorban csakis a középkori hit igazolta, de az igazolta. Az arisztokráciát csak a harc igazolta, de az

igazolta.* Most, hogy a társadalmi élet esszenciáját a szellemi és anyagi munkások nagy tömege adja, történelmi jogon követelhetik azokat a jogokat és azt a szerepkört, melyek ezzel a funkcióval járnak. Minél szigorúbban történelmi alapon állunk, annál inkább a gyökeres haladás hívei vagyunk.

Kissé eltértem a tárgytól, de adott viszonyok között a mondottakat igen fontosaknak tartom. Minél inkább a történelmi alapra állunk, annál könnyebben kiüthetjük a konzervativizmus kezéből a hazug történelmiség fegyverét. Visszatérve a morálra, úgy hiszem, hogy minden korban csak oly morál lehetséges, mely az összes lelki tényezőknek társadalmilag a legintenzívebb erő kifejtését teszi lehetővé. A morál három társadalmi fokozatát kívánom megkülönböztetni, melyeknek, jobb terminus híján, a következő elnevezéseket adjuk: 1. misztikus morál, 2. érzelmi morál, 3. értelmi morál. (A terminusok, épen a lelki folyamatok egymásrahatásáért, nem jelentenek kizárólagosságot.) Az első alatt értem azt a társadalmi állapotot, midőn a morális hit lelki alapjául szolgáló szuggesztív lelki elemek misztikus fogalmak: Isten, szabadakarat, grácia, megváltás, pokol, mennyország stb. Ez a 18-ik századig Európa morálja. A második fokozat, midőn a morál lelki alapjai érzelmi és metafizikai elvonásoké sziv, . testvériség, egyenlőség, szabadság, emberiség,, emberrel született jogok és kötelességek stb. Ennek a morálnak első nagy hipnotizőrje Rousseau. A harmadik fokozat az, midőn az etikai determinánsok* közé már annyi társadalmi ható került, az egyesben a társadalom fentartó ösztöne oly erős lett, hogy a misztikus és érzelmi mitológia nélkül is, a szociális ideál a maga tisztaságában lép a tudat elé s ez a morál elsősorban értelmi. Ez a leendő szociális kor morálja.

Így a fejlődés történelmi helyét megjelölve, könnyen végezhetünk Rousseau érzelmi moráljával.

* Lásd az előszót.

Az én, a természet, az Isten, ez a három, – igen sokszor egybeolvadó fogalom alapja – Rousseau moráljának. Előadom gondolatmenetét, nem az ő szavai szerint, mert akkor csak részletben látnók Rousseaut, hanem úgy, ahogy egész munkásságából és életéből kiolvasható, így pl. az etikai determináltságot Rousseau nemcsak hogy ki nem mondja, de általában a homlokegyenes ellentétét fejtegeti. Egy abszolút vertu-t (émanée de la raison) lát bele az emberbe, mely csalhatatlan biztonsággal válogat a jó és rossz között. És mégis, morális felfogása mélyén minden munkájából kiáradólag ott van az akaratilag meghatározottság érzése. Ezt értették rajongói ki belőle, ezt égette izzó szavaival, rikító pózaival az utána következő generáció lelkébe, ezzel adta meg alapszínét a vele kezdődő kornak.

Önmagában különböző szubjektív állapotok változásait érzi, melyek lettekben fejeződnek ki s melyeknek némelyikére belseje igenlőleg, helyeselve, másikára elégtelenséggel, levertséggel, undorral felel. De midőn valami ilyent tesz, akkor a megbánás eláradásában, a maga felett való elérzékenyülésben, a megbotránkozás jóleső vértolulásában fölmentve, igazolva vagy legalább is menthetőnek látja magát. Talán egész életét előntő betegesen intenzív nemi életében érzi meg az emberi tettek végzetszerű meghatározottságát.

De érdekes: csakhamar mintegy két réteget, két Rousseaut különböztet meg magában. Az egyik, aki botorkál a jó és rossz között s kire rásárosítja mocskait a társas élet. A másik az a Rousseau, ki nemes felindulással billenti helyre lelkiismerete megingott mérlegét, ki ölelkező, fellengző érzésekben ömlik a dolgok és az emberek felé. És ezt a Rousseaut érzi az igazinak, önmagának, az emberektől nem módosított, tőlük teljesen különböző, tiszta énnak. Amit ez mond, az igaz, mert az

magának a természetnek a szava, a tökéletes, jó, tiszta, természetnek, melytől tiszta énje köldökzsinóráját még nem vágta el. Annak a természetnek, mely a csak jót teremtő isteni jószág inkarnációja. Úgy, hogy ebben a tiszta ében természet s Isten beszél. Így mondja ki a morál descartesi alapmondatát: így érzem, így jó.

Íme megint eljutottunk a legszélsőségesebb individualizmushoz. De nem nyújt-e a „természet”, az „Isten”, mint mindenkiiben megnyilatkozó közös alap, valami szociális jelentőséget ennek a gondolatnak? Vizsgáljuk meg ezt a természetet, és ezt az Istent, a romantikus mitológia e két legelső istenségét.

Ez a természet nem az a se nem jó, se nem rossz természet, mely moráltalan mechanizmussal őrli tovább a maga életét, nem: ez az a természet, mely Rousseau énjében revelálja magát, ez: Rousseau. A nemileg mindig túlzottan ingerlékeny Rousseau nagy szétömlő hangulatokkal ölelkezik bele a dolgokba s ebben az isteni koitusban visszatesztelni érzi magát a minden életbe s énjében az egész élet akaratát érzi szavakká lenni. Mintegy vallásos mámorral tartja befelé a fülét: hallgasd Rousseau Rousseaut, mert az egész természet beszél benne s amit a természet mond, az szent, igaz és jó.

És ez az Isten? Rousseau istene tisztán csak névrokona a keresztények Istenének. Ez az isten az az isten volt, mely a természetten s Rousseau-n át Rousseauban nyilatkozott meg: ez az isten Rousseau volt. Hangulat, lira.

Így oldódik fel Rousseau morális anarkiájában a vénült társadalom minden kötőereje. A protestantizmustól megkezdett, a Descartestól folytatott forradalmat beietőzi ez a szegény beteg nagy ember: a hitbeli, a logikai, a morális megismerés egyetlen forrása, kritériuma a tiszta én lett. A szent, az igaz, a jó gyepelői kiragadtattak a társadalom kezéből.

Mint Luther, mint Descartes, Rousseau is távol állott

attól, hogy elfogadja saját lelki menetének anarchikus logikumát. Rousseau különösen két gondolattal igyekszik javítani romboló individualizmusát: az egyik az, hogy eredetileg minden ember egyformán jönnek született s a második a *contrat social*.

Az elsővel, a világ egyik legtudományellenesebb gondolatával ma már nem érdemes foglalkozni. A második fikció szerint energianyerés céljából mindenki mindenkinek adja magát mindenestől. így minden olyan tetteben, mely az egész közre kihat, a közös akaratot (volonté générale) kell követni mindenkinek. Minden tett, mely a volonté générale-t sérti: bűn s az illetőnek lakolnia kell érte.

Ebből a morális felfogásból fejlődik ki az egész Rousseau. Az a tragikus ellentmondás, mely benne van, betegsége lesz az egész utána jövő kornak. Nem tartozik ide most kitérni arra, hogy fejti ki ebből gondolatai rendszerét s hogy teremt valóságos numenné egy csomó elvonást. Rousseau legfőbb eredménye a következő: Az egyházak vallása és morálja s a rendi monarchia kimerítették azokat a társadalmi értékeket, amiért létrejöhettek. Kell jönnie egy erőnek, mely ezeket a feleslegessé s így ártalmassá tett kényszereket feloldja s a haladás lelki akadályait elhárítsa. Rousseau anarchikus lírizmusára volt szükség.*

A francia forradalom explozív kezdete a Rousseau jegyében meginduló átmeneti korszaknak. A francia forradalom „nem végződött Napóleonnal: most is folyton folyik s mindnyájan – mint ágens vagy reagens – küzdői vagyunk. És e korszak morálja s morálján alapuló hite a Rousseaué. Katolikusok, protestánsok, zsidók milliói mennek régi templomaikba, de nem a régi, egyházi Istent keresik; magukkal viszik Rousseau lírai istenét. Egy nagy

* Mégegyszer utalok az előszóra egyáltalán: az olvasó ne felejtse soha el, hogy ezek a tanulmányok fejlődésem egy-egy étapeját jelentik s nem mostani megőződésem.

történelmi átalakulás folyamában vagyunk; egy sokszázados társadalmi lelki disciplina lirai szétoldásánál.

A morál terén pedig folyik a küzdelem, hogy az anarchikus és szociális princípium összeegyeztessék. Mindkét morál hívei joggal hivatkozhatnak Rousseaura. Mint irodalmi szuggesztió azonban a tiszta én morálját hirdető Rousseau s az énjének sajátos voltára oly irradáló örültséggel büszke Rousseau volt nagyobb hipnotizáló hatással. Azok a szavak, melyeket mindkét nézet hívei mint legvégső érvet emlegetnek, általában Rousseau műveiből hullottak a lelkekbe: az én, a természet, a természetben megnyilatkozó isten, az erény, az abszolút igazság (justice), a szabadság, testvériség, egyenlőség, velünk született jogok és kötelességek, emberiség stb. Ezek az elvonások teszik ki a keresztény-monarchikus korból a szocializmus felé vajúdo burzsoá-kor lirai mitológiáját. Ezeket a fogalmakat tette Rousseau 150 év generációinak vérévé lirai logikájával s hatalmas irodalmi szuggesztiójával.

VI.

Fönnebb említettük, hogy az emberiség szellemi történetének menete lirai: mindig egyéni impulzusok zökentik tovább. És viszont e történet egyetlen valóságául, alapjául a társult embert állítottuk.

E két állítás közti ellentétet eloszlatja az a történelmi áttekintés, melyet Rousseauval kapcsolatban az individualizmus szerepére vetettünk (Protestantizmus, Descartes, Rousseau). Az ellentét megoldása a következőkben összegezhető: az egyén elfejlődés a társult típusból a feleslegessé lett társadalmi kényszerek bántó hatása, vagy új szükségek érzete alatt, hogy e kényszerek feloldassanak s e szükségeknek megfelelő társadalmi intézmények jöjjenek létre. Az egyén, az individualizmus, az anarchia is társadalmi funkció.

A társadalomban minden szuggesztió, imitáció,

mechanizmus. Ha az élet gazdasági s egyéb viszonyai mindig azonosak volnának, e mechanizmus Örök időkre ugyanazt a társadalmi típust tartaná fenn. De a társadalmi életben folytonos meghasonlás történik: az új gazdasági, ismeretbeli stb. viszonyok s a kijegecesedett társadalmi formák között, értve ez alatt nemcsak az intézményeket, hanem az ezeket föntartó társadalmi lelki kényszereket. Ezeket a kényszereket forradalmi exploziókkal, logikával, tudománnyal kitépni a nagy tömegekből nem lehet (Ez nem tagadja e tényezők óriási hatását.) Amint a forradalmi individualizmus három esetében láttuk: a társadalmi lelki kényszerek – melyek valaha egyéni kezdeményezésből jöttek létre – csakis az egyéni át, lírai feloldás révén enyészhetnek szét. A társadalmi fogalom egyéni fogalommmá lesz, a törvény teste köddé oszlik.

Nem fejtegethetem most, bár összefügg e kérdéssel és Rousseau esetével kapcsolatban igen érdekes volna megvilágítani azt az újabban mindjobban terjedő felfogást, mely a zsenit is ilyen, a társadalmat megújító kiválasztásnak tartja. Felfogás, melyben a zseni mint társadalmi produktum legtermékenyebb megoldását találja meg. Rousseau nagy tanulság azok számára, kiknek szemében a mai individualizmus láttára kikönnyezik a végítélet félelme. A maga korában bomba, destrukció, istenek alkonya volt. S íme a későbbi kornak társadalmi funkciója lesz, mely szükséges eredményekre hat az egyetlen abszolút emberi valóság: a társadalom számára.

1912.

A FIATAL ZOLA*

1.

Első nagy saját-jellegű műveinél már észrevették s ma mindenki tudja: Zola naturalizmusa romanticizmus. Oda sorozható Michelet és Victor Hugo mellé, századja harmadik romantikus kifejezőjének. Mert mind a három úgy költő, hogy történelem. A század akaratának fő árama talán bennük termelődött a legmesszibbre érhető szavakba.

Ez a „századakarata” kissé metafizikai elvonásnak ütődhetik a szembe. A testből-lélekből kinövő valóság pedig az, hogy csak a századok akarnak s tetteink e mindenek fölött levő akarat kisülései. Helyesebben: csak a nagy emberi közösségek akarnak, az egyén már csak egy meginnervált gesztusa ennek az akaratnak. Itt is ismétlem, hogy a zseni az egyénnek emberileg lehető megszűnése. A zseni lényege éppen az, hogy majdnem minden egyénbe halótól szabadon ezt az egyetemes akaratot engedi tettekbe magán át. Természetes, ebben az értelemben akarat minden: az észrevevés, az érzés, a megértés, a szenvedés: minden érintkezés az élettel.

De ez okozza a zseni abszolút meghatározottságát is. Az átlagembernek nagyobb és több lehetőségéi vannak eltérni organikus irányaitól. Inkább tud az akarati determinánsok közé belátásával, önnevelésével oly tényezőket bekapcsolni, melyek másik természetet idegezhetnek belé. A zsenit hajtó belső irányítások – éppen mert

* Zola leveleinek első kötete: Correspondance, Lettres de jeunesse (Paris, Bibl. Charpentier 1907.) az 1859-től 1872-ig három barátjához (Baille, Cézanne, Roux) írt leveleket adja s ez a kötet e cikk alapja.

egy nagy ember-közösség rezultánsai, csaknem abszolúta, korlátai majdnem kitérítetlenek. Az emberi kultúra tekintetében hátrább áll az átlagembernél. Szerzett lehetőségekre, ránevelésre kevésbé alkalmas, szervezete önmagától eltérően kevésbé tanulékony, dresszura-képessége csekélyebb. Pályájának fátuma a közösségben van. A meghúzott pályák e végzetes ereje talán sehol sem kapott meg annyira, mint a fiatal Zola leveleiben. Ezek a sokszor valósággal kamasz-levelek – naivak, áradozók, dagályosak s néha gyermekül meghatók – annyira feltételezik a jövő Zola összes lehető mozgásait, hogy egész óriási műve csak másképp kifejezett egyenlet-fele az itt felzajló erőmennyiségnek.

II.

Mi volt az oka ennek: ez az ember intelligenciájával megcsinált egy művészi programot. Azután egy gyermek-óriás játék-alkotásával hatalmas szögörgetegekre szakítja be az embervilágot. És egész élete egész munkája halálos ellentétben van programja akaratával. De az összegördített monumentum mégis szép, az emberi szenvedés minden pátozával.

Itt a fiatal Zola leveleiben még meztelenül hallszik az a szervi imperativus, mely megtiltotta, hogy reális művész lehessen, mely romantikussá tette keze minden rezdülését, mondatai ritmusát és tartalmát. Itt van a meghúzott vonal, melyet be kell futnia, mely ellen nincs küzdelem.

Mit jelentene naturalistának lenni? Ugyebár, valami afélét, hogy úgy menjek emberek és dolgok felé, min ahogy az orvos a betegek, a természetbúvár a jelenségek felé hajlik. Ne legyen bennem semmi apriori érzelmi vagy értelmi hajlandóság. Szétkereső szemem maguk a dolgok vonják egyenlő érdekeléssel magukra, ne legyen bennem semmi titkos előrekészültség, mely szemeim belülről irányítja s egyes dolgok előtt túlságos erősen be-

állítja, mások elől elkapja a lencsét. Tiszta tábla legyen, melyre a jelenségek írják fel magukat, úgyhogy a felrajzolódottnál ne látszódjék, hogy a táblának fájtak vagy jól estek a rajz egyes vonásai. Pontos műszer legyen, mely jelzi az élet áramait, anélkül hogy széni igenléssel vagy elfordulással lökést adnék azoknak.

Az ilyen ember – abban a fokban, amelyben ilyen ember lehet – nem lehet szintetikus látású. Mit jelent az, ha az én tudatomban egy pillanat szintézisében villámlik be az, amit más hosszú idő alatt türelmes analízissel rakosgatott egybe? Azt, hogy szervezetem már előre erre az eredményre volt elkészülve, hogy tudatomnak organikus érdeke volt ez az eredmény. Hogy azok az életdarabok, melyeket életem egyes percek szintézisében magává torkoskodik: lényegem alapérdekeinek nélkülözhetetlen szükségai, mintegy életem étvágyának elmaradhatatlan kielégítői. Ez a meglátás elfogultság a szó legmélyebb értelmében, az élet miként fakadásának titkos erejével, mint ahogy egész testünk elfogultsága, hogy szökék, vagy barnák vagyunk. Ez líra, még ha tisztán értelmi tettek is látszik s az ilyen lelki tény mindig is nagyobb érzelmi kísérettel jár, mint az úgynevezett analitikus élet-bebevés.

Ezek az emberek az igazságok legcsodálatosabb meglátói s a legőrültebben tévedők: ugyanabból az okból. Ismeretes, hogy egy már tudott név ezer leirt ismeretlen név közül egyszerre szemembe ugrik, anélkül hogy az átfutott ismeretlen nevek belépnének tudatomba. Az is ismeretes, hogy a szemben az ütés is fényhatást vált ki. Ha a meglátandó igazság megfelel a szent élete alaphajlandóságának, életétségének: titkokon, dolgokon át feléje szökik az univerzum szövevényéből. De viszont más életrészeket ha egyáltalában meglát – könnyen szintetizál a maga igazságává, mint ahogy a megütött szem a maga lényegének megfelelőleg minősíti a külső hatást. Sokszor ezeknek a predesztinált igazságoknak a

megszálltsága oly hatalmas, a világ többi része annyira nem mehet be a megsúfolt szembe, hogy majdnem egyéntelenül, gondolkodás és akarat nélkül faja tiszta emlékezetének látszik. Mintha e sokszor részeg gyermekként botorkáló embernek nem is kellene a külső világ, mintha, befelé forduló szemei a közösség nagy lelki élményeit emlékeznék leszegzett csodálkozással s a külső dolgok legfeljebb csak alkalmak lehetnének a visszaemlékezésekre. Rádium-emberek, kik megfejthetlen kisugárzással árasztják ki magukból azt, ami az univerzumból évezredekken át millió és millió emberhúsban emberré gyűlt.

Ez a szintetikus látás, ez a bizonyos igazságok muszáj-befogadása az alaplényege Zolának. Ezek a levelek a lehető legideálisabb vartyogásokkal vannak tele, amit csak naiv kamasz valaha kiszeretett magából s mégis ez a Zola teljes pontossággal csak az, ami a későbbi dus emberi szörnyűségeket magába lajstromozott naturalista művész.

Igen sokszor – és ez nagyon jellemző – fordul elő leveleiben a rêve, az álom szó. Élete leendő feladatait, problémái megoldását s jövő terveit álmokban látja meg. Hangokat hall, mint a keresztény szent, ki életét felajánlja az érzéken túli valóságoknak. Ez az álom mindig egy teljes szintézis, megvan benne keletkezésének minden oka, okainak minden fejleménye s mindig egy kiáltó cél ad egységet és formát neki. Hasonlók lesznek a kifejező alkotások is. Nagy ciklikus művek, melyek egy nagy szintézisben adják meg az egész megvizionált élet miértjét, hogyanját és célját. A terjengő kamasz már egy nagy eposztól viselős: *Le titre est: la Chaîne des êtres, il aura trois chants que j'appellerai volontiers le Passé, e Présent, le Futur. Le premier chant (le Passé) comprendra la création successive des êtres jusqu' à celle de l'homme. Là, seront racontés tous les bouleversements survenus sur le globe, tout ce que la géologie nous*

apprend sur ces campagnes détruites et sur les animaux maintenant engloutis dans leurs débris. Le second chant (le Présent) prendra l'humanité à sa naissance, dans l'état sauvage, et le mènera jus qu' à ces temps de civilisation; ce que la physiologie nous apprend de l'homme physique, ce que la philosophie nous apprend de l'homme moral, entrera, en résumé du moins, dans cette partie, enfin, le troisième et dernier chant (le Futur) sera une magnifique divagation. Se basant sur ce que l'oeuvre de Dieu n'a fait que se parfaire depuis les premiers êtres créés . . . jusqu' à l'homme, ... on pourra imaginer que cette créature n'est pas le dernier mot du Créateur, et qu'après l'extinction de la race humaine, de nouveaux êtres de plus en plus parfaits viendront habiter ce monde. Description de ces êtres, de leurs moeurs etc. Ime – a tartalom óriási különbségével is – benne van e sorokban az Histoire naturelle et sociale d'une famille, a Rougon-Macquart húszkötetes eposza. A nagy epikus vízió-szintézis, a gladiátor-emberiség sokféle küzdelme a dolgokkal, a természeti erők mítoszi hemzsege, cél és a jövő nagyszerű perspektívája: ez Zola. Az álom, mint a szenteket megütő isteni látomás, úgy sistereg belé, hogy maga felkiált: Magnifique idée . . . Je ne sais si tu vois les horizons de ce poème, mais pour moi, ils me paraissent si vastes, si lumineux, que j'en recule jusqu' à ce jour devant la tâche formidable . . . Nem a szentek csodálkozó extázisa-é ez, midőn testükből Isten fakad tudatukba: Engem, engem választottál ki, mivel érdemeltem?

III.

A „naturalista” Zolának csak álomra, vízióra, eléje roppant szintézisekre volt meghatározottsága. De az ő naturalizmusa mégis más romanticizmus, mégis új művészet s egy új szociális akaratnak a szava.

A múlt század második felének elején a természet-

tudományok és a psychologic új mithoszok szuggesztiójával gazdagodtak az emberekbe. Új, mérhetlen perspektívák ígérete fűtt az emberek felé, új hittel kezdtek visszakapaszkodni a világba. A világ értelme a haladás, a folyton tudattá levés, míg ember és világegyetem egységes szintézisben fogják tudni magukat. A Renan *l'Avenir de la science* vaskos könyve az új ember örvendő himnusza, önmagát hívő mámoros hite. Ez a fiatal Zola éneke. Igen jellemzők a szavak: *ce que la physiologie nous apprend de l'homme physique, ce que la philosophie nous apprend de l'homme moral ...*

Itt az esztétikai birodalom nagy megtágításáról van szó. A 18. század végén, a 19. század elején a romantikusok belevitték az irodalomba azokat a borzongásokat, színeket és formákat, miket az őserdő és az exotikus vidékek és népek (sokszor csak utazási könyvekből) vittek beléjük. A kémia, fiziológia, psychologie, szociológia első esztétikai beidegzője, mitológiává látója Zola volí.

Nem felejttem Balzac kezdését s ez az egyetlen-egyetlen kapocs a kettő között. Két író nem állhat milyenségekben távolabb egymástól, mint Balzac és Zola. Nincs író, kit kevésbé lehet Zola irodalmi apjának nevezni, mint Balzacot. Az egyik az élet, a másik a magyarázott élet, az egyik a sokféleség, a másik az összefoglalás. Balzac alaptehetsége egy talán addig és-azóta nem látott pán-humanizmus. Minden ember él benne a saját életével, egyénisége megszámlálhatlan hajszálgököereiig. Rastignac, Vautrin, Goriot etc. egyének, kik kísérnek, kiket látunk apró sajátos részleteikben, mert belénk domborítja őket Balzac mindeneket teremtő valósága. Azt hiszem, ha – a középkori mesék stílusában – Balzac ember-teremtő versenyre hívta volna az Istent, az ördög sem tudta volna elkülönböztetni alkotásait. Zola tendenciózus szintézise képtelen embert alkotni. Egyénei tiszta x-ek, algebrai jegyek, melyekkel

megalkotja akarata összetételeit. Olyanok, mint a középkori moralitások szereplői: célra, tanulásra, bizonyításra teremtett elvonások.

A legjobban bizonyítja ezt a regények utóhatása s itt érünk el Zola lényegéhez, legfőbb újításához. Ha Balzac, vagy a másféle Hugo, vagy akár egy reálishan naturalista író: Goncourt vagy Flaubert regényét elolvasom, emberek, egyének élnek bennem tovább sajátos és magukkal sodró életet. Ha leteszem Parist, Lourdest, az Assomoiert vagy más Zola-regényt, egy alak sem él bennem tisztán, egyénisége élesen látott körvonalaiban. Széles ember-folyó hömpölyög előttem millió arccal, arcokkal, melyek nem nevet, sajátos egyéni életet, hanem csak egy nagy emberi szenvedést vagy bünt, vagy fatálitást mondanak. Mert e komor, patetikus eposzoknak egyetlen egy hőse van: a küzdő közösség.

A romantizmus szocializálása, az egyéni romantizmus erőinek felhasználása a társadalmi laboratóriumban: ez a Zola eredménye.

IV.

És ez az, ami benne korának követelő akarata volt. Ez teremti meg naturalizmusa módjait és eszközeit is.

Amíg egyes egyénekbe koncentrálni fejezem ki a humánusot, a főhangsúly mindig a lelki tényeken van, környező dolgok és jelenségek csak mint másodlagos alkalmak szerepelnek.

De ha magát a közösséget akarom mindenféle szétgyökerező életével megjeleníteni, szükségszerűen kerülnöm kell az egyént, mely éppen koncentráltóságával és méreteivel már kivételes emberélet. Adatokra, dolgokra, apró tényekre, mindennapokra van szükségem, mert ezekben folyik tovább a mindenki élete. Ezért volt szükség a szociális romantizmusnak a naturalizmusra.

De viszont Zola alapmeghatározottságából folyik: mikor az emberi dokumentumokat gyűjti, már előre tudja,

mit fog bebizonyítani és nem az adatoktól' várja a feleletet. És ez a líra kikiált Zola minden felhozott tényéből: látszik, hogy csak azokat a tényeket látta meg – de azokat a látomás átsajgásával – melyek a benne művészetté lett akaratok áramába estek.

Tervelt eposzának harmadik énekére azt kiáltja a gyermek Zola: *divagation magnifique* és e kiáltás mutat legmélyebben Zola lelkébe. A művész, ki telítette magát az ember-hús minden szörnyűségével: éppen olyan abszolút lírai kirohanás az irreálisba, mint az *immaculate conceptio*. Szervi szüksége a görögtűz, az apothéozis, a minden pozitív tartalomtól megfosztott jövőberohanás káprézata. Ezért kellett a gyermek Zolának eposza harmadik részéül a *Futur*. Ennek a harmadik éneknek a megvalósulása a férfi Zola regényeinek végén a: *cité future, justice, humanité felgyújtott tüzek*, ennek megvalósulása a négy Evangélium. Mert a naturalista Zola az emberi szenvedés ős, meghalhatatlan, égő szerelme a jövő irrealitásai felé.

1914.

A FRANCIA PSZICHÉHEZ

Kell, hogy egy tiszta emberi hang szálljon fel a gyűlöletek és fájdalmak kiáltásai közül. Kell, hogy legyen egy horizont, melyben egységnek lássuk az egymásnak rohanókat, egyetlen fájdalmas individuumnak-melyet most a jövőbe-fejlődés láza ver ki. A srapel nem a legvégső érv, a mésszel öntött közös sir nem a legvégső konklúzió. Minden ágyú minket ér, bármerre is van irányozva, minden veszteségben nekünk is vesz el valami, bármely félt is érje az, s a halál rettenetes lumpolása után mindnyájunkat törni fog a másnapos kórság. És minden nép az nekünk most is, ami volt a háború előtt: ösztönök, erők, csodák és bűnök őserdeje. Es a kutató kötelessége most is a régi: becsületos figyelem, megértés, szeretet. Mert ott is a mi emberi lehetőségeink vannak, nekünk nyitott utakra, elénk állított figyelmeztetésekre találunk. És amikor megállapításaink kedvezőtlenek, az egy elfogulatlan látás teljes jóhiszeműségét jelenti, nem az ellenséget. Mikor pedig kedvezőek, csak gonosz korlátoltság vádolhat hazafiatlansággal.

Mi a legvégső belső logikuma annak a folyamatnak, mely százötven év óta váltakozó gyorsasággal viszi Franciaország sorsát, sokszor azt a látszatot adva, hogy elkövetkezett a végső nagy katasztrófa? Felületes erkölcsi prédikációkkal, melyekben igen sokszor új értékes erőket dekadenciának hirdetnek, nem lehet a kérdést elintézni. Mikor egy szervezet beteg, ez azt jelenti, hogy beléje oly elemek kerültek, melyek a szervezet eddigi alaptörvényeivel ellentétben vannak. Két dolog történhetik. Vagy ki tudja küszöbölni a határozottan ártalmas elemeket, az új életadókhoz pedig újonnan kifejlő funkciókkal hozzá-

alkalmazkodik. Ez életgyarapodást, újjászületést jelent. Vagy az új elemek elhatalmasodnak rajta és megölik,

A francia pszichének a legjellemzőbb monumenuma a 17-ik század. Miért termett a francia oly élesen határozott körvonalú, majdnem definícióba tömöríthető kultúrfázisokat? Mert a francia – általánosságban beszélve – a lehető legkevésbé egyén. A francia ens socialis, rész, mely magában nincs, mert csak az egészben van értelme, kivághatatlan része az egységnek.

E jellemző sajátosságának másik lelki oldala az, hogy a francia lehető leginkább a logikus ember, a tudat embere. Minden elemében logikus képletben kifejeződni: ez látszik az emberen át folytatódó világ legvégső irányának s ezen irányban a franciákban haladt legtovább. És a tudat, a logikum, szemben az ösztönök és határozatlan szenzációk egyéni káoszával, a szociális elem az emberben. Mert logikus énünk oly formákkal dolgozik, melyek körülbelül mindenki számára olyanforma észkényszerek, mint a matematika formulái. Az életét logikai, tudat-énjében kiélő francia szükségszerűen egy erősen egybeszervezeti közösség kialakítására voll meghatározva. Politikai, művészeti, filozófiai, társadalmi életformái majdnem matematikailag éles logikai képletekben foglalhatók össze, szemben a germán népek némileg kaotikus, misztikus termékeny ködfoltjaival. Politikájában egy mindenkéül álló, mindeneket magában foglaló központi hatalom tart minden életet egy logikusan tagolt egységbe. Ez az erős logikus központosítás, mint ismeretes, lényege a logikus francia államban élhetésének. Tiszta e forma, mint egy matematikai levezetés. Minden egyednek annyiban van értelme, amennyiben része az egésznek. Politikai regionalizmus éppen olyan abszurdum e fajban, mint vallásában a protestantizmus. A latin fajnak vérszerinti vallása a logikusan koncentrált szerkezetű katholicizmus. Ez nemcsak a dogma és az adminisztráció terén: az érzelmiékben is létható. Csak

röviden utalok arra a másoktól is meglátott különbségre, ahogy a katolikus és pl. zsidó templom hat az emberre. Ha katolikus templomba lépünk, az első érzés: énünk teljes megsemmisülése, egységbe olvadása az összes bennlevőkkel, egyetlen közös húsú-vérű közösségbe fázódás a végtelen problémái előtt. A zsidó templomban megmarad az ember külön embernek, napi ügyei minden sajátjaival, igen jellemző, hogy a reformátorok között a francia Calvin az, ki a pápánál pápásabb énjével a protestantizmus keretén belül elérhető legtávolabbra megy a lelkek irányának központosításában.

Ugyanilyen élesen tagozott logikai képletet ad a francia irodalom is. A humánus világos, arányos retorikai formákban kifejezése. A francia klasszikus drámában, regényben a szociális logikus én: a „kötelesség”, a vertu mindig győz az ösztönös énen. A külső formában éles körvonalú egység, logikus tagoltság. Soha még művészet az emberi káoszt nem rendezte átlátszóbb képletekbe. A Cidben úgy benne van a logikus francia faj egész pszichéjével, minden ízével, mint ahogy a gyümölcs rezuitátuma a fa életnedveinek. A Jean-Jacques előtti, idegen szenzibilitástól még nem érintett francia líra is a lehetőleg legkevésbé egyéni. A mindenki érzelmeinek okoskodott (raisonné), többnyire retorikai kifejezése. Mintegy érzelmi omnibusz ez a líra, mely hasonló esetben mindenkinek azonos szolgálatot tehet. Ez a meghatározottság oly erős, hogy a nagyon francia Victor Hugo drámáiban, ha romantikus külsőségeitől megkopasztjuk, megkapjuk a retorikai képletű klasszikus devoir-dramét.

A francia filozófia is lényegében és elsősorban a tudat, a logikum filozófiája, mely tagadja, hogy a gondolkodás tárgya lehet az, aminek gondolati formát nem tudunk adni s mely az intuíción, a megismerés egyéni princípiumát nem ismeri el a megismerés másik forrásul. Descartes egy logikai formulában látja a megisme-

rés egyetlen bizonyosságát. Bergson, bár gondolkodásának külső formájában sok a francia, éppen olyan forradalmár a klasszikus francia filozófiával szemben, mint a modern szimbolizmus a klasszikus irodalommal. A par excellence francia tudomány: a matematika.

Éppen ilyen tiszta képet ad a francia társadalmi élet, melynek teljes kifejezője az udvar s a többi társaságok ennek logikus másolatai. Mme Staël meséli, hogy a társaság tagjai annyira egyformán voltak öltözve, parókázva, oly egyformán mozogtak és beszéltek, hogy a tükörben csak úgy kaphatták meg önmagukat a többi között, ha egy akaratosan eltérő mozdulatot tettek. Az erkölcsi és udvariassági ítéletek és megnyilatkozási formák a logikus kényszer azonosságával egyezők. A benyomásokra különösen, eltérően reagálni illetlen vagy immorális. A most oly cicomásan fitogtatott „egyén” inkább illetlenség és boldogulási akadály.

Kellett, hogy a francia pszichének e különben ismert, általános vonalait ide előrajzoljam. Mert így érthetjük meg lényegét annak a tragédiának, melyet az utolsó százötven éves forradalom – mert ez egyetlen forradalmi folyamat – létrehozott. A katolikus-monarchikus Franciaország a faj minden nedvével táplálkozó, logikus, végzeti, lehető legtermékenyebb kifejezése volt – az akkori idők meghatározottságai közt – ennek a telki formának. És az első nagyforradalomban a tragédia készítő mesterei nem azok, kik a Raisons tették istenné s egy új társadalmi logikai képlet értelmében halálos következetességgel nivelláltak. Amennyiben logikus, koncentráló és egyént tagadó a francia forradalom, annyiban hű folytatója s csak új megnyilatkozási formája a francia léleknek. És ez a forma létrehozhatott volna egy új hatalmas francia közösséget. A tragédia előkészítő mesterei elsősorban Rousseau és az individualizmus többi gyűjtőjei, mely a francia fajjal, annak élhetési irányával volt halálos ellentétben. A német 42 cm.-es lövegeket a francia

fajra végzetes individuális német filozófia és irodalom hatása előzte meg. A polgári szabadverseny-demokrácia végzetes ellentétben látszott lenni a mai napig a francia faj életalakító erejével s ez a demokrácia, mely megváltó átmeneti fázisa volt Európának, fatálisán meggyengítette azt a fajt, mely azt világgá proklamálta.

És itt a nagy tragédia gyökere. A 19. század francia köztársaságai, mint államformák, igen sokban folytatói az egyházi-monarchikus Franciaország logikus, koncentráló, tekintélyi hagyományainak. De ez az állam már nem lehetett oly termékeny, húsos egynemű közösségben egyén-részeg elemeivel. Ráadásul az új formák épen azon egyéni elvek segítségével jöhettek létre, mely elvek később végzetesen megakadályozták, hogy egy új, mindent magába asszimiláló egységes közösség jöjjön létre. A francia faj mintegy vérszerint bűnhődte meg azt, amit most már igen sokan látnak: hogy a polgári szabadverseny demokrácia, vagy másként egyéni demokrácia, morálisan a leggyalázatosabb, politikailag a legromlottabb lehetősége az emberi együttélésnek. Nem lehet társadalmat egy ily immorális, végletekig egyéni princípiumra építeni.

Így tehát mintegy kettős forradalom folyik tragikus párhuzamban az újkor francia történelmében. Az egyik, amelyik a faj teremtő erőinek irányát követi, egy szociális forradalom s melynek logikusan egy lehetőleg abszolút állami szocializmusban kellett volna konkludálnia. A másik egy individuális forradalom, mely még a francia szocializmus sok elemét is átmérgezi s lehetetlenné teszi egy újabb tipikus körvonalú, francia teremtő kultúrfázis kialakulását.

Íme, a faj önmagát megújító akarata juttatta Franciaországot oly felemás alakulathoz, mely a faj lényegével, nagy tekintélyi egységet teremtő lehetőségeivel ellenkezik. Igen érdekes e gyötrődés visszatükröződése a 19. század irodalmában. A Rousseau-Chateaubriand-Sand-féle roman-

licizmust szocializálja Zola naturalizmusa, a Hugo szociális líráját individualizálja a szimbolizmus etc. Tragikus vívódás ez, mely minden téren nagy értékeket terem az emberiségnek, de mely a francia fajt, mint vezető történelmi hatalmi egységet igen sokszor veszélyeztette. Az újkor Franciaországa egy csodálatraméltó laboratórium, melyben a francia vére s holnapja kockáztatásával ideákat kísérletez az emberiségnek. Es katonai inferioritása is a 70-es években egy logikus következménye ennek – az emberileg is – továbbfejlődésnek.

Az az egyéni demokrácia, mely Franciországot, mint világtörténelmet alakító egységet többször az elmúlás szélére vitte, az egyéni Németországot egy új hatalmi egységgé kovácsolta. Mert a németnek lényege, természetes állapota, élettermelésének született formája, az individualizmus, a franciának lázas betegség. A német épen faja életének az irányában tud bánni azzal az individualizmussal, amely a francia egyén, a francia közösség dekadenciáját, vagy legalább is átalakuló lázát jelenti.

És ez az eddig tragikus folyamat fánum volt, mert a történelmi fejlődésnek csak két lehetősége lehetett.

Az egyiket, jobb elnevezés híján, nevezhetném politikai és társadalmi pragmatizmusnak. És ez nagy vonalakban a következő. A pragmatikus filozófia megengedi, hogy nincs egy legfőbb igazság, melyből minden más igazság származik, egy szisztéma, melynek az egész világ külső objektiváltsága volna. Végtelen sok igazság és végtelen sok szisztéma lehet, melyek akkor sem zárják ki egymás lehetőségét, ha egymásnak ellenmondanak. Mert az igazságok és szisztémák nem numenek, hanem csak emberi eszközök arra, hogy a világot mind szélesebb körben tegyük életérdekeink gyarmatává. Mármost, ennek az analógiájára, egy közösség megengedheti: nincs egy egyedül üdvözítő politikai, morális vagy hitforma. Monarchia, köztársaság, szocializmus, anarchie, katolicizmus, protestantizmus, atheizmus etc.

etc. mind emberi igazságok, amennyiben emberek erőtermelésének formái lehetnek. És ebben a „megengedésben” nem valami racionális eklekticizmust értek, valami tetszőleges kotyvalékot, mely mindezen irányokból kiválogatja azt, amit „jónak” talál s ebből próbál egy új képletet csinálni a közösségnek. Életformákat csak maga a szervesen fejlődő élet teremthet s az ilyen tákolmány semmi gyökeres valóságnak nem felel meg. Ez a politikai pragmatizmus azt ismeri el, hogy mindezek az egymásnak ellentétes irányok a maguk teljességében, minden gyökérszálaikkal, szőröstől-bőröstől, úgy ahogy az ember logikumában, szenvedélyeiben, ösztöneiben vannak, életalakító emberi igazságok s hogy az állam szerepe csak az, hogy hagyja életet építeni ezeket az igazságokat egy oly harmóniában, melyben minden igazság respektálja a többi igazság külső cselekvési szabadságát. Ennek a politikai pragmatizmusnak egyik alapfeltétele a kisebbségi képviselet, de ez a politikai pragmatizmus, mely az élet egyetlen lehetősége egy individuális fajnál, halál lehet a szociális fajra.

A másik formát a lehetőleg abszolút állami szocializmusnak nevezhetjük. Bizonyos mondatoknak használhatóságuk adja az igazság vagy hazugság címét. Azok a mondatok, hogy mindenki „emberi méltósággal és jogokkal” születik, hogy joga van a lelkiismereti szabadságra, azt hinnie, gondolnia és úgy nyilvánítania, ahogy tetszik: tehetnek faj és időpont szerint termékeny igazságok és gyilkos hazugságok. Mert természetudományos értelmet adni az igazság szónak e mondatoknál nem lehet. A jog végeredményben a közösség s emberekkel születő természeti jogról beszélni legfeljebb annyi értelme van, mintha azt mondom, hogy minden csirke azzal a joggal születik, hogy erőit tehetsége szerint kifejtse és hogy meg ne egyék. Az ilyen elvont „természeti jog” alig fogja megakadályozni, hogy a csirkék tovább is ne szerepeljenek étlapokon. A közös-

ség az egyetlen alkotója és szankcionálója a jognak és saját életérdekeinek megfelelőleg szabhatja meg egyedi életformáját. Le kell számolnunk azzal a modern hipokrizissal, mely bizonyos numenekké pöffedt szép mondatok megsértésétől fél, csak azért, mert a „huszadik században, és modernek” vagyunk. Mintha „huszadik század” és „modern” nem bizonyos viszonyok a posteriori nevei, hanem a priori követelmények lehetnének. Franciaországnak gyökérbetegsége az volt, hogy a nagy forradalom után nem tudta túltenni magát egypár ilyen szép mondaton, melyekkel a nagy forradalom a saját létjogosultságát kiáltotta világgá. A logikus fajok véglelességével vonta le az egyéni demokrácia alapelveinek, az egyén szabad fejlődésének utolsó következményeit; így lett igen sokáig lehetetlenné, hogy egy új princípiumi, erős modern szociális francia egység keletkezzék. És így történt, hogy azok a pszichikai erők, melyek minden közösség feltételei, több esetben közel voltak ahhoz, hogy egy mind szélesebben ömlő individuális anarchikus életfolyamatnak essenek áldozatul.

Ehhez járult az is, hogy magának a francia szocializmusnak, hogy a kül- és belpolitikát magához markoló hatalmas francia tőkével megküzdhessen, állandóan anarchikus elemekkel kellett szövetkeznie s elvileg is egyéni, egoisztikus motívumokra hivatkoznia. Úgyhogy sokszor a „szocializmus” név alatt épen olyan individualisztikus elvek támadtak, mint amilyenek a polgári demokrácia megtámadott elvei voltak s győzelmük esetére talán egy teljesen hasonló egyéni demokráciát eredményeztek volna.

Aligha tévedek, ha a múlt század nyolcvanas éveiben látom azoknak a lelki folyamatoknak az erősebb előbuzgását, melyek újra a faj pozitív, egységet alkotó erőit juttatják be a francia életbe. Azóta fokozódott erővel halad a regeneráció minden téren. A különben is elfogult, közszólamok és ismert helyről eredt vádas-

kodások után induló német és magyar sajtó nem akarta meglátni azokat az új nagy erőket, melyek talán képesek lesznek a százötven éves forradalom eredményeit beasszimilálni egy új, egységes, vezetésre újra képes Franciaországba. Hogyan állja ki ez az átalakuló Franciaország a mostani tűzvész próbáját? Merész dolog volna jóslatokat kockáztatni. De egy az eddig történekekből is kétségtelen: hogy elleneink táborában Franciaország a leg-hatalmasabb morális erő.

Végtelenül sok tanulnivalója van a magyar szocializmusnak abból, ahogy a francia forradalmi irányok a „haza”, a „faj”, a „diszciplína” és a „vallás” név alatt felhalmozott lelki erőkkel bántak. Nincs helye most itt kitérni ezekre, de nagyon valószínű, hogy az e téren megejtendő kutatások konklúziója ez lesz: az embertörténet folyamán megszerzett szociális lelki energiák egyikét sem lehet a katasztrófa veszélye nélkül elpazarolni. És így a szükséges forradalmak problémája nem az, hogyan lehet egy-egy ilyen energiát kiölni, hanem: hogyan lehet, mint már meglévő erőt, belealkalmazni az új társadalmi alakulás szolgálatába. Mint nagy példa ott van az a mód, mellyel a kereszténység bánt a pogány psziché megszerzett értékeivel. Abban az erőfejtésben, amit a történelem jelent, nem lehet az emberiség eléggé takarékos. Paris mindig tanított s most is tanít.

1914.

A FUTURIZMUS: AZ ÉLET ÉS MŰVÉSZET ÚJ LEHETŐSÉGEI

I

Denevér-lelkek fájdalma: az emlősök, patások között fáj, sajog, hogy szárnyuk van, az-ég madarai közt tragikus a ráeszmélés, hogy szárnyra rajongott repülőjük csak kipelyhezett mancs. Két magánosság, kettős gúny fájdalma, a hazugsággal mint fátummal, a cinizmussal mint hiúságunk kétségbeesésével. Szegény, nyomorult cinizmus: az ember-görény bosszúja, hogy az élet kegyetlenül nagy és szép.

Denevér-kor fájdalmaiban rángunk. Két monumentális kor közötti alaktalan idő betegek vagyunk. A nagy epika, nagy mitológia szétomlott – elkésett omladék-kövei még most is koppannak a lelkekben. Az új epika új mitológia még csak most van ígérkezőben.

Halott vagy, kereszténység,* mint mitológia, mint epika, halott vagy egészen. A visszhang még most is mondja azokat a kalapácsütéseket, melyekkel sírba-döntettek a haló-szülő világ örültjei. Még tragikus halott vagy, mert a halott arcának az élők szenvedélye ad jelentést. Görög testvéred mosolyog sírjában, mert úgy hajolunk feléje, mint a szélcsend napja a hízelgő tengerre. De téged még élőnek gyűlöl az új lélekre éhes, élőnek hazud az antikvárius. Miért nem tudjuk, hogy halott vagy? Hogy elsimulna arcod fagyott vonaglása, te is mosolyognál, minden művészlélek örökös mátkája lennél.

Sírod körül két durva csoport tiprása alatt habzik

* Lásd az előszót.

a sár. Az egyik az apró törtetők csoportja: marionetté-Krisztussal, marionetté-Máriával és azt hazudják, hogy ez az élő és éltető kereszténység, a hajdani világra zúduló epika, az Európát termő mitológia! Szomorú balekek izzadt belépő-pénze csörög a kezükben.

A másik az Homais-k, a „természettudományosok”, az „intelligensek”, a „modernekek” csoportja. Nézzétek a kis természettudományos Babszem-Prométheuszt, amint kis collstokkjával mértéket szab a végtelenségre: „a mai modern ember nem versekben, nem regényekben él, már a gyermeket rá kell nevelni a természettudományos világnézetre stb. stb.” Homais úr, mit bánom én, ha a természettudományos természetben nincsenek istenek, színek, hangok, ha nincs végtelen: de ha az én véremben, húsemban, egész testbe-mártott lelkemben egy mitológia vajúdik, ha hangok énekelnek bennem és színek ölelkeznek világgá. Azt hiszed, hogy kitiltják ezt belőlem azok a törvények, melyeket a bőrömon kívüli ritkánvalószínű világból vontál ki? Ha egész énmagamban nem tudsz megváltani, ne légy úgy Krisztusom, hogy felemre nyíj. Én teremni akarok minden emberi lehetőségben. Akkor már inkább leszek középkori kakas, mint modern természettudományos kappany.

Pedig 150 éve oly érthetően mered felénk a probléma: a kereszténység meghalt minden következményével, az ember-gép tartalom nélkül zakatol tovább. Új dogmát, új akaratot, új szenvedélyt kell adni neki, hogy a lélek alapfunkciói új életet termeljenek.

Nézd meg ezt a dogmanélküli világot: betűkké táncolva, szavakba jajgatva ömlik feléd egy könyv-óceánban. Micsoda csecse-becse lelkek ezek, azt hiszed, hogy, az egész emberiséget felrakhatod az étázsered polcaira. De ha vigasztalatlanul aprók: nagyon „sokfélék”, furcsák, bizarrok, „egyének”. Nézd ezt a könyvekből rakott Csimborasszót, e könyv-milliárdok mindenikében az van, hogy egy úr elvesz egy asszonyt és hogy a nagyságos

asszony vagy előbb, vagy utóbb, vagy sohasem szűr levét egy a fentemlített házassági aktusban részt nem vett úrral. Az a könyv-Davalaghiri pedig olyan regényekből áll, ahol egy leány szeret, csal, elbukik vagy férjhez megy. Ebből a könyv-piramisból castagnette-hangok csengenek ki: a l'art pour l'art lunatikus filozopierjei kocogtatják össze rímeiket. Mindezek tele vannak „belső étellel”, „lelki finomságokkal”. Hogy nevetnének a nagy epikák hat-öles Gulliverjei, ha egy ilyen „sokféle”, „lelki-finom”, „arisztokrata-lelkű” Liliputit felmarkolnának.

S ha valaki hősiés anakronizmussal a nagy epikák méreteiben próbál élni, kacagva furcsáljuk, mint estéli árnyékát a gyermek. A 19-ik század irodalma tele van szomorú Herkulesekkel, kik furcsa zsonglórré zsugorodtak, mert érezték, hogy neveltséges egyszerű, nagy és hősiés lenni.

Dogmát, dogmát a mozaikra tört emberiségnek! Dogmát, mely tüzes szél legyen s a meddő egyénkéket egy új teremtő közzé sodorja. Dogmát, mely nagy szeretetet és nagy gyűlöletet adjon az izomnak, mert csak a szeretet vagy gyűlölet épít. Dogmát, mely újra egyszerűvé, gyermekké, hőssé teszi az embert. És elsepri az apró tudás, apró művészkedés lelki-finomkodás, intelligenskedés liliputi skolasztikáját.

Legyen bár a dogma csak egy mondat, adj a szocializmus vagy bármi, de jövőtől legyen terhes, de egész életet tápláló legyen, hogy énünk egész őserdeje nedvet kapjon. A természettudományos ketrec épügy korlátoltság, mint a vallás-erkölcsi. Nem vettétek-e észre, hogy az ember mennyire határtalan?

II.

A kereszténység meghalt és utána jött egy évszázados haláltánc. A nagy egység szétguruló darabjai egyénekké betegedtek, de mint a szétvágott béka tagjai, tovább rángták az egész test táncát. A síró, jajgató,

önboncoló, végtelenre szomjas romanticizmus individuális kiadása, halál utáni felcsuklása a kereszténységnek.

A szenvedés szó ezeknél is ott van minden szájban. De ez a szó már nem a Krisztus húsából van, nem ad dogmát s dogmájában nem teremt egységet, világrendet. Ezek negatív óriások: bennük hal ízekre a volt világ. De ezek még mindig szépek: mert nagyok. S ez a csodálatos danse macabre hatalmas vergődő silhouettek, nagyszerű jajgatásokat vetít be az irodalomba.

III.

A romanticizmus első nagy örültjeit a 19. század végén a kis lelki-finomak követik. Mintha az emberek a japán művészetből potyognának életünkbe: aprók és furcsák. Az irodalom mikroszkóp-titkok okkultizmusa lesz.

De az új élet lassan serked elszórt jelenségekben. A leendő mitológia első nagy szentje Auguste Comte, ő az első, ki új dogmával akar új egységet adni a világnak.

Az ő pozitívizmusából* nő ki a két nagy romantikus művésze: a Hugóé és a Zoláé. Mindhárom főérdeme, hogy az emberiség fogalmát preparálni próbálják az új hit irradiens centrumává. De Hugo és Zola munkásságuk nagy terjedelmében még romboló, negatív erők.

Az első nagy építő az irodalomban Walt Whitman. A *Leaves of Grass* talán máig a legteljesebb, legtöbb csirájú Futurizmus.

Szokásos az emberiekről szóló írásokban kifüggeszteni az elfogulatlanság illúzióját. Ez az elfogulatlanság iránti elfogultság igen gyakran kasztrálja a valóságot. Dr. Objectivus nekiindul történelmet keresni. Találkozik útjában egy vakító szőke svédde s egy kályha-fekete négerrel: és megírja, hogy látott két mulattot. Mert elfo-

* Hugo pályájának második fele igen sokat köszönhet Comte pozitívizmusának.

gulatlansága bizalmatlanná tette érzékeit az élet extrémé valóságai iránt s átlag valótlanossággá töpöríti az élet riktó valóságait.

Mikor Whitmanról írok, el vagyok fogulva életem minden őshajlandóságával. Ez nemcsak abból áll, hogy úgy látok, ahogy látok, hogy olyan temperamentumom van, amilyen, hogy ideg, vér, izom-életem fatálisán követi a maga irányait. Whitmanban a jövő emberének revelációját látom.

Walt Whitman tartalma a következő: Az élet nem szisztéma, hanem magát folyton újjáteremtő sokféleség s a legvilágölelőbb szisztéma is csak egy incidense e sokféleségnek. Minden élet egyszersmind emberi élet s az ember a sokféle élet egyetlen egysége. Minden dolog egyenlően fontos, szent és igaz, mert minden konstitutív része az életnek. Egészség, betegség, halál, erény, bűn mind új életté futó életfolyamatok az örökös levésben s egyikről sem tudjuk, hogy mik voltak és mivé lesznek.* Az élet egy folytonos rohanás, nem tudom honnan, nem tudom merre s minden ember egy pillanatnyi keresztmetszete ennek az univerzális életzuhatagnak. Testvére vagy minden tüneménynek, kavicsnak, burjának, állatoknak, mert minden csak mint elevenen történő humánium létezik benned és általad s változáson, halálon át rohannak új életté s te is velük. Ennek az életnek két alapfeltétele van. Az egyik a demokrácia, az egyéni princípium: szabad pálya engedése a rohanó erőnek. A másik a szolidaritás: minden csak annyiban él, amennyiben én élem, amennyiben életem része, így mindenben magam szeretem és, minden szeretetben az én életem gazdagul. A szolidaritás, a haladó erők egy-

* Hogy ezek a gondolatok a költészetben milyen újak voltak abban az időben, mutatja az az általános elképedés és megbotránkozás, mit Whitman fellépte-kozott.

máshoztapadása élettani, a tünetekben Benn rejülő alapszükségesség.

Demokráciát és szolidaritást fog énekelni ezután a költő a jövő felé forduló arccal, mert az élet minden percben tovább van, mint az előzőben. A múlt és a jelen is csak mint a jövő eleme van, mint ahogy kezem volt lendítése része az eldobott haladó golyónak.

Demokrácia és szolidaritás tágitja ki a költészetet az élet integrális visszaadására. A költészet ezentúl úgy fogja visszaadni az egész életet, mint ahogy a mozgófénykép visszaadja az erdőt vagy a tengert, minden titkos rezzenésében, viharos felkavarodásában: mozgásban, mert minden megállapodás abstrakció. Minden dolog él és minden dologban fut az élet: versed legyen az univerzális élet lázas lüktetése.

A szavak nem számítanak, mondja Whitman, a verseimben rejülő hajtó, alakító erő az én költészetem. Folytonosan mindenre kitért szemén átmegy az élet szabálytalan ritmikus darabokba szakad költészetévé. Különös szeszélyes forma ez: a Whitmanban történő univerzum tovalüktetése. Némely verse a látott tünetek pusztá felsorolása, de hajlásaikban, levésökben, úgyhogy mégis mozgás, mégis új és egész élet.

Whitman szereti kozmosznak nevezni magát. Es tényleg, ha kozmosznak lenni azt jelenti: megélni mindazt, mi bármely ember érzékében és szellemében történhetik, magunkra élni minden dolgot és minden embert, a végtelenül sokféle életnek olyan teljes szintézisét adni, hogy abban az ellentétek már éppen úgy ne legyenek ellentétek, mint az életben: Walt Whitman csodálatosan megérdemelte e nevet. A világváros, az őserdő, a tenger három végtelensége egyesül benne – és akik ismerik, tudják, hogy ez itt nem metafora, nem nagyító lelkesedés. A humánummá élt valóságok hatalmas enciklopédiája a *Leaves of Grass*, enciklopédia az élet vértmozgató hemzsegésével. Valószínű: hogy a szép nem itt-ott előforduló

parádé a világban, hogy minden szép és hogy a szép az élet egyetemes végső valósága, csak szemünk nem kapta meg még minden dolognak valósági szögét, hogy szépnek láthassuk. E szögek felfedezésében Walt Whitman talán többet adott az emberiségnek minden elődjénél és minden utódjánál. Mennyit kellett szeretnie és meglátnia az embernek, míg létrejöhetett ez a lélek, ez az óriási szimpatikus tükör, mely saját életednek tükrözi vissza az élet végtelen lehetőségeit. .

IV.

Igen: ebben az emberben sok oly vonás van, melyre fel lehet építeni az új kor pszichéjét. A schopenhaueri tragikus akarat itt egy derült életprincípiummá lesz, ez az élet egészséges továbbmozgása. Whitman* szerint nincs test, nincs lélek, nincs külön intelligencia (logikai gondolkodás), érzés, akarat. Énem minden jelenésében egy széttagolhatatlan egységes története az egyetemes életnek. Minden fázisomban, az apollói magamranézésben is épp úgy a rohanó életakarat exaltai, mint a dionizoszi tett-mámorban. Az élet szerinte egy sohasem kezdődő végtelenbe folyó derült nevetés s szerinte az az Uebermensch, aki ezt a nevetést a leghosszabb továbbhangzásában rezonálja.

Ez már teljes szakítás a volt világgal. A meglett, stabilis világ helyébe egy folyton levő világot ad. Minden ember egy potenciális életmennyiség, melyet teljes mértékben a demokrácia és a szolidaritás tesz aktuálissá. S a demokrácia új epikája és mitológiája az ipar, a kereskedelem, a politika, a tudomány harca. Arányaiban nagyobb, eredményeiben csodálatosabb minden eddigi harcnál. Az új kor embere Herkules, erejével túl van a

* Whitman költészetének egyik legsajátosabb érdeme, hogy a pozitívizmus minden előnyét egyesíti az „ismeretlen” perspektíváival.

jón, a rosszon, a lelkiismereten, derült energiájában követi a maga pályáját. S e rohanó erők koordinálója a társulás, a szolidaritás élettani alapszükségessége. Lelkünk mindig a jövő felé nehézkedjék, mert minden percben a jövőbe lépünk.

Íme a derült, az erős, demokratikus Uebermensch, mely később tigrisvonásokkal fogja magát arisztokrata-mumussá pózolni Nitzschénél. Walt Whitman termékeny káoszában egy egész csomó olyan gondolat van, melyet később nagy újság gyanánt riasztanak új gondolkodók a publikum felé. A pluralizmus gondolata s az igazság fogalma úgy, ahogy James és társai hirdetik, megvan nála. Az életnek tagolatlan történésben való megélése, mely oly gyakori gondolat nála, Bergson intuíciója lesz. Az új psziché mind több-több vonása rajzolódik meg.

Whitman új kort alakító futurizmusának egyes vonásait elszórtan megkapjuk az európai költészetben is. A naturalizmus demokráciájával (különösen a német naturalizmus) s az élet integrális visszaadásával – legalább elvben* – sokban közel állott hozzá. A szimbolista generációban különösen a fél-kótya René Ghilnek van futurista színezete, midőn a költészetet a szociális és tudományos epika s a kozmikus levés visszaadására Szeretné rábírní. A múlt század végén s századunk elején felgombázó kis iskolácskák „manifesztumaiból” mind több futurista hang hallszik ki. Ilyenek a dijnámisták és paroxisták, kik az életet egy exultáló tovarohanásban akarják megélni és megkölneni. Ilyenek az integrálisták és naturisták, kik az emberben megélt teljes élet visszaadását sürgetik. És ilyen a nagy Verheeren, ki a modern élet jövő felé küzdését vetíti egy lázas apokalipszisbe, de mennyi a múlt – gyógyíthatatlanul – ebben az emberben!

* Ismeretes, hogy ezt az elvet mennyire megghiúsította a naturalizmusnál a tendencia.

V.

Ez a múltat elégetni akaró olasz futurizmus múltja. De hát a legrohanóbb testnek is minden momentumában nincs-e benne minden eddigi mozgása? De hagyjuk egyelőre a kifogásokat. Hiszen, ha a futurizmus komikus, bizarr, ellenmondó, bolondszerű vonásait szedném gerezdre, olcsó, de hiábavaló munkát végeznék. Bizonyára a kereszténység első komikus ember-rongyáiban senki sem sejtette a világ legalkotóbb, legszélesebb egységét. A bolond és a charlatan nevek az első sarzsik, mit a jövő katonái kapnak. Sok romantikus szavalmi darab panaszkodott erről, pedig a dolog nagyon természetes: az élet védi a maga mechanizmusát. A mentség most annál teljesebb, mert a demokratikus kor újtóinak tényleg bolondnak és charlatannak kell lenniök, hogy a versenyben a kellő figyelmet maguk felé reklámozzák. A futurizmust most annyiban fogom vizsgálni, mint a kialakulófélben levő jövő psziché egyik – talán legjellemzőbb – fázisát, egy olyan embrió-állapotot, melyben az új ember igen sok vonása már elötetszik.

Az olasz futurizmus – Nietzschével kevert Walt Whitman:- ezeket mondja.

Az élet erőnek folytonos tovarohanása, új formákba való változása. Élet és új, halál és régi szinonim fogalmak. A jövő embere folytonos új akcióban kergeti legfelsőbb ömagát, erőszakos és kegyetlen:* Noi vogliamo glorificare la guerra, sola igiene del mondo, il militarismo, il patriottismo, il gesto distruttore dei libertari, le belle idee per cui si muore e il disprezzo della donna. Ez az összetömörített futurizmus.

A jövő embere hős, mert a heroizmus az élet lényege.

* Ez az erőszakosság és kegyetlenség néha igen nagy akarakteróval nyilatkozik meg stílusukban: az egymás mellé dobott violens szavak, mint részeg kannibálok táncolják körül az ember fülét.

Bátran rohan a pályán elő, melyre ösztönei dobják. Politikában, gazdasági téren, művészetben, mindenütt: harcot keres, mert minden legyőzött ellenség egy új rost az izomban, egy új fellobbanása az életnek. Tigris, mely kegyetlen játékokban éli meg izmai teljes életét. Az élete folytonos hódítás. Énjét abszolút korlátlanul, függetlenül minden moráltól, minden szentimentalizmustól éli meg.*

Ez a felséges bestia szereti faját, mert ő ösztönei egybehúsoztatják vele. Soviniszta.

Élet-láza folytonosan üzi megújítani az életet s vakmerő, óriási tettekben dobálja szét magát. Csak az epikai világnak van értelme, az élet legyen folytonos merészség, lázadás, rombolva-alkotás.

Hogy ez a „futurista” általános lelki típus lehessen, hogy a modern ember teljes lehetősége szerint élhesse meg magát, a következő akadályokat kell megsemmisíteni:

1. A múlt. A könyv, amit olvasol, a templom, palota, szoba, melyet nézel, a bútorzat, mely körülvesz, a ruha, mely befed, az ének, mit dalolsz ... ez mind nem te vagy, mind tele van itatva őseiddel, őket szívod be mindenütt, előntik szemedet és rajtuk keresztül láatsz, beszívódnak izmaidba és általuk teszel. Életünk 90%-a nem a miénk: múlt; volt ezerévek életétől bágyadunk beteggé. Sok szép, nagy, merész vár a tevőre, sok szépség a meglátóra, de a múlttól megnadragulyázott érzékeink képtelenek arra, hogy aktuálisak legyenek. Ki kell tiporni; égetni minden múltat a világból, hogy meghaljon a lelkekben. Ez lesz az igazi megváltás, az igazi felszabadítás. A múlt mint örökös reflexió bénítja a teljire ránduló kart, a hazajáró lelkek szkepticizmusa lezsibbasztja a jövőre sárló energiát. Tűz, csákány a könyvtárakra, múzeumokra, mindenre, ami múlt s az ember az univer-

* Az olasz futurizmusnak ez a legnagyobb ellenmondása: minden tanában a legszélsőségesebb anarkia, de azért a „házában” egy mindenek felett álló egységet akar.

zális destrukció vad kéjében szülessen gyermek, hős, szabad jövőemberévé.

2. Az asszony. A másik nagy betegség, mely a tett férfiát érzéges, reflexiók, tétlenség betegségére bírja le: az asszony. Az a gerinc-sorvasztó asszonykultusz, ami most az irodalmat, művészetet, életet előnti, megöli a hím élet-alkotó energiáját. A Sámsonon úrrá lett Delila kiszívja korunk történelméből a potenciát. A jövő emberének a nő csak nemi torna, kiáradó erejének egy gesztusa, mit félrehárít, mikor tesz. Meg kell ölni a nőt, mint metafizikát, mert jaj, ha a nőnek szpirituális perspektívát adunk.

3. Mindenféle szellemi skolasztika: a tudományosdi, az intelligenskedés, a lelki balhászat. Tégy és ne analizálj. Légy egységes élet-alkotó akarat, éld magad nagy intuitív villanásokban, ne sorvadj logikussá, pszichológussá vagy bármi más fél-élővé.

Jövőt, folyton jövőt teremteni, a múlt örökös rombolásával. A történelemcsináló elem legyen a fiatal, 25-35 éves férfi, ez gyúrja a világot, mert ezek még telítve vannak jövővel. Az elvénült generációt, a reflexióvá aggotakat seperje el a rájuk zsendülő élet.

Költészet és művészet* legyen ennek a tett-mámo-ros egyéni erőnek szabad gesztusa. Minta, tekintély: öngyilkosság. Szét kell törni a régi stabilis világ forma-jegeceit. Nemesak a költői fomákat, hanem a grammatika, a szintakszis kötelékeit is. Tovazúduló életem úgy szökjön, szavakba, ahogy neki tetszik. Az igealakok korlátolt-sága helyett használjuk az infinitívust, mely az akciót a maga tovasiklásában adja. Ne circumcidáljam az életet a grammatikával, egymásmellé dobott ragozatlan főnevek adják vissza vízióimat. Nincs pontozás, nincs mondat. Égő szókatarakta, mely nagy rithmushullámokba verődve zúgatja a fülbe jövőbe zúgó énem dagályát. Nem értenek

* Igen érdekes eredményeket értek ezek az elvek a festészetben és a szobrászatban.

meg? Annál jobb. Hisz a költészet csak hódító erőmkinyújtózkodása s ha nem értenek, mutatja, hogy sikerült magamban egy mintátlan, teljes új életet megvalósítanom.

VI.

Olvasó, mielőtt szenteltvízzel kimosnád szemedből e borzasztó betűk emlékét s kiszellőztetnéd a megbotránkozás sóhajtásaival lelkedből e hajmeresztőségeket, kérdezd meg magadtól: mi vagy?

Adófizető semmi vagy, katonaköteles nulla vagy, imádkozó hitetlen vagy, hívő természettudományosdi vagy: a 20-ik század nemtudommicsoda, látatlanszínű burzsoája vagy.

Keresztényéletű vagy hittel, melynek semmi köze a voit kereszténységhez és az élethez. Ez a hit semmi praktikus tetteiben nem ok, nem irány, nem tényező. Gyermekkori katekizmus leöntve pantheisztikus, „természettudományos” szósszal. Ezt a hitet vasárnapi templomba-menéskor együtt húzod fel a szarvasbőrkesztyűddel s parádéscipőddel és együtt veted le őket.

Természettudományos felvilágosult vagy obskuritással, melynek semmi köze a természethez és a tudományhoz. Az a pár természettudományi tétel, mely innen-onnan - különösen a Blochokból, a Bölschekből stb. - beléd-potyogott, épp oly értelmetlen, oktalan vakhittel dédelgetett numen, mint volt Máriád és szentjeid. Ráadásul nyakonöntöd őket „hiteddel” s kész a christianiculpániheistico - naturalistico - atheistico - liberarbitralistic-determinaticulo - felvilágosult vallástudomány.

Demokrata vagy „úriemberséggel” odahúzva a magad tekintetes vagy nagyságos piros cérnáját az alul-állók orra alá, de bőrdobban még fétisimádó őseid borzon-² ganak. S állandóan tigris lévén a kis állatok közt, állandóan őz is vagy, mely oroszlánbögést hall.

Arisztokrata vagy gyógyíthatlanul. Minek tovább?² Huszadik század magyar burzsoája, olyan vagy, mint

egy table d'hôtes. Table d'hôtes-lelked van, melynél minden nemzetiségű, minden elvű, minden hitű és korú embernek ott ül – az egyik fele. A nemlétezésnek leggyalázatosabb nemét választottad: félig vagy minden.

Ha gonosz vagy. lábujjhegyen vagy az, ha jó vagy, jó, de: sans risque. Te termelted a politikában a „szabadelvüséget”, a tudományban a filológiát, a művészetben a „lelki tanulmányt”. Meddőén, vigasztalallanul lapos vagy. Minden más laposság haut-relief hozzád képest.

VII.

Nemde valószínű, hogy e tutti-frutti emberkével új kort alkotni nem lehet. Valószínű, hogy az élet értelme tényleg a heorizmus s nagy, termő kor csak úgy jön létre, ha emberek születnek erős igennel és erős nemmel. Vájjon korunk minden lázas tünetében nem ezt a végső elszámolást, ezt a határozott kialakulást keresi?

Lehet sok örülség és betegség a futurizmusban, mert a világ örülséggel és betegséggel gyógyítgatja magát. De általános jelentése hidegen, számítóan okos: Elég volt százötven év romantikus nyavalygása, a sok analízis, a sok kritika, tagadás, jajgatás; keresni kell a jövő pozitív alkotóelemeit. Ki kell alakítani egy lelket, mely az átmeneti kor elintézetlen kérdéseit – bármely irányban - elintézza. Hitet kell adni a világnak, mely égő fanatizmusban olvassza új egységbe a beteg kor terméketlen egyéneit s új világrendben, jogban, művészetben adjon új halhatatlan formát az embernek. Ha korunk epikája és mitológiája tényleg az ipar, a kereskedelem, a tudomány: a művészet és költészet feladata, hogy ezeket épp oly termékeny epikus-mitologikus szeretettel gyökereztesse lelkünkbe, mint ahogy a harc és egyház volt hajdan a köz-lélek eleme. A futurizmus el fog veszni: anarchikus ellenmondásai képtelenek lesznek szociális eredményekre. De a hősiesség, a nagy arányok szomszárja mindig erősebb lesz.

VIII.

És vajjon – a kérdés ide tartozik – annak az erő-ömlésnek, melyet a legújabb magyar irodalom mutatott – volt-e életreható ereje?

Egy lírai alkotást vegyünk ki, mely elég hatalmas méretű volt arra, hogy kora szimbólumát ismerje meg benne. De mi volt az egész szép virágzás hatása a magyar életre?

Kétségtelen: külön magában az irodalomban szép eredmény: új eszközök, formák, megsejtések, finomságok, de a közéletben? Egy olvasás nélküli megbotránkozás, tárgyismeret nélküli csetepaté, míg az újság élénksége rikitóit. Azután csend: van minden, ahogy volt.

Mert ez az irodalom még mindig magánügy, művészek öröme, műkedvelők időtöltése. Kedves, finom étagères-irodalom.

Az öreg Jókai könyvnek gurított mindenkit, aki csak sillabizálni tudott. Nem volna-e ideje újra felverni az új epikát, új mitológiát termő nagy szenvedélyeket? Még szép, hogy legalább a gyermekeknek azt szoktuk kívánni: Nagyot nőjj, fiam.

1913.

HOMMAGE AUX MOURANTS (KLASSZIKUS NYELV ÉS RADIKALIZMUS)

Ha jól emlékszem, Comparettinek Virgilio nel medio evo c. munkájából élnek bennem a következő sorok: Egy szerzetes panaszolja lelki igazgatójának, hogy nem tud szabadulni a pogány klasszikus irodalom igézetétől. „Lelkem *megrontva a* költők énekétől, nem tudja elfelejteni azokat a meséket és hazugságokat, melyekhez hozzászokott gyermekkorától óta. Nem tudom megállani, hogy rájuk ne gondoljak abban a pillanatban is, mikor Istenhez imádkozom. Mig tőle kérem bűneim bocsánatát, ezek a régi költemények szentelenül visszatolakodnak emlékezetembe, mintegy szemeim előtt látom harcolni a régi hősokeket. És mindezek az emlékek, melyek megzavarnak, megakadályozzák, hogy felemelkedjem Isten szemléletére és keserű könnyeim nem tudják elűzni azokat tudatomból.”

Az első keresztény századok felemás-lelkű embere vajúdik e sorokban. Esztétikai élvezetünknek és teremtésünknek – e két lelki folyamat elválaszthatatlan egymástól – gyermek önmagunk a főforrása. Körülbelül az első 20 évben élt csodálkozásokkal és örömmel teremtünk és élünk szépet. Gyermekkorunk első borzongásai, az első ölelkezéseink dolgokkal és emberekkel lesznek mindig forrás-folyamatai az esztétikai akarattal és szemlélésnek. Az a kor, mikor még céltalan és nem lokalizált nemiségünkkel egész testünkben egyesülünk a tüneményekkel. A gyermeknek ez az alkotó továbbélése semmi más téren nem oly elsőrendű, elhatározó, főtényező.

teljes a leválás, minél pihegőbben visszaél gyermekhúsunk, az álom annál valószínűbb s annál mélyebb egyesülésünk a művészetben az élet megélhető formáival.

Ez a meg nem haló gyermek sírta vissza a klasszikus művészetet az első század keresztényeiben. A küzdelem igen sokszor mély és tragikus volt. A szörnyű Tertullianus korbácsos kereszténységével árkot akar égetni a tegnap és a ma embere közt: „Quid simile philosophus et Christianus? Graeciae discipulus et caeli? formae negotiator et salutis? verborum et factorum operator? rerum aedificator et destructor? interpolator erroris et integrator veritatis?” Sokat kellene-e változtatni e szövegen, hogy egy mai „természettudományos pedagógiai reformátor szájába adjuk?

Mikor aztán a kereszténységre elég izom rakódik, hogy önmagától se féljen, megtörténik a továbbépülő élet rendes folyamata: a kibékítő anyagcsere, a gazdagító asszimiláció. A kereszténység legnagyobb elméi lebuvárokodnak az elsülyedt klasszikus kultúrába s felszínre hoznak minden építésre lehetséges elemet. A klasszikus kultúra átívódik Európa minden népébe, mint erőforrás vagy nevelő útmutatás. Plató, Arisztotelész keresztény mindenhatókká szentesülnek és Vergilius ott izzgat minden képzelet mélyén.

De a klasszikus irodalom nemcsak mint kultúrát kiépítő vezető erő él. Mint állandó morális és politikai faktor hat. Ez alatt nem azokat az eseteket értem, mikor jogot, intézményeket, államformákat teremt. A klasszikus irodalom a demokratikus forradalom állandó nevelője, erőforrása, végső vigasztalója. Brutus szuggesztíója s Plutarchos pathetikus mozija igézik magukra azok szemeit, kik az igazság, egyenlőség és szabadság illúzióival szórakoznak magukat a sir felé. A 140 év óta folyó forradalom első viharmadarai a tizenhatodik században: Bodin, De La Boëtie, Hotman, Languet, Buchanan etc. klasszikus lélekből éneklék a zivatart. És e forradalom első kitörése: az úgynevezett nagy francia forradalom a

visszaélések után Plutarchosnak köszön legtöbbet. E forradalom némely szükséges szörnyűségei csak rángó véres Vitéz Jánosok, kiket klasszikus mondatok mozgatnak. Mikor Napoleon magába lendíti a felszínre forrott erők svungját, a császársági évek siralmas irodalmi közepszerűségében a klasszikus irodalom a vágyó lelkek egyetlen menedéke. Ezt szabad kommentálni, citálni, mégha a császár haragszik is Tacitusra. A harmincas évek bombaromantikusaiban sokkal több a klasszikus gesztus, mondat-hajlás, ritmus, mintamennyire első gondolásra hinnők. Végre a minden forradalmak logikus rezultánsa, az új egyház: a szocializmus ezer gyökérrel gyökerezik az antiquitásba. íme, a klasszikus lélek romokon, síron, isteneken áthajlik s forradalmat, demokráciát, igazság – célt tanít. Úgy ment a vér-vető hősök előtt, mint a francia pénzek magvető nője: fiatalon, szépen, jövőt mondón. S mikor a forradalom zord harmóniáját eltanultuk tőle: a gyermekforradalom pereátot kiált anyjára.

II.

Mert mindenki látja: a görög-latin oktatás ellenségei általában azok, akik – a szó végtelenül idétlen, de okos szájban szépet jelent – a radikális névvel dicsértetnek vagy bélyegeztetnek.

Máshol is, de nálunk tízszeresen érthető okai vannak e találkozásnak. A latin nyelv azt a múltat jelenti, mely kalóz jogrendjével, gyilkos hitével mint egy vérbe-húsba szervezett Main noire rémül szemeinkbe. Azután most is a latin nyelv jelenti a történelmet duhajkodó jogász dzsentrit, a törvény erdejében cserkésző jogbrávókat, mindazokat a korlátokat, melyeket múltból gyömöszölnek a fejlődés elé. A latin nyelv a radikális fülben a szicíliai véres est c-betűje.

Mintegy mutatója ennek a ténynek a zsidó intellektuellek állásfoglalása. Azt hiszem, hogy az ebben a kérdésben megkérdendhető zsidók 85-95%-je határozottan a klasszikus nyelvek ellen szólana. Az elnyomott nép

mindig többet örököl ősei húsából, mint a szabad, a korbács tovább visszhangzik egy faj testében, mint a cirógatás. A latin nyelv a zsidóság előtt az ellenséges múlt. Bármennyire is szabad legyen egy zsidó fajának elfogultságaitól, test-lelke tudatlan mély emlékezései visszahorkannak e nyelv előtt, mint a paripa a bevérezett víztől.

Mióta a zsidóság a magyar élet egyik elsőrendű tényezője lett: a szokott jelenség bekövetkezett. Vannak, kik ellenkező érdekszövetségbe verődve, farkasordítással üvöltönek az új erő ellen. Kritikátlan, korlátolt gyűlölettel minden baj forrásává vádolják a zsidó fajt. Azután vannak, kik felismerve az új erő befolyását minden téren, hasonlóan kritikátlan auszlag-filoszemitasággal terítnek bókokat az új hatalom elé.*

Hiszem, hogy vitális érdek mindazon szálaknak a megvilágítása, melyekkel a magyar életbe beleszövődött a belénk testesült zsidóság. Hiszem, hogy ezt csak becsületes, alapos vizsgálat és mindenfelé-bátor kritika teheti. Itt – a jelen tárgynál – csak egyet akarok megjegyezni. A magyar jövő közeli kialakulásánál döntő tényezőnek azt tartom, hogy milyen irányú lesz a zsidóság szerepe. Mert a magyarság jelentékeny része akarátát, eszét, kezdeményezését is zsidó barátjainál (vagy ellenségeinél) tartja. De éppen ezért s mert a mostani modern Magyarország óriási arányban az ő munkájuk s mert 2000 év óta sehol annyit és olyan egységeset nem produkáltak mint nálunk: fatális és el nem alkudható kötelességei vannak a zsidóságnak. És ezek között egy legelső, legfontosabb. Eddig nem tehték, nem volt szabad lenniök, organikus bűn lett volna tenni. De most – hogy erejük megteljesedett – egész jövő szerepük értéke attól függ, hogy milyen mértékben teszik meg ezt a kötelességet: Teljenek

* Ilyen elfogulatlanul álltam a zsidósággal szemben s hogy most múlhatatlan és intranzigens antiszemitizmusra kényszerültem: ez a legjellemzőbb dokumentum a zsidó faj szerepére.

el a múlttal, szívják magukba mindazt a jövőt, ami Európa múltjában van, béküljenek meg a múlttal a diadalmas organizmus izmos indulenciájával. Ők voltak, kik a felszabadulás után – bosszúból a múltért – 50 év alatt modern Magyarországot áronvesszőztek a vad megye-mozaikból. Ez a Magyarország jó részben ez ő munkájuk, javaiban az ő dicsőségük, hibáiban az ő felelősségük. Itt mulatták meg alkotó lehetőségük teljét, itt kell, hogy erejük legyen 2000 év átasszimilálására. Es nem értem ez alatt azt a külszínes össze-vissza dilettantizmust, mely keresztény legendák, keresztény primitív képek bekotnyeleskedésében merül ki s mely sok elegáns zsidó „cerebrális” szalonpóza. Hanem azt a lassú, alapos, organikus átalakulást, melyen át jövő lesz a múlt s mely szélesebb humanitást jelent.

III.

Ez után a – látszólagos – kitérés után egy másik látszólagos kitérés: egy nagy gyűlöletem. Vannak gyűlöletek, melyek becsület, férfiaság és higiénia. „Ez a Homais típus, a filokszeraja annak a forradalomnak, mely önfeláldozás, heroizmus és komoly munkaprogramm.

Ez az „általánosan művelt, szabadelvű-szabadgondolkodó, modern, természettudományos” reklám-forradalmár. Általános művelt: olyan mint a gyermekszobába szerencsétlenül kézi lexikon. A gyermekek összevissza kopaszszák: furcsa tény-bogarak véletlenes együttlétben megmaradnak benne, a legfontosabb primitívségek kikopadnak. Van ebben az úrban tíz oldal Bloch és hét oldal rosszul rágott Krafft-Ebing és ez elég, arra, hogy minden mozdulatodban perverzítást szimatoljon, A Tolnai, Világlapjának utolsó száma összekocog benne egy Urániával s ezeket lecsorogja a Műveltség Könyvtárának hig szöszö: ezért „természettudományos” és tagadja a legalkotóbb lelki szükségeket. Parvenüje egy tudománynak, melyet zagyva lefetyelésben él meg. A nemtudás kedves sziesztájából

csöpögeti a múltat s szimplex agyvelejének gyermek-logikájával épít jövőt. Emberei egyszerűek mint a vonal s így könnyű számukra jövőt és megváltást bölcselkedni. Amíg van szava, van véleménye. És mert a tagadást, a forradalmat intelligensebbnek szagolja: szóbombákat exurgitál. De annyi felelősségérzete sincs, hogy ágyútöteléknek jó legyen majd.

A forradalomnak erősebb morálja, szigorúbb fegyelme keli hogy legyen, mint az uralkodó jogrendnek. Ezek az agyvelőtlen anarchikus elemek a forradalom nyílt veszteségei: elriasztják a középosztály és alsóbb polgárság komoly, félénkebb elemeinek szimpátiáját. A latin és görög oktatás kérdésében is ezek a fő-szóvivők: „Az iskola neveljen az életnek” (hát mi nem élet, a fakírságon innen és túl?). „Természettudományosan kell nevelni a gyermekeket”. „A mai ember nem irodalomból él: a modern technika az élet” és más ilyen embemyíró bolondságok.

Ugyebár, hogy annak a forradalomnak, mely emberi közös szent ügy, egy alaptörvénye van: el nem hagyni veszni az emberi leiek egy teremtő fakultását sem.

IV.

A fő-érvek a klasszikus nyelvek tanítása ellen a következőkben foglalhatók össze: 1. A klasszikus nyelvek rengeteg időt és energiát vonnak el. 2. Mégis saját céljukat sem érik el: a klasszikus kultúra szerves ismeretét, az értékek felszívását. 3. A klasszikus nyelvek eltávolítanak az élettől.

1. Az első vád teljesen igaz. De melyik tantárgyra nem áll ez a vád? Áll teljesen a magyar tanítására, mely mai alakjában a magyar energia leglelketlenebb kasztrálása. Áll a történelemre, a matematikára, a lélektanra, a németre, franciára. Vajjon a tárgy-é a hibás akkor, mikor minden tárgy hibás?

2. A második vád teljesen igaz. De melyik középiskolai tantárgy éri el a célját, ha a célt a tanulók nagy tömegénél nézzük és nem egyes áldott kivételeknél. A középiskola egy peches lóverseny a vizsgák finishe

felé. Minden beérkezés után kirokkan a lóból a futás. Hívd össze tanítványaid az érettségi vagy az utolsó vizsga után – egy évre. Nézd meg, hogy mit adott nekik egy tantárgy: legtávolabbi lelki hatásaiban is. Egészen bizonyos, hogy a statisztika nem fog a klasszikus nyelvek kárára történni. Vajjon itt is nem másban van a hiba?

3. A harmadik vád teljesen igaz lehet: eltávolít az élettől. De nem volna-é már ideje, hogy a pedagógiai vitákban kissé definiáljuk az „élet” szót? Hisz élet az is, hogy biciklizni tudjunk, hogy értsünk a rámslihoz, tudjunk bánni a takarítónőnkkel s minderre a többi tantárgy sem tanít meg. Sok eset megfigyelése után nem tudom, hogy a klasszikus irodalom mennyivel visz távolabb az élettől, mint a történelem, vagy matematika, vagy Klopstock, vagy a becsületességet, önzetlenséget tanító mesécskék. Talán itt is egyéb a dolog lényege?

Nem: itt nem egyes tantárgyakban van a hiba. Az egész középiskola egy beteges lelki vir-vár, az átmeneti kor minden betegségével.

V.

Es mindezek nem a klasszikus nyelvek védelmére mondattak. Nem is azért, hogy ne töröltessenek az oktatásból. Az is lehet, hogy a kérdés most már nem is olyan messzehordó, mint gondoljuk. Lehet, hogy a klasszikus kultúra már olyan minimális elem az oktatásban, hogy minden rázkódás nélkül elhagyhatjuk.

Lehet, hogy lelkek fognak születni, melyek süketek lesznek a klasszikus kor humanitása előtt. Lelkek, kikben Antigoné, Ödipusz nem fognak könnyet és visszhangot találni, kiknek akaratát nem acélozzák Horatius ódái, kik nem fogják ismerni Vergilius sorainak édes bágyságait. És nem merem kérdezni: nem leszünk-é szűkebben emberek, ha ez a nagyszerű humanitás „nem fog élni lelkünkben?”

1913.

II. JEGYZETEK.

MORÁL

Az Untermensch tánciskolába járt Nietzschéhez és mikor magára táncolta egész mesterét, odament az emberek közé, elkezdett táncolni és azt mondta:

– Nincs jó és rossz, nincs erkölcsös és erkölcstelen: én vagyok. Ha gyilkolok, ne mondd: bűnt követek, hanem: élek. Ha termelek, ne mondd: jót teszek, hanem: élek.

Mik vagytok ti emberfiaikörülöttem? Ti nem vagytok, csak annyiban, amennyiben engem termeltetek. Én vagyok a ti értelmetek, de azért ti nem vagytok benne az én értelmezésemben. Én magam oka, célja, magyarázata vagyok.

Az én szemem nem Én, mert az nektek is van, a fülem sem Én, mert az is van nektek, egész életszívó testem nem Én, mert nektek is van testetek, érzetektől szőtt lelkem sem Én, mert belétek is szőtt ilyen lelket a világ. Semmi sem Én, amiben társ lehettek. Ami ezek fölött van, ami egyetlen, ami folytonos feladat és nem szűnő megvalósulás, az az Én.

Ez az Én abszolút magánosság, meri semmi nincs benne, ami társ volna veletek. Ez az Én az élet, a cél, létezésem értelme. Én vagyok az Uebermensch.

Én vagyok az eget-fúró sas és nektek csak annyi értelmetek van, hogy zsákmányok lehettek. Nő, ember, világ csak annyiban vannak, amennyiben én érzem magam bennük. Mindennek csak az az értelme, hogy Én nagyon lehessenek.

Így szólott az Untermensch s még nem látott vonaglásokban táncolt. Az emberek pedig úgy néztek rája,

volna a feléjük robogó vonat. Félték és csodálkoztak. Ez a félelem és csodálat lassankint élvezet, majd divat és az intelligencia jele lett. A szülék meghagyták a bonneoknak, hogy ezután a pukkedlik mellett tanítsák az Untermensch félelmét és csodálatát. Ploetz pedig grammatikát írt az Untermensch helyes csodálatáról, amit a droguisták a bajuszkötővel és az arckrémmel együtt árultak. Az urak kaszinói pedig Untermensch-estélyeket adtak.

Az Untermensch elment a fényes gyülekezetekbe és soha nem látott rángásokban táncolt. Az emberek tapsoltak és csodálkozva mondták: – Milyen Uebermensch voltál ezekben a rángásokban!

Azután az Untermensch bizarr szótagokat ritmus-talan ritmiusba dobált össze. Az emberek megint tapsoltak álmélkodván: – Milyen Uebermensch voltál ezekben a szótagokban!

Ekkor az Untermensch megállott s odakiáltotta a fényes gyülekezetnek a Cambronne szavát.

Az emberek hallották a szót s mivel mindnyájan nagyon közönségesen értették, megdöbbenő csodálattal kérdezték: – Vájjon mit jelenthet? Sokan pedig a szemükhöz tették a kezüket, mintha fénybe vesző perspektívába néznének és ezt pihegték: – Milyen mély, milyen mély!

A papok, szolgabírák és tanárok, gyűjtőnéven: a csendőrök megijedtek és megtámadták az Untermenschet. Az Untermensch maga alá gyúrta e támadásokat piedesztálnak és nagyon messzire látszott.

Lassanként ez a piedesztál olyan magas lett, hogy annak az országnak a trónja elkezdett törpülni. De az országnak ravasz-eszü királya volt. Elment és leadta a névjegyét az Untermenschnél.

Az Untermensch pedig eltépte és eldobta a névjegyét, de nagyon érezte Énjét ebben az eltépésben. Attól a két kis névjegydarabtól nagyobbat dobant Enje, mint attól az oltár-tűztől, amit az összes újságok gyűjtöttek neki.

A király pedig azt mondta: – Micsoda eredeti ember! – És kinevezte Untermenschet valóságos belső titkos tanácsos Uebermensché.

Az Untermensch ráköpött az oklevélre és a vivő szeme közé vágta. És ekkor énje a lábujjhegye tetes-tetejére állott. A király pedig azt mondta: – Ez aztán az egyén! – És ezután az emberek még jobban csodálkoztak az Untermenschen, de a királyt is jobban tisztelték.

II.

Egy reggel az Untermensch arra ébredt, hogy minden ember meghalt. Mindenki, akik már hozzá voltak szokva az éhséghez, a bacillusokhoz, azok is. Az elárult kutyák és macskák csodálkozva jártak a hullák közt. Az Untermensch pedig azt mondta:

– Az emberiség volt, Én vagyok. Oka, célja, értelme vagyok magamnak. Én semmit sem vesztem.

És ekkor elkezdte legfelső Énjét soha nem látott mozdulatokba táncolni. De egyszerre megállt: – De hát most kitől különbözöm? – És nem táncolt többé.

Azután elkezdte legfelső Énjét bizarr szótagok ritmustalan ritmusába hangozni. De egyszerre elhallgatott: – Kikben visszhangosodik ez az én Egyéniségemmé? És nem lírázott többé.

Azután furcsa tettekbe kezdte élni legfelső Énjét, de azt is megunt: – Milyen üres a tett, ha az emberek botránkozása vagy csodálata nem ad tartalmat neki!

III.

És ekkor az Untermensch a hullák felé ölelkezett és elkezdett sírni: – Ébredjetek fel, ébredjetek fel, mert ti vagytok az ok, a cél és az értelem.

Mert bennetek volt az én Énem s mert mind meghaltatok, most senki, jaj, senki és semmi vagyok.

Mert az ember nem abban alkot, amit létrehoz, hanem abban az utána-alkotásban, amit a ti megérté-

setek, csodálkozástok, igenléstek vagy tagadástok tesz, Ee Énem abban élt, aminek bennetek tudta magát.

Azt hittem: legfelsőbb Énemben nyúlok bele az örökkévalóságba s íme ti voltatok a legfelsőbb Énem és ti voltatok az örökkévalóság.

És ekkor teljesen üres, egyéntelen formátlanságnak érezte magát, didergő tagjait kiverte a nemlétezés hidege. Ránézett a halott emberiségre, volt Énje elnémult halatára. Es szemein át különös élet gyűlt belé.

Mert amint előtte heverték az emberhullák milliói, amint az élet utolsó mozdulatát rájuk fagyasztotta a halál, ezek a megdermedt mozdulatok szemein át életre olvadtak benne. Magába élte a gyermek csecs után vonagló száját, kis karjainak életkérő ölelős mohóságát. Magába élte az anyának megmeztelenített adó mellét, szeretetben széternyedte testének jövő felé hajlását. A munkás fogásra húrozott izmait, a dresszírozott idegek remény nélküli gépakaratát. A fiatal lánytest parancsolását, sugárzó öle jövő akarását ... a halálba fagyott mozdulatok felolvadtak benne az egész emberiség egybeszővődő, minden színű életévé. Volt nyomorult kis bizarr énje felgazdagodott mindenki életévé, énje óriási kitágulással egybetestessedett egy élő egészbe az egész volt emberiséggel, élete megérte legfelsőbb lehetőségét: Mitmensché végtelenült.

IV.

– Milyen nyomorult kis semmi voltam eddig – szólt magához – én voltam a legutolsó az emberek közt, én voltam az Untermensch. Abban hittem magam élőnek, amivel kidobtam magam az életből. Mert téved, aki azt hiszi, hogy annyi élet van, ahány ember. – Csak egy szétéphetetlen élet van: az Emberiség.

Az életnek az értelme a morál. Az embervilágban mindennek a lényege a morál s az embervilágon kívül csak lelketlen szavak vannak.

A morál az Emberiség-egyén öntudata az ember-

atomban. Mert csak egy egyén van: az Emberiség. A morál cselekvő résztvevés az örökkévalóságban. Az örökkévalóság pedig az emberiség. Az idő ember nélkül lelketlen szó.

Az eredendő bűn: az egyén, az én. Kezdetben minden ember az Emberiség volt, mint ahogy a veréb minden veréb. Az első „egyénné, énné” betegedés volt a Bűnbeesés.

Az egyénülés a bűn, a teljes egyénné különülés: a Kárhozat.

Minden tettben az Emberiséget élni: a Megváltás, részvétel az örökkévalóságban.

Az egyén-bűn, az én-betegség kergeti az embereket, hogy az Emberiséget minél szélesebb formákban valósítsák meg. A bűn csak azért van, hogy az Emberiség új, meg új teljesebb megváltás felé szerezse magát.

Az emberi megismerésnek alap-bizonyossága is morális: szánakozom, tehát vagyunk.

A morál annyi, mint tettek szabályozására* szisztematizált száanalom.

Ennek a száanalom-morálnak legfőbb feladata: az emberben az Emberiséget megvédeni az egyén-betegségtől.

A száanalom a művészet és a történelem kialakító ereje. Minden új kor, minden új művészet az emberi száanalom megtágulásából született.

Determinálva vagyunk és van szabadakaratumk. Determinálva vagyunk annyiban, amennyiben egyénné betegedtünk s a természet centrifugális erőibe sodródtunk. A szabadakarat az Összes öntudata az egyesben s amilyen arányban ez megvan bennünk, olyan arányban van szabadakaratumk.

Felelősek vagyunk, mert csak részek vagyunk és csak az egész nem felelős. Az Emberiség nem felelős, de az ember mindig, minden tettében az, mert minden tettevel vagy old vagy köt.

Az érték szubjektív mérője, amilyen arányban ma-

gadra tudod élni, érteni, szálni az Emberiséget, annyit érsz.

Az érték objektív mérője: amilyen arányban jövő vagy az Emberiségben, annyit érsz.

Világkezdetétől világvégezetéig emberek zuhataga omlik a jövő felé. Ez egy egyetlen élő szolidaritás. Mert felülről nézve nincs múlt és jelen, csak örökös jövőbelépés és a múlt és jelen csak azért vannak, mert egészen benne vannak ebben az örökös levésben. Mi, atomjai ennek az áramló végtelenségnek» csak annyiban vagyunk, amennyiben az egészet kifejezzük, amennyiben egymáshoz tapadunk.

1913.

JAMEST OLVASOM

PRAGMATIZMUS ÉS VIGASZTALÁS

I.

Nem vették komolyan, mert mindig egész létét kockáztatta igazságaiért. Nem hittek benne, mert abszolút önzetlenséggel élt az igazságainak. Nem szerették, mert senkit sem tudott gyűlölni, a háborúban is magává tudta élni az ellenséget és nem fért be az apró szervezkedések kis cinkosságába. Olyan szélesen volt ember, hogy senki sem bízott benne.

Évről-évre mind több igazságának lett az özvegye. Sorra temette el őket és mindenik halálával még többféleképpen lett ember. De azért mindenik halálával sokat szenvedett. Azután kisodródott az élet összeharapásából egy olyan helyre, hol az emberek lábujjhegyen gyűlölnék, suttogva harapnak, ahol az élet csak annyira élet, hogy a szeretet züllésnek, a fájdalom értéktelen monomániának tetszik.

Sokáig azt hitte, hogy meghalt és csak az írott nagy szépségek leheltek életet beléje. De mi az írott szépség annak, aki arra született, hogy az emberekben élje meg magát?

Azután jött egy magyarázó, békéltető ősz. Füléhez tette csendjét, melyből minden kihangzik, szeméhez vette napfényét, melyen át mindent meg lehet látni. Mindent hallott és látott, mert az akaratát elaltatta az ősz.

És ekkor maga felé fordult és így beszélt: Mi az élet értelme számomra? Én már mindenféle lelkesedést illúzióvá hősködtem. És semmi pózzal nem tehetem

Nem élhetem a meg nem értett ember magános pózát. A sok volt példa szemembe kiáltaná a szerep meddőségét.

Nem élhetem a schopenhaueri póz tragikus illúzióit. Az élet nagy mosolygó tükre komikusan rikitná vissza savanyú arcom.

Nem élhetem az egy példányban levő „különös egyén” pózát, a tour d'ivoire naiv gögjét. Életre és testvérré vagyok éhes s a régi pózok hideg kőkoporsók.

És minden pózban, minden igazságban csak egy részem érezném s csak egy szerep próbálná életnek hazudni magát. Hogy éljek és tegyek, ha nem hihetek valamiben abszolúte, korlátatlanul?

És hogy higgyek valamely igazságnak, mikor már annyi igazságom volt? Mindenik igazságom egy mámorosan érzett énem volt és mindenik múlttá siklott, mint az összemarkolt patakvíz. Pedig fiatal vérem taszít az élet nyüzsgése felé és zátonyra dobott életem mint szerelmes szarvasbika túlköl feléd: dolgozó ember, szerető ember, gyűlölő ember.

De hogy menjek közetek, mikor nincs igazságom mely erőt adjon a lépés, a kézfogás és az ökölcsapás illúzióira?

II.

Ekkor James került a kezébe, ki ezeket tanította, neki:

Az abszolút igazságok, ha vannak, hideg csillagok, melyek nem érintik földünk pályáját. Az emberre nincs jelentésük, tehát olyanok, mintha nem volnának.

Nekünk csak eszköz-igazságaink vannak és igazságaink olyanok, mint a kenyér, hogy együnk, mint a balta, hogy utat törjünk. Amelyik igazságot semmire sem lehet használni: az nem igazság. Az igazság cél nem lehet, mert a cél mindig az ember.

Hogy ismered meg, hogy egy gondolat igazság?

Megnézed, hogy mi különbség van következményeiben ha azt igaznak veszed, vagy nem. Ha nincs különbség az nem igazság: értéktelen gondolat-hulla.

Két hipotézis közül az az igazság, amellyel messzebbre boldogulsz az életben, a másik tévedés.

Az igazság a természet praktikus kihasználása, az igazság a legszélesebb emberi szolidaritás, Q legmelegebb összefogózás az ismeretlen közepette.

Minden ember körül egy igazság-horizont van, melynek ő a központja s mely életet termel neki. De az az értékesebb igazság, mely minél messzebb viszi a szemet s melynek horizontjába minél több ember fér be.

Az ismeretlen élet testén kis emberbogarok bolyonganak s igazságszívójukkal magukba szürcsölik belőle azt, mit emberéletté lehet asszimilálni.

III.

Ezeket mondta James neki és ő érezte, hogy ezek olyan nem új mondások, amelyeket mégegyszer kell mondani, hogy meglássuk őket és tovább lássunk bennük. És ezeket mondta magában:

Ha összekarmol az élet, ne „menekülj magadba”, mert képzelgő hullá lesz, mely felbomlási folyamait életnek hiszi.

Ne légy az abszolút betege és nem fog kivetni az élet. Ha eltörik egy igazságod, dobd el mint a megcsorbult kapát és végy újat helyébe, százat, ezerét ha kell, de mindig kapálj! Mert mindig van éhes száj, melynek a te izmod is tartozik.

Nincs irodalom, nincs művészet, nincs tudomány. Ha külön skatulyázod az életet, e skatulyákból koporsók lesznek s te.előkelő múmiává élettelenülsz bennük. Az emberélet az egyetlen valóság s költő, tudós vagy művész vagy: minden teted legyen egy eleven akció ebben az életben. Mert minden. tetedben meghalsz, melyben ennek az életnek semmit sem adtál.

És azután feddő hangon szól magára: Mit rángatózol az élet és halál között? Az a kis világ, hova kivettél, sok rejtett igazságtól terhes és te nem tudsz jégi igazságaid emlékétől megmozdulni. Markolj közédük, hozd őket felszínre. Minden rögnék megvan a maga alvó szükséges kis igazsága és csak akkor lesz termővé, ha erre rátalálsz.

Akik szétszórva tengődnek Magyarország testén, beteges rajongásban sínylődnek a főváros felé és nem élnek, mert egy elérhetetlen ideált neveznek életnek: nézzenek a körülöttük levő élet mélyére. Ezer emberi szükség szája panaszlik felédük: találd meg gyógyító igazságomat. Az irodalom, a művészet, a tudomány szerető ránézések a gyermek-emberiség legközelebbi lépésére és ezért mindenütt lehetségesek.

1912.

BETEG A KÖNYVEK KÖZÖTT

Három egymásba nyíló kongó nagy szoba. A két elsőben itt-ott egy céltalan butor hiábavalóskodik s a két szoba tele van egyedülvalósággal, de a harmadikon ember érzik.

A falakat magas könyvszekrények takarják, melyeket minden színű és formájú könyvek zsúfolnak tele. A könyvek különös, gazdájukhoz szabott rendben szomszédjai egymásnak. Tertullianus és Szent Jeromos közt Zola-kötetek, Szent Ferenc mellett Van Lerberghe és James, Butler Hudibrasa mellett a Magyar alkotmány története, Comte és Marx között Szent Ágoston, századokon vénült bőr-foliánsok közt a Mercure de France sárga kötetei. És ez a bizarr egymásmellettség mégis egy lélek titkos egységét adja. Van ebben a rendben gúny és gyermekes bosszú meg nem történt eposzokért, sok szomoruság és nagy szeretet.

Mert a szobában a dolgok olyan szeretettel és értőn vetítik vissza gazdájukat, hogy a gazda lelkesed-lelkében járunk közöttük. Az egyik ablaknál hatalmas fekete íróasztal félénk proletár fekete tintatartóval. De a szétszórt fehér lapok derűt vetnek az asztalon álló két képre. Ez a két kép: Pietro della Francesca louvrer Madonnája és Hals Bohémienneje. Ez a két nő az egész nő: minden visszaemlékezés és minden nostalgia.

A szoba közepén mosolygó, jóindulatú ágyon fekszik az agglegény. Valami sunyi láz ágyba gáncsolta s ide hozatta be ágyát, hogy ne legyenek elhagyottak a szemei. Az ágy mellett egy vörösterítős kis asztal, rajta egy pohár víz derűtsége. A nyugatra nyíló ablakokon besávosodik a nap, őszi délutáni szelíd vigasztalás. A sugarak végighancúroznak a könyvek hátán, felmar-

kolják a százados aranyok vörös rozsdáját és az új színeket és nevető összevisszaságban dobálják velük tele az ágyat, a padlót, az asztalt. A pohár víz nevet, az egész szoba elégtelt és mondani akar valamit. Az agglegény láz-csillapult édes fáradságban issza kitátott szemeibe a dolgok szeretetét.

Fejét magasan teszi a párnára, hogy egy szemtágulásba szívhassa az egész szobát. Úgy tele van meghatottsággal, szeretettel, hálával, hogy szavakban kell szélesebbre folytatnia magát:

– Szeretnek a dolgok, barátságos a levegő és csend van bennem. Édes lebágyadással terjengek szét, a könyvek kinyílnak s a beléjük élt emberélet körém ömlik. A szoba elvégtelenül s a megmélyült térben hallhatatlanná lett örömek és szenvedések járnak.

Most megy Dante a szökés tengeren a Purgaiori-umba. Most kéri Casellát, hogy énekelje el egyik amoro-cantóját. Az ének felreszket és elterül a tengeren, mint a földrehajló füst és szenvedés, föld, ember jön benne az emberentuli világba:

„Amor che nella mente mi ragiona”,
Comunicò egli allora sì dolcemente
Che la dolcezza ancor dentro mi suona.

És bennem is tovább ízlik e szavak édessége. Volt éneim kiszállnak belőlem s szelid meghajlással jönnek felém. Volt ölelések melegednek testemre. Minden küzdés, rangés, sirás után a végső elszámolás: a szép. A nő a férfi folyton szélesülő horizontja s minden új szerelem több dolog széppelátását jelenti.

Most van Szent Ágnes estéje és Porphyro most lopózik a Madeline szobájába. Ó Keats, beteges gögös szív, a te lassan halálba vonagló tested milyen fiatalságot termett! A palotában részeg indulatok alusznak és vén gyűlölet liheg, a halál beárnyékolja az ablakot és ők merészen fiatalok egész életükkel, teljes szélességre bon-

tott szárnyal. És amíg ezeket a szavakat iszom, megáll bennem a folytonos halál, életem visszatorlódik s test-lelkemben régi fiatal napok frissülnek útján fakadt virágokká. A gellérthegyi kertben vagyok, a kertet tele hullámozza a fehér krizantémum és a vörös szegfű. Az égen bágyadt puha felhő-fürtök göndörödnek, a vén romantikus hold tele önti az őszi kertet. Minden mosolyog s a kert mégis meghatott és mintha lassú sírás permetelne rá. Mellettem áll a fehér szőke gyermek, mintha a krizantémumtenger felém csapzó hulláma volna. Nagy kék szemeit reám csókolja a felolvadt sötétségen át, meghajlik s mint megrázott szirmok hullnak ajakáról a jó öreg Lamartine szomorú dallamai: a Lac húsból szakadt örök banalitása. Szavai elhangzásuk után is ott vonaglanak a levegőben, melegen, panaszosan, mintha gyermek szive sirná bennük a megállhatatlan időt. Azóta száz kézzel kaptam az életbe, kijátszottam minden hangját, test-lelkem részeg szerelmek vájták tele fakadásokkal. De ez a fehér alak felém száll, mint egy egyszer hallott dallam, mely örök kísértése lesz a fülnek. Ő volt legmagasabb megvalósulásom, egyszer elért tiszta lényegem, bolond mozaik-énem titkos értelmet mondó megfejtése. Minden más keresett nő feléje hulló nostalgia volt, minden harcom feléje vert visszhang, minden erőm reá-émlékezés. Benézett képe friss étellel piheg szemeimben s ő adja meg most is a látott dolgok alaphangját. Ha újra találkozánk, aránk vénült napok lehullanának rólunk s leváshatatlan fiatalságunkban mennénk a halál felé. Ó Keats, miért van benne szavaidban az én megújrázhatatlan életem?

Most megy Vigny vadászni. A hallgató erdők sötétjében nagy emberi szorongás borzong, fekete felhő-cafatok lobognak bele az égő holdba, a farkast nősténye és kölykei közt találja a golyó. Elnedvesedő szemei a dolgok felé merednek, melyek minden szenvedésre visszhangtalanok és ez a tekintet hősies tanítás:

Gémir, prier, pleurer est également lâche ....

Igen: a legszentebb szent a közkatonas a legnagyobb emberi méltóság a közkatonas-erények. A gyalázatos Renaissance elriasztotta az emberek mellől a halált, Pedig a halál egysége az egyetlen szociális lehetőség.

A mindig tudott halál az ember hősiessége és tisztasága: hogyan lehetne gyáva és gonosz az, aki mindig a halál szemeinek frissességében van? Akik kézenfogva járnak a halállal^ azok nagyon jók és nagyon szánják az embereket. Minden múlhatatlan a készülő halál gesztusa. A haláltól terhes ember megölelte a földet s onnan fel-fakadt a gothika: a halál őserdeje. A középkor acél egységeit a halál kovácsolta össze. Szajha jelszó az élet, egyének bolond-házává tette a földet. Szabadverseny-demokrácia, paragrafusokban szervezett lopás és gyilkolás: ez a te jelszavad, ó ti, kik a jövő felé mentek, régi hiteknel hitebb hittel, a középkortól tanuljátok el azt, ami mindig ember.

Most egy Herkules jön felém és arcán nagy csitító emberi jóság. És megnyílt érzékeimbe betódul minden hang, minden szín és forma. A szavak kitágulnak és magukba szívják a dolgok egész összetett életét Ritmusba sorakoznak, mintha a parthoz ütődő tenger énekelne:

Here are our thoughts, voyager's thoughts,
Here not the land, firm land, alone appears, may then
[by them said,
The sky o'erarches here, we feel the undulating deck
[beneath our feet,
We feel the long pulsation, ebb and flow of endless motion,
The tones of unseen mystery, the vague and vast sugges-
tions of the briny world, the liquid-flowing syllabtes,
The perfume, the faint creaking of the cordage, the melan-
choly rhythm,
The boundless vista and the horizon far and dim are
[all here,

And this is ocean's poem.

Valaha fáradtan, minden formában megverve, azt hittem, hogy meghaltam, mert játszott kis éneim lekuglizta az élet. Akkor Whitman rázmuhanyozta magát és láttam,

hogy kis magunkért való magunkon túl van az egyetlen célul lehető én: a mindent magába élő végtelen emberi szimpátia. A szavak benne az egész életté teljesedtek: szavaiban benne van a mozgás mostani hajlása, végzett pályája és jövő vibrálásai, az élet-halál bonyolult végére-mehetetlensége. A minden élő a legszélesebb szolidaritásban benne tudta magát. Fióka-költők, miért nem repültök felé, embert és dolgokat tanulni?

Utolsó láza ágyazza le Don Kisottot, a ráhajló halál letörli lelkéről az álmokat. Jóságos hosszú sovány arcán még vállalóan férfi, de nagy távoli szemeit benedvesíti a józanság szomorúsága. Körötte állnak élete hűséges szorongói és Don Kisottból felszakad a tragikus bevallás: – yo fui loco y ya soy cuerdo; fui D. Quijote de la Mancha, y soy ahora, como he dicho, Alonso Quijano el Bueno. Soha még szavakban nem sírt egyetlenesebb ember-végzet, mint ezekben. És a vaskosak, a józanok, a Sancho Panzák sírnak az álom halálánál, mert közelében mégis csak meglobogott életük s az ő szenvedésének reménye az övék is volt.

Itt az agglegénybe törnek a kezdődő szavak. Szemeiből gyermekes bőséggel jönnek elő a könnyek s fejét anya-keresőn fúrja a párnába. Azután édes megenyhüléssel meleg hála árad el rajta és újra szól:

– Könyvek, édes családom, köszönet nektek. Ti vagytok az élet felett lebegő élet s amit az egyik életben szenvedtem, az a másokban széppé lett. A legnagyobb csoda az emberi szó és ez a világ célja, örökös levésben gyötrődik az élet s a formákba vérzett telkekből kivonaglik az elszigeteltség fájdalma, az ölelés vágya. De minden lélek az univerzumban és minden lélek szóvá lesz az emberben. Az emberi szóban a dolgok újra egységbe forrnak, ős szó-Niagara zúgatja a végtelenbe az emberré szenvedett világot és az életünk értelme és minden örökkévalóságunk.

1913.

TARTALOM.

1. TANULMÁNYOK

1. Levél a fiataloknak.....	5
2. Jules Laforgue. 1911	15
3. Jean-Arthur Rimbaud. 1911	28
4. Paul Verlaine. 1911	40
5. Az „én” betegsége: Tristan Corbière. 1913.....	70
6. J. J. Rousseau érzelmi morálja. 1912	84
7. A fiatal Zola. 1914.....	97
8. A francia pszichéhez. 1914.....	105
9. A futurizmus: az élet és művészet új lehetőségei. 1913	114
10. Hommage aux mourants. 1913	128

II. JEGYZETEK

1. Morál. 1913.....	137
2. Jamest olvasom. 1912	143
3. Beteg a könyvek között. 1913.....	147